

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

**ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

Гуманитарлық сериясы
1997 жылдан бастап шығады

**ВЕСТНИК
ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТА**

Гуманитарная серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3439

№ 3 (2021)

Павлодар

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайгыров университета

Гуманитарная серия
выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания

KZ46VP400029271

выдано

Министерством информации и общественного развития
Республики Казахстан

Тематическая направленность
публикация материалов в области истории,
правоведения и общественных наук

Подписной индекс – 76131

<https://doi.org/10.48081/YMQF9232>

Бас редакторы – главный редактор

Бегимтаев А. И.

к.полит.н.

Заместитель главного редактора

Шамшудинова Г. Т., *доктор PhD,*

ассоц. профессор

Ответственный секретарь

Турлыбекова А. М., *к.и.н., ассоц. профессор*

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Акишев А. А.,	<i>д.полит.н., профессор;</i>
Алтыбасарова М. А.,	<i>к.полит.н., доцент;</i>
Ветренко И. А.,	<i>д.полит.н., профессор (Россия);</i>
Шашкова Я. Ю.,	<i>д.полит.н., профессор (Россия)</i>
Дронзина Т. А.,	<i>д.полит.н., профессор (София, Болгария)</i>
Абдикакимов М. Т.,	<i>доктор PhD</i>
Ермаханова С. А.,	<i>к.социол.н.</i>
Сағиқызы А.,	<i>д.филос.н., профессор;</i>
Кожамжарова М. Ж.,	<i>к.филос.н.</i>
Ахметова Г. Г.,	<i>к.филос.н., профессор;</i>
Уызбасва А. А.,	<i>доктор PhD;</i>
Аубакирова С. С.,	<i>доктор PhD</i>
Альмуханов С. Х.,	<i>к.филос.н., профессор;</i>
Кадыралиева А. М.,	<i>доктор PhD;</i>
Манасова М. М.,	<i>доктор PhD;</i>
Ахмеджанова Г. Б.,	<i>д.ю.н., профессор;</i>
Олжабаев Б. Х.,	<i>к.ю.н., ассоц. профессор;</i>
Ишеков К. А.,	<i>д.ю.н., профессор (Россия);</i>
Таштемиханова Р. М.,	<i>д.и.н., профессор;</i>
Азербайев А. Д.,	<i>доктор PhD;</i>
Шокубаева З. Ж.	<i>(тех. редактор).</i>

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели

Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов

При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

МАЗМҰНЫ

«ҚҰҚЫҚ» СЕКЦИЯСЫ

Шамшудинова Г. Т., Мұсабекова Н. М., Жанат Ж.

Салық саласындағы құқық бұзушылықтарға
өкімшілік жауапкершілігіне тарту үшін негіздер 6

Ахмадиева А. Т., Кабдуллин Ж. Т., Досымжан Ә. Д.

Қылмыстық процестің сотқа дейінгі сатыларындағы
қорғаушы адвокатының қызметі 14

«ӘЛЕУМЕТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

Абдикакимов М. Т.

Қазіргі қоғамдағы әлеуметтік сенім категориясының
өлшем критерийлері 24

Сембина Ж. Ж., Тұрлыбекова А. М.

Психосемантикалық әдістер және этникалық топтарды
зерттеудегі олардың мүмкіндіктері 39

Шапиева Г. Е., Абетова З. Т., Есімхан Ж. І.

Әлеуметтік капиталды виртуализациялау және
желі цифрлы қазақ диаспораларының өзін-өзі көрсету 49

Байгабылов Н. О.

Мигранттардың әлеуметтік бейімделуіндегі мәселелер 60

Тюлюбаева Д. А., Бурханова Д. К.

Мемлекет пен қоғамның өзара іс-қимыл жасау құралдары 76

Авторлар жайлы ақпарат 85

Авторларға арналған ережелер 91

Жарияланым этикасы 103

СОДЕРЖАНИЕ**СЕКЦИЯ «ПРАВО»**

Шамшудинова Г. Т., Мусабекова Н. М., Жанат Ж. Основания привлечения к административной ответственности за правонарушения в сфере налогообложения	6
Ахмадиева А. Т., Кабдуллин Ж. Т., Досымжан Ә. Д. Деятельность адвоката защитника на досудебных стадиях уголовного процесса	14

СЕКЦИЯ «СОЦИОЛОГИЯ»

Абдикакимов М. Т. Критерии измерения социального доверия в современном обществе	24
Сембина Ж. Ж., Турлыбекова А. М. Психосемантические методы и их возможности в изучении этнических групп	39
Шапиева Г. Е., Абетова З. Т., Есімхан Ж. І. Виртуализация социального капитала и самопрезентация цифровых казахских диаспор	49
Байгабылов Н. О. Проблемы социальной адаптации мигрантов	60
Тюлюбаева Д. А., Бурханова Д. К. Инструменты взаимодействия государства и общества	76
Сведения об авторах	87
Правила для авторов	91
Публикационная этика	103

CONTENT**SECTION «LAW»**

Shamshudinova G. T., Mussabekova N. M., Zhanat Z. Grounds for involvement in administrative responsibility for offenses in the sphere of taxation	6
Akhmadiyeva A. T., Kabdulin Zh. T., Dossymzhan A. D. The activity of a defense lawyer at the pre-trial stages of the criminal process.....	14

SECTION «SOCIOLOGY»

Abdikakimov M. Criteria for measurement of social trust in modern society	24
Sembina Zh. Zh., Turlybekova A. M. Psychosemantic methods and their possibilities in the study of ethnic groups.....	39
Shapiyeva G. E., Abetova Z. T., Yessimkhan Zh. I. Social capital virtualisation and self-presentation of digital Kazakh diasporas.....	49
Baigabylov N. O. Problems of social adaptation of migrants.....	60
Tyulyubayeva D. A., Burkhanova D. K. Instruments of interaction between the state and society.....	76
Information about the authors.....	89
Rules for authors	91
Publication ethics.....	103

«ҚҰҚЫҚ» СЕКЦИЯСЫ

МРНТИ 10.17.65

<https://doi.org/10.48081/CVYR1531>***Г. Т. Шамшудинова, Н. М. Мусабекова, Ж. Жанат**Торайғыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар**ОСНОВАНИЯ ПРИВЛЕЧЕНИЯ К АДМИНИСТРАТИВНОЙ
ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ПРАВОНАРУШЕНИЯ
В СФЕРЕ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ**

В статье рассматриваются проблемы основания привлечения к административной ответственности за правонарушения в сфере налогообложения в Республике Казахстан. Дано определение таким понятиям как нормативная и фактическая административная ответственность. Приведен практический пример отсутствия состава административного правонарушения в области налогообложения. Определены понятие и сущность правонарушения, которое выражено в активном поведении лица, представляет собой деяние, нарушающее определенные правовые нормы. Это может быть занижение налоговой базы, иное неправильное исчисление налога, что в результате повлекло неуплату или неполную уплату налогов либо грубое нарушение правил учета доходов и расходов и объектов налогообложения, выразившееся в искажении сумм начисленных налогов. Сделан вывод, что административное правонарушение в сфере налогообложения является универсальным основанием возникновения ответственности в указанной сфере. Налоговое правонарушение имеет смысл рассматривать только лишь как составную часть комплексного понятия административного правонарушения. Также, предлагается осуществление комплекса мероприятий по унификации положений об ответственности за правонарушения в налоговой сфере и закреплении их в КоАП РК для придания административному правонарушению статуса единого и достаточного основания для применения ответственности за нарушения законодательства о налогах.

Ключевые слова: налоговое правонарушение, административная ответственность, налоговый кодекс, правонарушения в сфере налогообложения, налогоплательщик.

Введение

К одному из самых ключевых инструментов государственной политики традиционно относят налоги, которые в силу своей природы соприкасаются с самыми значимыми сферами жизни человека и общества, а сам процесс налогообложения, разработки налогового законодательства и его реализация неразрывно связаны с острыми противоречиями [1].

Базисом налоговых отношений, по большому счету, являются отношения, связанные с изъятием определенной части стоимости принадлежащих собственнику материальных благ для финансового обеспечения государственной деятельности на всех ее уровнях. Уплата налога – социальная обязанность, вытекающая из права частной собственности. Таким образом, частная собственность опосредованно служит интересам общества. Принудительный характер изъятия части доходов неизбежно вызывает противодействие со стороны плательщиков налогов и сборов, следствием чего является нарушение законодательства о налогах и сборах и, в частности, уклонение от уплаты налогов. В качестве ответной меры, государство использует меры принуждения, необходимость применения которых не вызывает сомнений [2].

В этой связи, в целях определения сущности нарушений в сфере налогов и сборов, уяснения их правовой природы, представляется целесообразным обратиться к рассмотрению вопроса оснований привлечения к ответственности за совершение правонарушений в указанной сфере.

Материалы и методы

Не вдаваясь в углубленное исследование общих вопросов, касающихся оснований применения юридической ответственности в целом, и административной – в частности, хотелось бы обратить внимание на то, что в правовой литературе, при существующих различиях в подходах определения оснований административной ответственности принято выделять два основных – нормативное и фактическое [3].

Нормативное основание административной ответственности представляет собой строго очерченный круг деяний, признанных на уровне государства противоправными и закрепленными в соответствующей правовой норме. А. В. Брызгалин считает, что нормативным основанием является «...норма, устанавливающая обязанности и санкции за их неисполнение» [4, 6].

Фактическим основанием можно считать административное правонарушение, как неправомерное деяние конкретного субъекта, за

которое может быть применено соответствующее административное наказание. Как справедливо отмечают Т. А. Ашомко и О. М. Проваленко «правонарушение является единственным фактическим основанием юридической ответственности» [7].

Отдельными специалистами, в качестве основания применения административной ответственности выделяется также процессуальное действие, под которым понимается акт компетентного органа о наложении конкретного взыскания за конкретное правонарушение. Однако выделение указанного основания в качестве «самостоятельного» основания административной ответственности, представляется не совсем оправданным, поскольку оно является лишь составной частью нормативного основания, которое, помимо прочего, устанавливает и процессуальный порядок привлечения к административной ответственности [5].

Административное правонарушение как деяние представляет собой единство физического и психического, то есть это осознанный акт волевого поведения, выраженного в подконтрольном сознании мотивированном действии или бездействии, предусмотренном конкретной статьей КоАП РК. В области налогообложения это выражается в неисполнении либо ненадлежащем исполнении соответствующих обязательств перед бюджетом, а также в невыполнении иных обязанностей, предусмотренных законодательством о налогах.

Правонарушение, выраженное активным поведением лица, представляет собой деяние, нарушающее определенные правовые нормы. Это может быть занижение налоговой базы, иное неправильное исчисление налога, что в результате повлекло неуплату или неполную уплату налогов либо грубое нарушение правил учета доходов и расходов и объектов налогообложения, выразившееся в искажении сумм начисленных налогов. Бездействие можно определить как пассивное поведение, заключающееся в воздержании от исполнения обязанности или совершения действий, предписанных законом [8].

Учитывая приведенные особенности правонарушения как деяния, не могут являться правонарушением мысли, чувства, политические, экономические, религиозные взгляды людей, не реализованные в фактических поступках. Не могут считаться противоправными какие-то личностные качества человека, черты характера, родственные или дружеские связи, если они не были воплощены в реальном поведении лица. Так, нельзя привлечь к ответственности за нарушение законодательства о налогах гражданина, считающего несправедливой существующую систему налогообложения, но в то же время исправно исполняющего свои обязанности как налогоплательщик.

Реалии отечественной правовой системы таковы, что на сегодняшний день, основаниями ответственности за правонарушения в сфере налогообложения выступают административное правонарушение, ответственность за которое предусмотрена КоАП РК, и налоговое правонарушение, ответственность за которое предусмотрена НК РК [9].

Действующее законодательство, в том числе Налоговый кодекс не содержит специального понятия налогового правонарушения. Вместе с тем в общепринятом понимании, а также с учетом норм международных договоров, посвященных вопросам налогообложения и борьбы с нарушениями налогового законодательства, под налоговым правонарушением понимается противоправное действие или бездействие, которое выражается в неисполнении либо ненадлежащем исполнении налогоплательщиком обязательств перед государственным бюджетом, влекущее юридическую ответственность.

Результаты и обсуждение

Анализ соответствующих положений КоАП РК и НК РК, указывает на то, что о какой-то специфике налогового правонарушения в увязке с тем, что субъектом такого правонарушения выступает налогоплательщик, налоговый агент и иные лица, говорить не приходится. Очевидно, что в определении административного правонарушения дается более широкое понятие субъектов противоправного деяния, в категорию которых, без труда можно отнести и «узкоспециальных» субъектов налогового правонарушения. В этой связи, необходимо иметь в виду, что при рассмотрении административного правонарушения через призму такого его признака как противоправность, нельзя забывать о том, что указанный признак заключается, помимо прочего, в совершении деяния, нарушающего нормы не только административного, но и ряда других отраслей права, – конституционного, гражданского, финансового, налогового, таможенного, земельного, экологического, трудового. Главным здесь будет являться то, что соблюдение этих норм права охраняется мерами административной ответственности [10].

Целесообразность индивидуализации субъекта налогового правонарушения в лице налогоплательщика и налогового агента, выглядит весьма сомнительной еще и потому, что вместе с ними, субъектом таких правонарушений могут выступать также и иные лица. К таковым могут быть отнесены банки, на которые возложена обязанность исполнения поручений на перечисление налогов и сборов; органы, осуществляющие регистрацию организаций и индивидуальных предпринимателей, места жительства физических лиц, актов гражданского состояния, учет и регистрацию имущества и сделок с ним, которые должны сообщать налоговым органам сведения, предусмотренные НК РК; лица, принимающие участие при проведении налогового контроля.

Надо полагать, указанные «иные лица» не обладают, в данном случае, статусом налогоплательщика и (или) налогового агента, а, соответственно, не являются участниками правоотношений, регулируемых законодательством о налогах. Следовательно, к ответственности за налоговое правонарушение могут быть привлечены лица, не являющиеся, собственно, участниками налоговых правоотношений, что, по нашему мнению, выходит за рамки НК РК.

Таким образом, мы видим, что какие бы то ни было препятствия, которые не позволяли бы отнести налогоплательщика, налогового агента и тем более, иных лиц, упомянутых в понятии налогового правонарушения, к более содержательному понятию субъекта правонарушения в административном праве, отсутствуют.

Выводы

Учитывая изложенное, административное правонарушение в сфере налогообложения является универсальным основанием возникновения ответственности в указанной сфере. Налоговое правонарушение имеет смысл рассматривать только лишь как составную часть комплексного понятия административного правонарушения.

На сегодняшний день, под административным правонарушением в области налогов и сборов, на теоретическом уровне, по нашему мнению, следует понимать общественно вредное, противоправное, виновное действие (бездействие) физического или юридического лица, посягающее на общественные отношения в сфере налогообложения, за которое законодательством РК установлена административно-правовая ответственность. На практике, исходя из полученных в ходе нашего исследования выводов, можно заключить, что данное законодательство представлено КоАП РК и НК РК, что неизбежно приводит к коллизии двух кодифицированных актов.

В этой связи, для придания административному правонарушению статуса единого и достаточного основания для применения ответственности за нарушения законодательства о налогах, носящей административно-правовой характер, требуется осуществление комплекса мероприятий по унификации положений об ответственности за правонарушения в налоговой сфере и закреплении их в КоАП РК.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Саттарова, Н. А.** Налоговое правонарушение как основание принуждения в налоговом праве / Н. А. Саттарова // Современное право. – 2005. – № 11. – С. 10.

2 **Агапов, А. Б.** Административная ответственность : Учебник. – М. : Статут, 2016. – С. 29.

3 **Дубовицкая, Л. С.** Административное право Республики Казахстан. Учебное пособие. – Павлодар : Кереку, 2015. – 89 с.

4 **Кусаинов, Д. О.** Административное право Республики Казахстан. Учебное пособие. – Алматы : Казак университеті, 2017. – 192 с.

5 **Жетписбаев, Б. А.** Административный процесс : производство по делам об административных правонарушениях в Республике Казахстан. – Алматы : Юридическая литература, 2002. – 220 с.

6 **Брызгалин, А. В.** Налоги и налоговое право. – М. : Аналитика-Пресс, 2017. – 608 с.

7 **Ашомко, Т. А.** Налоговый кодекс : правонарушения и ответственность / Т. А. Ашомко, О. М. Проваленко. – М. : Вычисл. Математика и информатика, 2001. – 80 с.

8 **Омрали, Ж. О.** Административная ответственность : реалии действующего законодательства Республики Казахстан. Вестник Евразийской юридической академии имени Д. А. Кунаева. – Алматы, 2010.

9 **Олейник, О. М.** Основы банковского права. Курс лекций. – М. : Юристь, 1999. – 424 с.

10 **Арзуманова, Л. Л.** Налоговое право. Общая часть. – М. : Норма, 2019. – 52 с.

REFERENCES

1 **Sattarova, N. A.** Nalogovoe pravonarusheniye kak osnovanie prinuzhdeniya v nalogovom prave [Tax offense as a basis for coercion in tax law]. In Modern law. – 2005. – No. 11. – P. 10.

2 **Agapov, A. B.** Administrativnaya otvetstvennost' : Uchebnik [Administrative responsibility : Textbook.] – M. : Statute. – 2016. – P. 29.

3 **Dubovitskaya, L. S.** Administrativnoe pravo Respubliki Kazakhstan : Uchebnoe posobie [Administrative law of the Republic of Kazakhstan : Tutorial] – Pavlodar : Kereku, 2015. – 89 p.

4 **Kusainov, D. O.** Administrativnoe pravo Respubliki Kazakhstan : Uchebnoe posobie [Administrative law of the Republic of Kazakhstan : Tutorial.] – Almaty : Kazakh University, 2017. – 192 p.

5 **Zhetpisbaev, B. A.** Administrativnyi process : proizvodstvo po delam ob administrativnyh pravonarusheniyah v Respublike Kazakhstan [Administrative process : proceedings on cases of administrative offenses in the Republic of Kazakhstan]: – Almaty : Legal Literature, 2002. – 220 p.

6 **Bryzgalin, A. V.** Nalogi i nalogovoe pravo [Tax and tax law]. – Moscow : Analytica-Press, 2017. – 608 p.

7 **Ashomko, T. A.** Nalogovyi kodeks: pravonarusheniya i otvetstvennost' [Tax Code : Offenses and Liability] / T. A. Ashomko, O. M. Provalenko. – М. : Vychisl. Mathematics and informatics, 2001. – 80 p.

8 **Omrali, J. O.** Administrativnaya otvetstvennost' : realii deistvuushego zakonodatelstva Respubliki Kazakhstan [Administrative responsibility: the realities of the current legislation of the Republic of Kazakhstan]. In Bulletin of the Eurasian Law Academy named after D. A. Kunaev. – Almaty, 2010.

9 **Oleinik, O. M.** Osnovy bankovskogo prava [Fundamentals of Banking Law]. Lecture course. – М. : Yurist, 1999. – 424 p.

10 **Arzumanova, L. L.** Nalogovoe pravo. Obshaya chast' [Tax law. A common part]. – М. : Norma, 2019. – 52 p.

Материал поступил в редакцию 03.10.21.

*Г. Т. Шамшудинова, Н. М. Мусабекова, Ж. Жанат
Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
Материал 03.10.21 баспаға түсті.

САЛЫҚ САЛАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРҒА ӘКІМШІЛІК ЖАУАПКЕРШІЛІГІНЕ ТАРТУ ҮШІН НЕГІЗДЕР

Мақалада Қазақстан Республикасындағы салық салу саласындағы құқық бұзушылық үшін әкімшілік жауапкершілікке тарту негіздерінің мәселелері талқыланады. Нормативті және нақты әкімшілік жауапкершілік сияқты ұғымдардың анықтамасы берілген. Салық салу саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтың жоқтығының практикалық мысалы келтірілген. Адамның белсенді мінез-құлқынан көрінетін құқық бұзушылықтың түсінігі мен мәні – белгілі бір құқықтық нормаларды бұзатын әрекет. Бұл салық базасын төмендету, салықты басқа да дұрыс есептемеу болуы мүмкін, нәтижесінде салық төленбеді немесе толық төленбеді, немесе кірістер мен шығыстар мен салық салынатын объектілерді есепке алу ережелерін өрескел бұзды. есептелген салық сомаларының бұрмалануы. Адамның белсенді мінез-құлқымен көрінетін құқық бұзушылық – бұл белгілі бір құқықтық нормаларды бұзатын әрекет.

Салықтық құқық бұзушылықты тек әкімшілік құқық бұзушылықтың күрделі түсінігінің құрамдас бөлігі ретінде қарастырудың мағынасы бар. Сонымен қатар, әкімшілік құқық бұзушылық үшін бірыңғай және

жеткілікті негіз мәртебесін беру үшін салық саласындағы құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілік туралы ережелерді біріздендіру және оларды Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінде бекіту бойынша шаралар кешенін енгізу ұсынылады. салық заңнамасын бұзғаны үшін жауапкершілікті қолдану.

Кілтті сөздер: салықтық құқық бұзушылық, әкімшілік жауапкершілік, салық кодексі, салық салу саласындағы құқық бұзушылықтар, салық төлеуші.

*G. T. Shamshudinova, N. M. Mussabekova, Z. Zhanat
Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
Material received on 03.10.21.

FOUNDATIONS FOR INVOLVEMENT IN ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR OFFENSES IN THE SPHERE OF TAXATION

The article discusses the problems of grounds for bringing to administrative responsibility for offenses in the field of taxation in the Republic of Kazakhstan. The definition of such concepts as normative and actual administrative responsibility is given. A practical example of the absence of an administrative offense in the field of taxation is given. The concept and essence of an offense, which is expressed in the active behavior of a person, is an act that violates certain legal norms. This may be an understatement of the tax base, other incorrect calculation of tax, which as a result resulted in non-payment or incomplete payment of taxes, or a gross violation of the rules for accounting for income and expenses and objects of taxation, expressed in distortion of the amounts of accrued taxes.

Also, it is proposed to implement a set of measures to unify provisions on liability for offenses in the tax area and fix them in the Code of Administrative Offenses of the Republic of Kazakhstan to give an administrative offense the status of a single and sufficient basis for applying responsibility for violations of tax legislation.

Keywords: tax offense, administrative responsibility, tax code, offenses in the field of taxation, taxpayer.

<https://doi.org/10.48081/JTPV3339>

*А. Т. Ахмадиева, Ж. Т. Кабдуллин, Ә. Д. Досымжан

Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТІҢ СОТҚА ДЕЙІНГІ САТЫЛАРЫНДАҒЫ ҚОРҒАУШЫ АДВОКАТЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІ

Бұл мақалада шетелдердің қылмыстық заңнамасы бойынша аяқталмаған қылмыстық іс-әрекет үшін жауаптылық және ол үшін жаза тағайындау мәселелері қарастырылған.

Қылмысты істеу сатыларының қылмыстық құқықтық маңызы ең алдымен, қылмысты саралау кезінде байқалады. Белгілі бір қылмыс аяқталды ма, жоқ әлде аяқталмаған қылмыс па, егер аяқталмаса қандай сатыда тоқтатылды деген мәселені шешу үшін маңызды.

Адамның басты құқықтары мен заңды мүдделерін сақтау бойынша сұрақтарды реттейтін халықаралық Конвенцияларды, Пактілерді, келісім-шарттарды, сондай-ақ, Қазақстан Республикасының азаматы емес тұлғаларға қатысты процессуалдық мәжбүрлеу шараларын қолдану бойынша шешімдер қылмыстық ізге түсуді іске асыру кезінде таңдауда оңтайлы нұсқауларды әзірлеу мақсатында іс жүргізушілік мәжбүрлеу шараларының қолданылуына талдау жасалған.

Мақалада аяқталмаған қылмысқа байланысты ұғымдар мен анықтамалардың даму заңдылықтары айқындалып, оларға жаңа көзқараста заңдылық анықтамалары берілген; аяқталмаған қылмыс үшін қылмыстық жауаптылықты көздейтін шет елдердің қылмыстық заңнамалары салыстырмалы түрде зерттелген, аяқталмаған қылмыстық іс-әрекетке қатысты қылмыстық заңнаманы жетілдіру үшін нақты ұсыныстар жасалып, негізделген; аяқталмаған қылмыстың кейбір сатылары үшін қылмыстық жауаптылық енгізудің мәселелері анықталып, нақты ұсыныстар жасалған.

Кілтті сөздер: қылмыстық заңнама, қылмыстық жауаптылық, жаза, аяқталмаған қылмыс, қылмысқа оқталу.

Кіріспе

«Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы» Қазақстан Республикасы Елбасының 2009 жылғы 24 тамыздағы № 858 Жарлығына сәйкес біздің мемлекетімізде білікті заң көмегін қамтамасыз ету жүйесін жетілдіру бойынша бірқатар міндеттер көзделеді. Бұл құжатта мыналар нақты көрсетілген: Заң көмегін көрсету жүйесінің өзі де жетілдіруді талап етеді. Ең алдымен, табыс деңгейі төмен адамдарға құқықтық көмек көрсету жүйесін жақсарту қажет. Қалалық және ауылдық жерлерде адвокаттық қызмет көрсетумен қамтудың мәселесін бірте-бірте шешу керек. Тегін заң көмегін көрсететін адвокаттардың еңбегіне ақы төлеуді әкімшілендіру жүйесі де түзетуді талап етеді. Бұл жүйені шоғырландырылған және ашық ету қажет, бұл бюджет қаражатын неғұрлым тиімді пайдалануға мүмкіндік береді. Адвокаттардың жауапкершілігін міндетті сақтандыру институты енгізілген елдердің тәжірибесін ескере отырып, мұндай сақтандыруды біздің елде енгізу мүмкіндігін қарастыру қажет» [1].

Осылайша, адамның құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету отандық заңнаманың көптеген салаларының негізін құрайды. Қазақстан Республикасы Адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау жөніндегі Еуропалық конвенцияларды ратификациялады, соның салдарынан халықаралық қағидаттар мен нормалар сот ісін жүргізуді, оның ішінде қылмыстық іс жүргізуді реттейтін қазақстандық заңнаманың құрамдас бөлігіне айналды. Білікті заң көмегіне құқық адамның және азаматтың құқықтық мәртебесінің ажырамас элементі болып табылады, оған ұлттық ғана емес, сонымен бірге халықаралық құқық та кепілдік береді. Қазіргі заманғы әлеуметтік-құқықтық шындық қылмыстық сот ісін жүргізу саласында қорғау функциясын іске асырудың тиісті жағдайларын қамтамасыз ету қажеттілігін туындатады. Бүгінгі күні қазақстандық заңнама оның басымдықтарына жеке адамды қорғау, қылмыстық процесте оның қауіпсіздігін қамтамасыз ету, қылмыстық істер бойынша іс жүргізудегі жарыспалылыққа баса назар аударуды күшейту, дәлелдемелерге жол беруге қойылатын талаптарды қатаңдату, қорғаушының өкілеттіктерін кеңейту айналатындығымен сипатталады.

ҚР қолданыстағы Қылмыстық процестік кодексі қылмыстық сот ісін жүргізудің Қылмыстан зардап шеккен адамдар мен ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға, жеке адамды заңсыз және негізсіз айыптаудан, соттаудан, оның құқықтары мен бостандықтарын шектеуден қорғауға арналғанын айқындады (8 бап). Заң көмегін көрсету функциясы қорғаушыға жүктелген [2].

Материалдар мен әдістер

Зерттеу мәселесі бойынша арнайы әдебиеттерді теориялық талдау; статистикалық анализ, салыстырмалы анализ, тарихи әдіс, қылмыстық заңнама және нормативтік құқықтық актілерді талдау әдістері.

Қылмыстық іс қозғау – қылмыстық процестің басқа кезеңдерінде іс жүргізудің алдындағы қылмыстық процестің бірінші және міндетті кезеңі. Оның мазмұны алдын ала тергеуді (сот талқылауын) бастау үшін нақты және заңды негіздердің болуын немесе болмауын анықтау бойынша анықтау органының, анықтаушының, тергеушінің және прокурордың айқындаушы рөлі кезіндегі барлық қатысушылардың құқықтық қатынастары мен қызметіне негізделеді.

Қылмыстық іс қозғау сатысының мәні тергеудің өзінің уақытша және негізді басталуы әрбір қылмысқа дереу ден қоюды және оны жасаудың нақты мән-жайларын анықтауды қамтамасыз ететіндігінде. Сонымен бірге, қылмыстық істі жеткілікті негіздерсіз қозғау, сондай-ақ оны қозғаудан заңсыз және негізсіз бас тарту азаматтардың мінез-құлқын, бостандықтары мен заңды мүдделерін өрескел бұзуға әкеледі. Қылмыстық іс қозғау тергеу, сот және өзге де процестік әрекеттерді жүргізу және істің мәні бойынша қылмыстық-процестік шешімдер қабылдау үшін, сондай-ақ қылмыстық-процестік мәжбүрлеу шараларын қолдану үшін қылмыстық-процестік негіз болады. Қылмыстық іс заңды себеп, негіздер болған кезде және іс бойынша іс жүргізуді болдырмайтын мән-жайлар болмаған кезде қозғалады [3].

Қылмыстық іс қозғауға азаматтардың жасалған немесе дайындалып жатқан қылмыс туралы хабарламаларды қабылдауы кезінде туындайтын қылмыстық іс жүргізу қызметіне қатысушылардың заңмен белгіленген құқықтары мен міндеттері себеп болып табылады. Құқықтық қатынастардың туындауы ҚР ҚПК-нің 183-бабының 2-бөлігі қылмыс туралы хабарламаны қабылдаудан бас тартуға сотқа немесе прокурорға шағымдануға және мемлекет органдарының бұл факт туралы өтінішті қарау міндетіне мүмкіндік беретіндігімен алдын ала анықталады.

Қылмыстық іс жүргізу заңында құқық қорғау органдарына қылмыс туралы өтініш, дайындалып жатқан немесе жасалған қылмыс туралы хабарлама берген адамға заң көмегін міндетті түрде ұсыну қарастырылмаған. Алайда, қылмыстық процестің дәл осы кезеңінде қылмыстық іс жүргізу қатынастарына тартылған адамдарға көмек көрсету қылмыстық істі қарау мен шешудің келесі кезеңдерінен кем емес өзекті болып табылады. Өтініш берушілер әрқашан құқық саласында қажетті білімге ие бола бермейді. Бұл білмеу өтініш берушілердің өздері үшін де, олардың жақындары үшін де жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін және өтініш берушінің өз әрекеттері

мен басқа адамдардың әрекеттерін дұрыс емес құқықтық бағалауына байланысты іс қозғауға жалған себеп болуы мүмкін. қылмыстар туралы жалған ақпаратты тексеру қылмыстық процесте күштер мен құралдарды үнемдеудің процедурасына ықпал етпейді [4].

ҚР ҚПК 183-бабында белгіленген анықтаушының, анықтау органының, тергеушінің және прокурордың жасалған немесе дайындалып жатқан кез келген қылмыс туралы хабарды қабылдау, тексеру міндетін жоққа шығармаймыз. Сонымен бірге, қылмыс туралы арыз немесе хабарлама берген адамда адвокат болмаған жағдайда оған адвокаттың қызметтерін пайдалануға мүмкіндік берген дұрыс деп санаймыз.

ҚР ҚДЖК 179-бабына сәйкес қылмыстық іс қозғау себептерінің бірі кінәсін мойындап келу болып табылады.

Кінәсін мойындауды қылмыстық-құқықтық және процессуалдық аспектілерде қарастыруға болады. Қылмыстық құқық тұрғысынан ол ҚР Қылмыстық кодексінің 53-бабына сәйкес жазаны жеңілдететін мән-жай болып табылады.

Қылмыстық іс жүргізу құқығы тұрғысынан кінәсін мойындап келу қылмыстық іс қозғауға себеп болып табылады. Бірақ егер адам қозғалған қылмыстық іс бойынша іс жүргізу процесінде кінәсін мойындап келген жағдайда, кінәсін мойындап келу кінәні жеңілдететін мән-жай ретінде қаралады. Адвокаттың кінәсін мойындап келу кезінде қатысуы келген адамға заң көмегін көрсетуге, адамның әлеуметтік барабар мінез-құлқын көтермелеуге, адамға процессуалдық мәжбүрлеудің заңсыз шараларын қолдануға кедергі келтіруі мүмкін сияқты.

Бұдан әрі, ҚР ҚПК 177-бабының 2-бөлігінен келіп шығатыны, қылмыстық іс қозғау үшін қылмыстың танылуын көрсететін жеткілікті деректердің болуы негіз болып табылады. Алайда, Кодексте бұл жеткіліктіліктің қандай да бір нақты өлшемдері қарастырылмаған. ҚР ҚПК 63-тарауының тәртібімен прокурор анықтаушының немесе тергеушінің қылмыстық іс қозғау туралы қаулысымен келісуге не материалдарды қосымша тексеру үшін жіберуге құқылы [5].

Қылмыстық іс қозғалғанға дейін, яғни тексеру жүргізу шеңберінде қылмыстық іс қозғау сатысы мен алдын ала тергеу сатысы арасындағы сызықты бұзбау үшін қандай да бір тергеу әрекеттерін жүзеге асыруға жол берілмейді.

Бұл ережеден ерекше жағдай-оқиға болған жерді тексеру. Алайда, кейбір авторлар қылмыстық іс қозғалғанға дейін күдіктіні ұстау, анықтау үшін ұсыну, сараптама жүргізу және т. б. сияқты тергеу әрекеттерін жүргізуге рұқсат етіледі деп санайды.

Қылмыстық іс қозғалғанға дейін тергеу әрекеттерін жүргізу азаматтардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғауға кепілдік беретін конституциялық нормаларға қайшы келеді және бұдан басқа, қылмыстық сот ісін жүргізуде қуғын-сүргін сипатындағы шараларды қолдануға алып келеді деп пайымдаймыз.

Оқиға орнын жедел тергеу әрекеті ретінде қарау туралы айта отырып, заңда адвокаттың болуы (қатысуы) қарастырылмаған. Бұл, жоғарыда аталған тергеу әрекеті кезінде әрдайым күдікті бола бермейтіндігімен түсіндіріледі, сондықтан онда адвокаттың пайда болуы анық заңсыз және негізсіз. Дегенмен, анықтаушы, тергеуші, прокурор қылмыс жасады деп күдік келтірілген адам туралы мәліметтерді іс қозғалғанға дейін немесе ол қозғалған кезде оқиға болған жерге адвокаттың міндетті түрде қатысуымен тексеру жүргізу қажет болып көрінген жағдайларда жүргізіледі. Бұл тергеу әрекеті куәгерлердің міндетті қатысуымен өтеді. Бірақ олар тергеу, прокуратура қызметкерлерінің, адвокаттардың сауалнамаларының нәтижелері көрсеткендей, көп жағдайда олар белгілі бір заттардың шарттарын, өлшемдерін, нысандарын немесе ережелерін көрсетпестен оқиға болған жерді тексеру хаттамасына қол қояды. Осының нәтижесінде кейіннен күдікті немесе айыпталушы деп танылған адам оқиға болған жерді тексеру хаттамасында көрсетілген фактілердің дұрыстығын тексеру мүмкіндігінен айырылады. Осылайша, адвокаттың осы тергеу әрекетіне қатысуы жағымсыз факторларды жоюға қызмет етеді. Ол хаттаманы уақтылы оқып, қажетті деректерді нақтылай алады және кейіннен тексеру хаттамасында қол қойылған фактілерді нақтылау үшін куәгерлермен сұхбаттасуға жүгінбейді.

Нәтижелер мен талқылау

Осылайша, қылмыстық іс қозғау кезеңінде қылмыстық іс жүргізу құқықтық қатынастары саласына тартылған адамдардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету, қылмыстық процестің басқа қатысушыларының қылмыстық іс жүргізу заңнамасының нормаларын сақтауына қосымша кепілдік беру мақсатында білікті заң көмегін көрсету үшін адвокаттың қатысуы қажет [6].

Адвокаттың қылмыстық іс қозғау сатысына қатысуын регламенттеуді жетілдіру мақсатында ҚР ҚПК-не мынадай толықтырулар енгізу орынды болып табылады:

1 ҚР ҚПК-нің 178-бабы мынадай мазмұндағы 5-тармақпен толықтырылсын: «өтініш берушіге адвокаттың қызметтерін пайдалануға мүмкіндік берілуге тиіс. Адвокаттың көмегін ұсынудан бас тарту туралы өтініш беруші қылмыс туралы жазбаша өтініште көрсетеді не бұл туралы

ауызша хабарлайды. Бас тарту туралы мәліметтерді хаттамаға ауызша өтінішті қабылдаған адам енгізеді».

2 ҚР ҚПК-нің 179-бабының 2-бөлігі мынадай редакцияда жазылсын: «кінәсін мойындап келу туралы өтініш жазбаша түрде де, ауызша түрде де жасалуы мүмкін. Ауызша өтініш ҚР ҚПК 183-бабының 3-бөлігінде белгіленген тәртіппен қабылданады және хаттамаға енгізіледі. Өтініш берушінің кінәсін мойындауына жеке өзі кедергі келтіретін объективті себептер болған кезде арыз адвокат арқылы берілуі мүмкін».

3 ҚР ҚПК-нің 179-бабы мынадай мазмұндағы 4-бөлікпен толықтырылсын: «кінәсін мойындап келген адамның өтініші бойынша қорғаушының қатысуын анықтаушы, тергеуші немесе прокурор қамтамасыз етеді».

4 ҚР ҚПК-нің 222-бабы мынадай мазмұндағы жеке бөлікпен толықтырылсын: «жасалған қылмыс туралы арыз, хабарлама келіп түскен немесе кінәсін мойындап келген жағдайда оқиға болған жерді қарап тексеруді кідіріссіз жүргізу қажет болған кезде, ҚР ҚПК 177-бабының 1-бөлігінде көзделген адвокатты қарап-тексеруге жол беріледі» [7].

Қорытынды

Адам құқықтарын сот арқылы қорғаудың халықаралық стандарттарының негізгі ережелері Қазақстан Республикасының заңнамасына енгізілген және оның ажырамас бөлігі болып табылады.

Әркімнің қылмыстық іс бойынша іс жүргізу кезінде білікті заң көмегіне құқығының конституциялық қағидаты адвокат-қорғаушы қызметінің негізіне алынған.

Іс-әрекет ретінде қорғау қорғау құқығын тудыратын субъективті құқықтардың бұзылуына байланысты туындайды. Қылмыстық іс жүргізудегі қорғау және қылмыстық процестегі қорғау тарабы ұғымдары әртүрлі мағынаға ие. Қорғау терминін заң шығарушы қылмыстық процестегі оның рөліне қарамастан адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуден тұратын қызметті белгілеу үшін пайдаланған; қорғау тарабы күдіктінің, айыпталушының, сотталушының және олардың қорғаушыларының іс жүргізу мәртебесіне ие жеке тұлғалар [8].

Қылмыстық процесте адвокаттық қызмет жалпы құқықтық және арнайы мағынада болады (қорғаушы тарап жүзеге асырады). Бұл процестің барлық қатысушыларына тән, бірақ бұл қорғаушы мен айыптаушының қызметін осы мағынада теңестіруге болады дегенді білдірмейді. Қылмыстық процеске қатысушылардың мемлекеттік органдары мен лауазымды адамдарының қорғау қызметі олардың алдында тұрған, заңнамалық тәртіппен құқықтық актілерде бекітілген міндеттермен айқындалған.

Қылмыстық процесте қорғау бұзылған құқықты қалпына келтіруді, жеке адамды оның құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін бұзудан және шектеуден қорғауды, қылмыстық процеске қатысушылардың құқықтарының бұзылуының алдын алуды, келтірілген зиянды өтеуді қамтиды [9].

Қылмыстық сот ісін жүргізуде қорғаушы адвокат айыпталушының, сезіктінің немесе сотталушының, сондай-ақ олардың формальды процестік мәртебесіне қарамастан қылмыстық процесс саласына тартылған өзге де адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерінің өкілі болып табылады және оған Қылмыстық-процестік заңнамада берілген өкілеттіктерге байланысты ерекше құқықтық мәртебе берілген [10]. Адвокат-қорғаушы өкілеттіктерінің пайда болуы айыпталушының еркіне тікелей байланысты. Бұл өкілеттіктер клиенттің еркінен туындайды, оның мүдделерін білдіруге негізделген, оның құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау мақсаттарына бағынады.

Қорытындылай келе, қазіргі қылмыстық іс жүргізу заңнамасын өзгерту, сот ісін жүргізудің прогрессивті нысандарын қолдану қорғаушыларды кәсіби даярлауға жоғары талаптар қоятынын және адвокаттың білікті заң көмегін көрсету жөніндегі қызметін одан әрі ғылыми зерттеу қажеттілігіне әкелетінін атап өткен жөн.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года с изменениями и дополнениями на 1 февраля 2011 года // Справочная правовая система «Юрист».

2 <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> [Электронды ресурс].

3 <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> [Электронды ресурс].

4 <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000176> [Электронды ресурс].

5 Конвенция о защите прав человека и основных свобод от 4 ноября 1950 года. – Изд-во «РИОР», 2006. – 27 с.

6 **Азизова, О. А.** Адвокат как участник уголовного судопроизводства со стороны защиты : дисс. ... канд. юрид. наук. – Владимир, 2006. – 176 с.

7 **Решетникова, О. М.** Квалифицированная юридическая помощь в гражданском процессе // Учен. зап-ки юрид. инс-та Красноярского гос. ун-в-та. Вып. 1. – Красноярск, 2001. – С. 319–330.

8 **Попов, Е. А.** Адвокат как участник уголовного процесса в досудебных стадиях : дисс. ... канд. юрид. наук. – Краснодар, 2004. – 190 с.

9 Уголовный процесс : Учебник для вузов / Под общ. ред. П. А. Лупинской. – М., 1995. – 345 с.

10 **Кан, Н. П.** Некоторые вопросы адвокатской этики // Вопросы защиты по уголовным делам. Сборник статей. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1967. – С. 186–203.

REFERENCES

1 Konceptsiya pravovoj politiki Respubliki Kazaxstan na period s 2010 do 2020 goda s izmeneniyami i dopolneniyami na 1 fevralya 2011 goda [Concept of the legal policy of the Republic of Kazakhstan for the period from 2010 to 2020 with amendments and additions as of February 1, 2011] [Text]. – Legal reference system «Lawyer».

2 <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> [Electronic resource].

3 <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> [Electronic resource].

4 <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000176> [Electronic resource].

5 Konvenciya o zashchite prav cheloveka i osnovnyh svobod ot 4 noyabrya 1950 goda [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November 4, 1950] [Text]. – RIOR Publishing House, 2006. – 27 p.

6 **Azizova, O. A.** Advokat kak uchastnik ugolovnogogo sudoproizvodstva so storony zashchity : diss. ... kand. yurid. nauk. [The lawyer as a teacher of corner production co. protection zones : diss. ... cand. jurid. sc.] [Text] – Vladimir, 2006. – 176 p.

7 **Reshetnikova O. M.** Kvalificirovannaya yuridicheskaya pomoshch' v grazhdancom processe [Qualified legal assistance in civil proceedings] [Text]. In Uchen. zap-ki yurid. inc-ta Krasnoyarsckogo gos. univ-ta [Student notes of the Krasnoyarsk State University Law Institute]. – Issue 1. – Krasnoyarsk, 2001. – P. 319–330.

8 **Popov, E. A.** Advokat kak uchastnik ugolovnogogo procesca v docudobnyh ctadiyah : diss. ... kand. yurid. nauk. [The lawyer as a participant in the corner process in the pre-trial stages : diss. ... cand. jurid. sc.] [Text]. –Krasnodar, 2004. – 190 p.

9 Ugolovnyj procesc : Uchebnik dlya vuzov [Criminal procedure : Textbook for universities] [Text]. Ed. by P. A. Lupinskaya. – Moscow, 1995. – 345 p.

10 **Kan, N. P.** Nekotorye voprosy advokatskoj etiki // Voprosy zashchity po ugolovnym delam [Some issues of lawyer ethics // Questions of protection in criminal cases] [Text]. Collection of articles. – Leningrad : Publishing House of Leningr. university, 1967. –186–203 p.

Материал 03.10.21 баспаға түсті.

*А. Т. Ахмадиева, Ж. Т. Кабдуллин, Ә. Д. Досымжан
Торайғыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар.
Материал поступил в редакцию 03.10.21.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АДВОКАТА ЗАЩИТНИКА НА ДОСУДЕБНЫХ СТАДИЯХ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА

В данной статье рассматриваются вопросы ответственности за неоконченное уголовное деяние по уголовному законодательству зарубежных стран и назначения за него наказания. Уголовно-правовое значение стадий совершения преступления наблюдается прежде всего при квалификации преступления. Важно решить вопрос о том, окончено ли конкретное преступление или неоконченное преступление, на какой стадии оно прекращено, если не завершено.

Проведен анализ применения мер процессуального принуждения с целью выработки оптимальных ориентиров в выборе при реализации уголовного преследования международных конвенций, пактов, контрактов, регулирующих вопросы соблюдения основных прав и законных интересов человека, а также решений по применению мер процессуального принуждения в отношении лиц, не являющихся гражданами Республики Казахстан.

В статье определены закономерности развития понятий и определений, связанных с незавершенным преступлением, даны определения законности в новом подходе к ним; сравнительно изучено уголовное законодательство зарубежных стран, предусматривающее уголовную ответственность за незавершенное преступление, выработаны и обоснованы конкретные предложения по совершенствованию уголовного законодательства в отношении незавершенного уголовного преступления; определены вопросы введения уголовной ответственности за некоторые стадии незавершенного преступления, сформулированы конкретные предложения.

Ключевые слова: уголовное законодательство, уголовная ответственность, наказание, неоконченное преступление, покушение на преступление.

*A. T. Akhmediyeva, Zh. T. Kabdulin, A. D. Dossymzhan
Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
Material received on 03.10.21.

THE ACTIVITY OF A DEFENSE LAWYER AT THE PRE-TRIAL STAGES OF THE CRIMINAL PROCESS

This article discusses the issues of responsibility for an unfinished criminal act under the criminal legislation of foreign countries and the imposition of punishment for it. The criminal-legal significance of the stages of the commission of a crime is observed primarily in the qualification of a crime. It is important to decide whether a specific crime or an unfinished crime has been completed, at what stage it has been terminated, if not completed. The analysis of the use of procedural coercion measures was carried out in order to develop optimal guidelines in the selection of international conventions, covenants, contracts regulating the observance of fundamental human rights and legitimate interests, as well as decisions on the use of procedural coercion measures against persons who are not citizens of the Republic of Kazakhstan.

The article defines the patterns of development of concepts and definitions related to an unfinished crime, defines legality in a new approach to them; comparatively studied the criminal legislation of foreign countries providing for criminal liability for an unfinished crime, developed and substantiated specific proposals to improve criminal legislation in relation to an unfinished criminal offense; identified issues of introduction of criminal liability for some stages of an unfinished crime, formulated specific proposals.

Keywords: criminal law, criminal liability, punishment, unfinished crime, attempted crime.

«ӘЛЕУМЕТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

FTAMP 04.21.41

<https://doi.org/10.48081/HQBU9800>***М. Т. Абдикакимов**

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті,
Қазақстан республикасы, Семей қ.

**ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК СЕНІМ
КАТЕГОРИЯСЫНЫҢ ӨЛШЕМ КРИТЕРИЙЛЕРІ**

Бұл мақалада әлеуметтік сенім категориясының теориялық және эмпирикалық талдауы беріле отырып әртүрлі аспектілері қарастырылған. Мақалада әлеуметтік сенім категориясы бұл – қоғам мен оның орталық институттарының функционалдық қасиеттерінің, қоғамдық көзқарастар мен құндылықтар жүйесінің қалыптасуының нәтижесі екендігі көрсетілген. Бүгінгі қоғамның негізгі сипаттамасының көрсеткіші бола отырып, зерттеуде әлеуметтік сенім категориясы – әлеуметтік деңгейде (қоғамдық институттарға сенім көрсеткіші) қарастырылып, ұсынылған. Мақалада сенім категориясы қоғамның дамуын қамтамасыз ететіні көрсетілген. Осылайша, автор дәлелдемелік эмпирикалық негіз ретінде әйгілі Дуннежүзілік World Values Survey жобасының деректерін екінші реттік талдау әдісін қолдана отырып, Р. Инглехарттың идеяларын тұжырымдайды.

Автор әлеуметтік сенім санатына ерекше назар аудара отырып, оның қоғамның қазіргі экономикалық дамуымен тығыз байланысын анықтайды. Бүгінгі заманның даму жағдайлары мен мүмкіндіктері қоғамда индивидтің қауіп-қатерді субъективті терең қабылдауы мен қауіптерге ерекше сезімталдықтың туындауымен байланыстыра болжайды. Қолайсыз оқиғаның ықтималдығын білу – қолайлы оқиғалардың ықтималдығын қалыптастыратын өлшемді анықтауға мүмкіндік береді. Бұл процестердің қозғаушы күші болып – жеке және ұжымдық әрекеттер, қазіргі құрылымдық мүмкіндіктер шеңберіндегі акторлардың шешімдері жатады.

Кілтті сөздер: жеке тұлға, өзара әрекеттесу, әлеуметтік капитал, әлеуметтік сенім, экономикалық көрсеткіш, өмір сүру деңгейі, модернизация.

Кіріспе

XX ғасырдың екінші жартысында дамыған елдерде бастауын алып қазір әлемдік деңгейде әлеуметтік маңызды ұғымдарға айналған «ақпараттық-бағдарланған қоғам», «ақпараттық ғасыр» және «постиндустриалды дәуір» үрдістері қоғамдық қатынастарда үлкен өзгерістердің бастауында тұрғаны белгілі. Бұл өзгерістер қоғамның әлеуметтік, саяси және экономикалық жақтарына тікелей және тез әсер етіп, қоғамдық қарым-қатынастың мәдени жақтарына да құндылықтар тұрғысынан өзгерістер туғызуда. Осы өзгерістердің бір жағы қоғамдағы әлеуметтік сенім категориясының мазмұнында да көрінісін табуда.

Әлеуметтік сенім – бұл сенімге кірген, қатынасушы адаммен қандай-да бір қарым-қатынаста болатын басқа адамның әдептілігі мен ізгілігіне деген сенімді қамтитын адамдар арасындағы ашық, жағымды қарым-қатынасы. Сенім – адамдық қасиет, мінездеме ретінде бір адамның адамдар арасындағы жауапкершілігі мен тұрақтылығын, сөзінде тұруын, сертіне адалдығы мен беріктігін, өз ұстанымына түйінді табандылығын көрсетеді [1]. Яғни, сенім адамның белгілі қажеттіліктерін қанағаттандыру жүйесі. Қажеттіліктерін қамтамасыз ету жолында адам өзіндік дүниетанымдық көзқарастарына, табиғат пен әлеумет заңдылықтары жөніндегі ұғымдарына, өмір тәжірибесіне сүйене отырып іс-әрекет жасайды, сондықтан да сенім феномені заманауи қоғамның функционалдығы мен жүйелілігінің негізі болып табылады.

Әлеуметтануда сенім тұлға-аралық қатынастардың негізі және жеке адамның әлеуметтік ресурс ретінде қарастырылады [2]. Сенім деңгейінің өсуі мемлекеттің дамуына негіздеме болса, онда сенім – сол өсіп келе жатқан халықтың санына пропорционалды болуы шарт. Әрине туыстар мен жақын орта арасындағы сенімге – қоғам әдетте өте қарапайым жолмен қол жеткізеді. Бірақ, қатынас шеңберін кеңейтсек, яғни таныс емес адамдарға, әлеуметтік институттарға деген сенім деңгейін өлшеу зерттеуші алдына қиын міндеттер туғызатыны сөссіз. Осы кезекте айта кету керек «Сенім» құбылысына әлеуметтануда үлкен қызығушылық болғанына қарамастан, оның табиғатын түсіндіру қайшылықты бола отырып, оның әлеуметтік өмірдің әртүрлі фрагменттеріндегі көріністерін анықтауға болатын бірмәнді көрсеткіштер жоқ. Бұл көрсеткіштерге анықтауда біз әлеуметтік сенім капитал ұғымына тереңірек тоқталуымыз маңызды.

Әлеуметтік сенім капитал ұымына алғашқы теориялық идеялар Э. Дюркгейм мен М. Вебердің еңбектерінде кездестіріледі. Әлеуметтану ғылымының классиктері сенім – жеке адамды сипаттайтын жеке сападан, жеке әлеуметтік топтың немесе тұтас қоғамның әлеуметтік-мәдени сипаттамалары санатына ене алады деп сенді. Сенім – бұл жеке адамның тәжірибесінің нәтижесі. Осы тәжірибені жиі қайталау және институционализациялау қоғамда сенімнің саяси және әлеуметтік-экономикалық салаларда нормалар мен дәстүрлер ретінде шоғырлануына жол ашады. Қоғамдық сенімнің төмендеуі көптеген демократиялық және нарықтық институттардың дамуына теріс әсерін береді [3].

Э. Дюркгейм бұл туралы өзінің ғылыми еңбектерінде «ынтымақтастық», «ұжымдық сана» терминдерін қолдана отырып айтқан (Дюркгейм, 1974: 1-34). Кейін, Н. Луман [4] болса, әлеуметтік қатынастардың күрделілігі мен ашықтығының өсуіне және адамдардың болашаққа деген сенімсіздігінің артуына байланысты сенім – саяси дамудың маңызды шартына айналатынын атап өтті.

Дүниежүзілік Банктің зерттеу жобасы аясында әзірленген анықтамаға сәйкес (www.worldbank.com), әлеуметтік сенім капиталы – бұл қоғамдағы әлеуметтік өзара әрекеттестіктің сапасы мен санын анықтайтын институттар, қатынастар мен нормалардың жиынтығы ұғымын береді [5]. Айта кету керек, сенім категориясын зерттеуде, әлеуметтік және тұлға аралық сенімді қалыптастыруда адамның жеке тәжірибесінің рөліне назар аудару маңызды. Себебі сенім категориясы – тұлғаның алданып қалу қаупін есептеуімен, іс-әрекеттерге реакциялық болжауымен, яғни адамның болашақ іс әрекеті өткен тәжірибесінің (ең алдымен теріс тәжірибе) саналы немесе бейсаналық экстраполяциясымен байланысты. Осылайша жеке адамның үміттерінен туындайтын сенім формасы бүгінде «рационалды (жан жақты ойластырылған) сенім» (*rational trust*) деп аталды.

Әлеуметтік сенім капиталының өзіндік құрылымы бар және ол келесі элементтерден тұрады:

- әлеуметтік байланыстар (әлеуметтік желілер) – бейресми әлеуметтік желілерде (отбасы мүшелеріне, достарына, таныстарына сенім) жүзеге асырылатын, ақпарат алмасу және жеке тұлғалар арасында келісімдер үшін қажетті тұлға аралық сенім;
- жалпыланған сенім (жалпы адамдарға деген сенім);
- институционалдық сенім (әлеуметтік және саяси институттардағы әлеуметтік нормаларға сенім) – ресми әлеуметтік ұйымдарда немесе еркін қауымдастықтарға (қоғамдық ұйымдарға) мүшелік деңгейі негізінде жүзеге асырылатын өлшем [5, 18].

Зерттеудің әдіснамасы

Әлеуметтік контекстте сенім бірнеше коннотацияға ие. Сенім әрекеттері әдетте келесі аспектілермен сипатталады: яғни сенім білдіруші екінші тараптың іс-әрекетіне сенуге дайын және сенім жағдайы әдетте болашаққа бағытталған болады. Сонымен қатар, сенім білдіруші (ерікті немесе мәжбүрлі) екінші тараптың іс-әрекетіне ешқандай бақылау жасамайды. Нәтижесінде сенім білдіруші өзі сенген тараптың іс әрекетінің нәтижесін ғана көріп бағалай алады. Егер сенімге кірген жақ сенім білдірушінің қалауы бойынша әрекет етпесе, және сенімге кірген жақ сенім білдірушіні сәтсіздікке ұшыратса, зиян келу қаупі болса, онда сенімге кірген жақ сенімін жоғалтуы мүмкін [6].

Қазіргі уақытта көптеген мемлекеттерде сенім деңгейін экономиканың даму көрсеткіші бойынша жіктеуге талпыныс жасалында. Мысалы, американдық философ, саясаттанушы, саяси экономист және жапон тектес жазушы Френсис Фукуяманың пікірінше, адамдар арасындағы сенімсіздіктің артуы, қоғамдық институттарға деген сенімнің төмендеуіне тікелей әкеледі. Мұның себебін, Фукуяма қоғамдағы аномия күйінің өсуі, өмірлік бағдардың жоғалуы, ескі нормалар деформацияланып немесе жойылып, бірақ оның орнына жаңалары қалыптасып орнықпаған кезеңінің салдарынан көреді. Яғни, қоғамда «үлкен алшақтық» пайда болып нәтижесінде, қоғам бөлшектеніп, жалғызбасты адамдар тобына айналады. Фукуяма әртүрлі қауымдастықтардағы капитализмнің жетістігі қаржылық факторларға байланысты емес, сенім дәрежесімен анықталады деп санайды. Ғалымның ойынша дәл осы сенім деңгейі қоғамның экономикалық әлауқатын қамтамасыз етеді. Бизнесінің отбасы сенімі шекарасынан шығып одан әрі дамуы үшін жеке отбасылар мен бизнес өкілдері бір-біріне сенуі қажет. Дәстүрлілік пен ашықтық ұғымдарының деңгейі әртүрлі қоғамдарда түрлілігімен ерекшеленеді. Сондықтан да сенім-бұл адамдардың отбасынан тыс, мемлекеттің көмегісіз сенімге кіре алу қабілеті.

Мемлекеттер арасында әлеуметтік ынтымақтастық пен сенім деңгейі жоғары мемлекеттер ретінде бірінші топты АҚШ, Жапония және Германия құрайды. Екінші топқа Қытай, Италия және Франция кіреді. Бұл мемлекеттерде отбасылық құрылымдардың ішкі сенімі басқа құндылықтарға қарағанда рөлі жоғары болғандықтан, мұндағы сенім деңгейі бірінші топтағы мемлекеттерге қарағанда төмен. Үшінші топқа посткоммунистік мемлекеттер кіреді. Бұл мемлекеттерде сенім деңгейі ең төмен. Яғни, Ф. Фукуяма өз зерттеулерінде әлеуметтік капиталдың әртүрлі формаларын анықтауда сенімнің рөлі жоғары екендігін атап өтіп, әлеуметтік өзара әрекеттесудің негізі болып саналатын отбасылық қатынастарға баса назар аударады.

Мұндай дәстүрлі құндылығы жоғары қоғамдарда адамдар тек туыстарына сенеді және отбасынан тыс адамдарға сенбейді. Отбасынан тыс сенім шеңберін кеңейтудің мүмкін еместігі көбінесе тиімді заңдардың жоқтығынан және әділеттілік қағидаттарын сақтамаудың салдары болып табылады [7].

Бірақ, біз экономиканың сенімнің өсуімен мүлде байланысы жоқ деп те айта алмаймыз, себебі әлеуметтік капиталдың яғни, қоғамдағы әлеуметтік байланыстардың сапасының дамуы қоғамдық қатынастардағы экономикалық көрсеткіш өсімінің ұлғайуына тікелей қатысы бар. Мысалы, Ұлыбританияның ЖІӨ 1,5 %-ға өсуі сенім деңгейінің 10 %-ға артқанын көрсетті, яғни мемлекеттің экономикалық көрсеткішінің өсуінен, қоғамдағы адамдардың қайырымдылық жасау көрсеткішінің өскенін көріп біз әлеуметтік капиталдың ұлғаюына сенім деңгейінің тікелей байланысты екендігін көруге болады [8].

Әлеуметтік капитал және сенім мәселелері дамушы елдерде көп зерттелмеген өзекті тақырыптардың бірі. Мұның себебі сенім капиталын зерттеу мәселесі негізінен азаматтық қоғам мен демократияның даму деңгейі жоғары мемлекеттерде маңызды орында болып қарқынды жүзеге асырылуында. Дүниежүзілік ұйымдардың әлеуметтік сенім капиталын аймақтар бойынша зерттеп, есеп беруі дәстүр болып қалыптасқан.

Сенім капиталының теориялық түсіндірулерінің әртүрлілігі оны өлшеуге көптеген тәсілдерді қолдануға жағдай туғызады. Бұл құбылыстың эмпирикалық көрсеткіштері негізінен қоғамда қабылданған теориялық парадигмаға немесе қолданылатын сенім капиталы анықтамасына және қоғамдағы сенім капиталының негізгі элементтерінің сипатталуына байланысты (*тұлғааралық, институционалдық сенім, қоғамдық ұйымдар мен қауымдастықтарға мүшелік, топ ішіндегі нормалар, санкциялар және т.б.*). Сенім капиталының өлшемі сандық өлшеу және салыстырмалы социологиялық зерттеулер шеңберінде жүзеге асырылады. Оның қандай да бір нысанының жай-күйін сипаттайтын индикаторлар, соңғы бірнеше онжылдықта әлемде жүргізіліп жатқан барлық жетекші әлеуметтік зерттеу бағдарламаларына енгізілген. Мысалы Р. Путнам (Putnam, 1996), АҚШ-тың әртүрлі штаттарының сенім капиталы деңгейіндегі айырмашылықты талдады. Оның сенім капиталы бағалау индексі келесі көрсеткіштерден тұрды: *тұлғалардың қоғамдастықтың немесе ұйымның өміріне қатысу белсенділігі; азаматтық белсенділік (мысалы, дауыс беруге қатысу); қайырымдылық және еріктілік қызметі; бейресми байланысы (мысалы, достармен кездесу); тұлғааралық сенімі* [9].

Сенім көрсеткіштерін анықтауда О. Паттерсонның (O. Patterson, 1999: 187–191) идеялары да маңызды. Оның пікірінше қоғамда индивидтердің

әлеуметтік-экономикалық мазасыздығы мен табыстық белгісіздігінің көп болуы қоғамда сенімсіздіктің артуына көп әсерін беретіндігін тұжырымдайды [10].

Зерттеудің объектісі: әлеуметтік капиталдың негізгі факторы ретіндегі сенім категориясы.

Зерттеудің пәні: сенім категориясының көрсеткіштері.

Зерттеудің базасы: «Дүниежүзілік құндылықтарды зерттеу» (World Values Survey) атты зерттеу жобасының деректерін екінші реттік онлайн анализдеу; статистикалық талдау, салыстырмалы талдау, т.б.

«Дүниежүзілік құндылықтарды зерттеу» атты зерттеу жобасы адамдардың құндылықтарын зерттейді және уақыт өте сол құндылықтардың қоғамның әлеуметтік-саяси өмірінің әсері нәтижесіндегі өзгерісін бақылайды. Бұл жоба индустриалды дамыған мемлекеттердегі экономикалық және технологиялық өзгерістер қоғамның негізгі құндылықтарын өзгертеді деген болжамды тексеру мақсатында ұйымдастырылуда. Зерттеу жобасының аясында, 1981 жылдан осы күнге дейін, кезеңдік бөліктен тұратын кешенді зерттеу жүргізіліп, әлемнің 97 елінде арнайы социологиялық зерттеулер жасалған. «Дүниежүзілік құндылықтарды зерттеу» жобасының көптеген зерттеу категорияларының ішінде – «сенім» категориясы да бар.

Жұмыстың мақсаты мен міндеттері. Зерттеудің мақсаты жалпы қазіргі қоғамдағы әлеуметтік сенім категориясының өлшемі.

Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттерді шешу қажет болады:

– сенім капиталы ұғымының әлеуметтану ғылымындағы түсінігі;

– қоғамдық қарым-қатынастағы сенім капиталының әлеуметтік-экономикалық мазмұнын ашу;

– қазіргі қоғамдағы әлеуметтік сенім категориясының өлшемін қарастыру.

Зерттеудің нәтижелері

Талдаудың эмпирикалық негізі ретінде мақалада «Дүниежүзілік құндылықтарға зерттеу» жобасының 1991–2020 жж. материалдары келтірілді. 2020 жылы бұл жоба әлемнің 80 елін қамтыған зерттеулердің жетінші толқынын аяқтады. Сауалнама дәстүрлі мәселелерді (*демократияны және басқарудың басқа нысандарын қолдау туралы; басқа ұлттар мен этникалық топтарға төзімділік; жаһандандудың әсері; қоршаған ортаға деген көзқарас; қауіпсіздік; өмірге қанағаттану және т.б.*) қамтыды.

Жоғарыда көрсеткеніміздей «Дүниежүзілік құндылықтарды зерттеу» жобасының көптеген зерттеу категорияларының ішінде – «сенім» категориясы да бар. Сенім капиталының индикаторлары ретінде бұл құбылыстың әртүрлі аспектілерін сипаттайтын айнымалылар қарастырылды. Олардың әр қайсысына егжей-тегжейлі тоқталайық. Мысалы осы жобаның бір сандық зерттеуінде сенім категориясы: «Сіз адамдардың көпшілігіне сенуге болады

деп ойлайсыз ба, әлде керісінше мүмкіндігінше сақ болу қажет пе?» – деген сұрақ арқылы өлшеніп, жауап нұсқалары ретінде респонденттерге екі тұжырымның біреуін таңдауға ұсынылды, яғни: «**Сенуге болады**» немесе «**Адамдармен қарым-қатынаста абайлау керек**» деген нұсқалар. Бұндағы жауаптың үлесінен бірінші нұсқасын таңдаған респонденттер сенім капиталы деңгейін жоғары сипаттайтын қоғам болып табылады. Яғни, адамдардың бір-біріне, соның ішінде таныс емес адамдарға да қаншалықты деңгейде сене алатындығын білдіреді. Мысал ретінде, жоғарыда айтылғандай посткеңестік қоғамдарды қарастырайық. Посткеңестік мемлекеттер «Дүниежүзілік құндылықтарды шолу» зерттеуіне 1991 жылы кірістірілді. Іріктеменің орташа көлемі бір мемлекетте 1500 респондентті құрады.

Жобаның мәліметтері бойынша 90-жылдары дамыған батыс мемлекеттеріндегі салыстырмалы талдауларды қарасақ бөтен адамға сену деңгейі бұл елдерде әртүрлі көрсеткіште болса да посткеңестік мемлекеттерден жоғары болды. 90-жылдары посткеңестік мемлекеттерде болған жүйелі құрылымдық өзгерістер индивид пен институттардың арасындағы сенім дережесін түсірді, ал енді «Дүниежүзілік құндылықтарды зерттеу» жобасының 2010–2014 жж. зерттеу толқыны деректері бойынша, осы көрсеткіштің ең жоғары деңгейі Беларусь, Қазақстан және Қырғызстанда байқалғанын көруге болады (Кесте-1).

Кесте 1 – «Көптеген адамдарға сенуге болады» – деген жауап нұсқасын таңдаған посткеңестік мемлекеттердегі респонденттер саны

Мемлекет атауы	Зерттелу уақыты (жыл)				
	1990–1994	1995–1998	2000–2004	2005–2008	2010–2014
Армения	-	24	-	-	11
Әзербайжан	-	19	-	-	15
Беларусия	25	23	38	41	33
Грузия	-	18	-	20	9
Қазақстан	-	-	-	-	38
Қырғызстан	-	-	17	-	36
Молдова	-	22	14	14	-
Ресей	35	23	23	26	28
Өзбекстан	-	-	-	-	14
Украина	-	29	26	26	23

Айта кету керек, сенім деңгейінің әлемнің көптеген елдерінде өте төмен екендігі бірақ, негізінен тек Батыс Еуропа мен АҚШ-та жоғары болып қалуы бірқатар зерттеушілердің алдында сұрақтар туғызып пікір сын әртүрлі болды.

Кейбір ғалымдар сенім дәрежесінің жоғарылауын ЖҰӨ мен экономикалық даму арасындағы байланыстың жоқтығымен емес, әлеуметтік дамуға әсер ететін әлеуметтік капиталдың әртүрлі аспектілерінің дамуы ерекшелігімен түсіндірді [5, 25].

Келесі өлшеуде «Дүниежүзілік құндылықтарға зерттеу» жобасы аясында қазақстандық респонденттерге бірқатар әлеуметтік топтарға сенім деңгейін анықтау ұсынылды. Негізгі компоненттер әдісімен алынған деректерді талдау екі деңгейлі сенім шеңберін бөліп қарастыруға мүмкіндік туды, яғни ішкі және сыртқы сенім шеңбер жүйелерінің көрсеткіштерін қарастыру. Ішкі шеңбер бейресми сенімге (отбасы мүшелеріне, көршілеріне, таныстарына сену дәрежесіне), ал сыртқы шеңбер ресми сенімге (бейтаныс адамдарға, басқа адамдардың өкілдеріне сену дәрежесіне) сәйкес келеді.

Кесте 2 – Сенім шеңберлерінің факторлық көрсеткіштері

	2010–2014	2017–2020
Адамдардың көпшілігіне сенім артуға болады	38,3	22,8
Отбасы мүшелеріне	98,6	97,3
Көршілерге	75,9	69,4
Таныс адамдар	79,8	71
Бейтаныс адамдарға	18,6	19,9
Басқа сенім өкілдері	46,2	38,5
Басқа ұлт өкілдеріне	56,5	43,3

Бұл кестеден сенім көрсеткіштерінің алдыңғы жылдағы мен кейінгі жылдағы өзгерістерін байқасақ көп болмаса да төмендегенін байқаймыз және бейресми мен ресми сенім деңгейінің әр жылдағы айырмашылықтары біршама. Отбасы мүшелеріне сенім деңгейі әлемнің көптеген елдерінде жоғары болып қалады, бірақ бұл шеңбердегі жоғары көрсеткіш сыртқы шеңбердегі институттардың қызметінің дамуына теріс әсер ететіндей деңгейде болуы, ішкі шеңбер бейресми сенім мен сыртқы шеңбер ресми сенім деңгейінің айтарлықтай алшақтығы мәселесін – «Дүниежүзілік құндылықтарды зерттеу» жобасының авторлары бұл дамушы елдерге және/немесе авторитарлық басқару формасы бар өтпелі қоғамдарға тән қасиет екендігін тұжырымдайды. Яғни, бұндай қоғамдық қатынас механизмінде индивидтер белгілі бір қызметтерді алуда немесе өз мақсаттарына жету үшін олар тек жақын орталарына ғана (ішкі шеңбердегі таныс-туыстарына ғана) сенім артады, ал әлеуметтік және саяси институттарға сенім көрсетпейді.

Жоғарыда айтқанымыздай қоғамдағы экономикалық жағдай, табыстың төменгі деңгейі жалпы адамдар арасындағы сенім дәрежесіне теріс әсер етеді

және бұл идея Р. Инглехарт, Р. Патнам және О. Паттерсонның идеяларымен өз байланысын тауып зерттеу мәліметтеріміздің 3 кестесінде көрініс табады. Қоғамдағы сенім жағдайын бағалау ондағы консолидацияның әлеуетін анықтауға мүмкіндік береді. Яғни, кестеден көретініміздей сауалнамада табыс шкаласы ең төмен адамдардан «өте сақ болу керек» – деген нұсқаны таңдағандар көп, халықтың пікірінше табысы төмен (әлеуметтік жағдайы төмен) адамдардан өте сақ болу керек, олар қауіпті болуы мүмкін деген ой әрине, қоғамдағы адамдардың біртұтастығы деңгейіне тікелей әсер етуі мүмкін.

Кесте 3 – Респонденттердің табыс деңгейіне байланысты адамдарға сенімі

Табыс шкаласы	Барлығы (N)	Көптеген адамдарға сенуге болады			
		Көпшілігіне сенуге болады (%)	Өте сақ болу керек (%)	Жауап беруге киналды	Жауап бермеді
Төменгі кезең	25	24	72	4	0
Екінші кезең	24	16,7	83,3	0	0
Үшінші кезең	72	26,4	69,4	0	4,2
Төртінші кезең	150	23,3	72	2	2,7
Бесінші кезең	343	15,7	79,9	1,5	2,9
Алтыншы кезең	293	25,9	70,3	1,7	2
Жетінші кезең	197	28,9	68	2,5	0,5
Сегізінші кезең	88	29,5	64,8	5,7	0
Тоғызыншы кезең	19	31,6	63,2	5,3	0
Оныншы кезең	18	16,7	83,3	0	0
Жауап беруге киналды	21	4,8	76,2	9,5	9,5
Жауап бермеді	26	15,4	65,4	11,5	7,7
Барлығы	1,276	22,8	72,6	2,4	2,2

WVS деректерін онлайн-талдау сенім мәселесінің қоғамдағы адам қауіпсіздігі, әсіресе экономикалық қауіпсіздігі дәрежесіне пропорционалды әсерде болатындығын көрсетті. Сонымен, Р. Инглехарт өз зерттеулерінде көрсеткендей, қоғамның қауіпсіздіктің жоғары деңгейіне қол жеткізуі оның жаңа құндылықтар жүйесін тез игеріп, жаңа заман үрдісіне бейімделуіне, толеранттылық қатынастардың қалыптасуына, әлеуметтік-қоғамдық институттардың жұмыс жасап оған сенімнің жоғарылауына, өз кезегінде бұл үрдістер қоғамда өзіндік субъективті сенімнің жоғарылауына септігін

тизінде [11]. Зерттеу мәліметтерінің көрсеткеніндей қоғамның әлеуметтік-экономикалық қанағаттануы маңызды экономикалық көрсеткіштердің бірі болып табылады, яғни көрсеткіш неғұрлым жоғары болса, сенім соғұрлым жоғары болады.

Бірақ, тұлға әлеуметтік ортада қалыптасатындықтан және қоршаған шындықтың шарттары дүниетанымның, құндылықтардың қалыптасуына әсер ететіндіктен, «дәстүрлі» және «қазіргі заманғы мәдениеттің» арасындағы қатынаста сенім өлшемін қарастыру жоғарыда айтылған мәселеге қатысты ой туындатады. Ендеше осы кезекте біз үшін әлеуметтік сенім мен урбанизация деңгейі (халықтың тығыздығы) арасындағы байланыс қызықты болады. Әлемдік құндылықтарды зерттеу 2017–2020 жылдар аралығындағы 7 толқынның деректерінен алынған 4-кестеден көретініміздей сенім деңгейі ауыл / қала халқының тығыздығы мөлшері көрсеткіштеріне де сәйкес келетіндігін көруге болады. Яғни, халық тығыздығы аз аумақта халық тығыздығы көп аумақпен салыстырғанда сенім көрсеткіші салыстырмалы көбірек болатындығы төмендегі кестеде көсетілген.

Кесте 4 – Респонденттердің халық тығыздығына байланысты адамдарға сенімі

Халық тығыздығы үлесі	Барлығы	Адамдарға сенім %			
		Көпшілігіне сенуге болады	Өте сақ болу керек	Жауап беруге киналды	Жауап бермеді
2,000-нан төмен	109	30,3	65,1	1,8	2,8
2,000–5,000	108	13	82,4	1,9	2,8
5,000–10,000	96	40,6	54,2	1	4,2
10,000–20,000	144	19,4	79,2	1,4	0
20,000–50,000	76	15,8	69,7	10,5	3,9
50,000–100,000	44	38,6	61,4	0	0
100,000–500,000	336	23,2	71,7	1,5	3,6
500,000-нан көп	363	19,3	77,1	2,8	0,8
Барлығы	1,276	22,8	72,6	2,4	2,2

Көріп отырғанымыздай, соңғы өлшеу нәтижелері халықтың тығыздығына байланысты сенім мен сенімсіздік арасындағы өте үлкен айырмашылықты көрсетеді. Қалалардың өсуі және қазіргі заманғы құндылықтардың халықтың көп бөлігіне таралуы, индустриалдыдан постиндустриалды қоғамға көшу үрдісіндегі әлеуметтік инфрақұрылымның дамуы және соған байланысты қоғамның атомизациялануы, әлеуметтік

байланыстардың үзілуі, әлеуметтік алауыздық, қоғам ауқымында жеке тұлғалардың бір-бірінен әлеуметтік окшаулануы – тегі сенім мәдениетінің төмендеуіне тағы бір себебі болуы мүмкін деген болжамға келуге болады.

Қорытынды

Қорытындылай келе айтатынымыз, жаһандану теориясының дамуы адамның әлеуметтенуіне тікелей әсер ететіндігін тағы бір көрсетті. Әрине, бұл өзгерістер әлеуметтік-демографиялық және мәдени-экономикалық ерекшеліктерге байланысты біркелкі болмайды. Алайда, жаңа өмір салты біртіндеп қоғамда кең тарала бастағаны зерттеу нәтижелері көрсетіп отыр. Қоғамның жаңа заман талаптарына бейімделу үлгілері индивидтердің әлеуметтік-экономикалық қауіп-қатерлерге деген үлкен субъективті сезімталдығын қалыптастырды деп болжауға болады. Яғни, зерттеу нәтижелер жалпы алғанда Р. Инглехарттың қоғамдық «төменгі» мәндер қажеттілігі іске асырылғаннан кейін әдетте, «жоғары» мәндердің қажеттілігі іске асырылу үрдісі жүретіндігі туралы тұжырымдамасын растайды. Бұл идеялар А. Маслоудың алғашқы еңбектерінде айтылғандай төменгі деңгей қажеттіліктерін қанағаттандыру келесі деңгей қажеттіліктерін қанағаттандыруға көшудің шарты және мүмкіндігі.

Аталмыш ғылыми зерттеу жұмысында әлеуметтік сенім категориясын талдау барысында «Дүниежүзілік құндылықтарға зерттеу» жобасы аясындағы зерттеу мәліметтері салыстырылынып талданды. Талдау қорытындылары көрсеткендей сенім категориясы өмірдің көптеген құбылыстары мен процестерін түсіндіруде үлкен әлеуеті бар және қоғамның әлеуметтік бірлігі мен оның тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуы үшін маңыздылығы зор екендігін көрсетті. Сондай-ақ, әлеуметтік сенім капиталының қоғамдық деңгейі – экономикалық жүйенің жұмыс істеу көрсеткіштерінен айтарлықтай өгермелі екендігі анықталды.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 URL: <https://kk.wikipedia.org/wiki/Сенім> [Электронный ресурс] (Дата обращения 28.09.2021).

2 **Щанина, Е. В., Корж, Н. В.** Социальное доверие людей пожилого возраста в современном российском обществе // Общественные науки. Социология. – № 3 (35). – 2015. – С. 98.

3 **Лепти, Б.** Общество как единое целое. О трех формах анализа социальной целостности / Б. Лепти // Одиссей. Человек в истории. – М. : Coda, 1996. – С. 148–164.

4 **Luhmann, N.** Trust and Power. – Chichester etc.: Wiley, 1979. – P. 112.

5 **Херпфер, К., Кизилова, К. А.** Социальный капитал как фактор социально-экономического и политического развития стран постсоветской Евразии // Социология. 2016. – № 1. – С. 17–38.

6 **Kosfeld, Michael, et al.** Oxytocin increases trust in humans. – Nature, 2005. – Vol. 435. – No. 7042. – P. 673–676.

7 **Фукуяма, Ф.** Доверие : социальные добродетели и путь к процветанию / Ф.Фукуяма. – М., 2004. – 153 с.

8 **Masuda, Y.** The information society as post-industrial society. The world future society. – Tokyo, IIS, Washington D., 1980. – 165 p.

9 **Nyangena, W.** Social Networks/Capital in Sustainable Agriculture. UN Expert Group Meeting on Sustainable Land Management and Agricultural Practices in Africa. [Электронный ресурс]. – URL: https://sustainabledevelopment.un.org/content/dsd/susdevtopics/sdt_pdfs/meetings/egm0409/presentation_WNyangena.pdf (Дата обращения: 20.10.2015)

10 **Inglehart, R., Baker, W. E.** Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values // American Sociological Review. – 2000. – V. 65.

11 Центр гуманитарных технологий, гуманитарные технологии и развитие человека, информационно-аналитический портал [Электронный ресурс]. – URL: [//gtmarket.ru/ratings/legatum-prosperity-index/info](http://gtmarket.ru/ratings/legatum-prosperity-index/info) (Дата обращения: 15.02.2014).

REFERENCES

1 URL: <https://kk.wikipedia.org/wiki/Senim> [Electronic resource] (Access date: 28.09.2021).

2 **Shhanina, E. V., Korzh, N. V.** Social'noe doverie lyudej pozhilogo vozrasta v sovremennom rossijskom obshhestve [Social trust of elderly people in modern Russian society]. In Obshhestvenny`e nauki. Sociologiya. – № 3 (35). – 2015. – P. 98.

3 **Lepti, B.** Obshhestvo kak edinoe celoe. O trex formax analiza social'noj celostnosti [Society as a whole. On three forms of social integrity analysis] / B. Lepti // Odisej. Chelovek v istorii. – Moscow : Coda, 1996. – P. 148–164.

4 **Luhmann, N.** Trust and Power [Trust and Power]. – Chichester etc. : Wiley, 1979. – P. 112.

5 **Xerpfer, K., Kizilova, K. A.** Social'ny`j kapital kak faktor social'noe`konomicheskogo i politicheskogo razvitiya stran postsovetsoj Evrazii [Social capital as a factor of Socio-economic and Political Development of Post-Soviet Eurasia]. In Sociologiya. – 2016. – №1. – P. 17–38.

6 **Kosfeld, Michael, et al.** Oxytocin increases trust in humans. Nature, [Oxytocin increases trust in humans. Nature]. – 2005. – Vol. 435. – No. 7042. – P. 673–676.

7 **Fukuyama, F.** Dovere : social'ny'e dobrodeteli i put' k процветанию [Trust : Social Virtues and the path to Prosperity] / F. Fukuyama.– Moscow, 2004. – 153 p.

8 **Masuda, Y.** The information society as post-industrial society. The world future society [The information society as post-industrial society. The world future society]. – Tokyo, IIS, Washington D., 1980. – 165 p.

9 **Nyangena, W.** Social Networks/Capital in Sustainable Agriculture. UN Expert Group Meeting on Sustainable Land Management and Agricultural Practices in Africa [Social Networks / Capital in Sustainable Agriculture. UN Expert Group Meeting on Sustainable Land Management and Agricultural Practices in Africa] [Electronic resource]. – URL: https://sustainabledevelopment.un.org/content/dsd/susdevtopics/sdt_pdfs/meetings/egm0409/presentation_WNyangena.pdf (Access date: 20.10.2015).

10 **Inglehart, R., Baker, W. E.** Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values [Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values]. In American Sociological Review. – 2000. – V. 65.

11 Centr gumanitarny`x texnologij, gumanitarny`e texnologii i razvitie cheloveka, informacionno-analiticheskij portal [Center for Humanitarian Technologies, Humanitarian Technologies and Human Development, information and analytical portal] [Electronic resource]. – URL: [://gtmarket.ru/ratings/legatum-prosperity-index/info](http://gtmarket.ru/ratings/legatum-prosperity-index/info) (Access date: 15. 02. 2014).

Материал 03.10.21 баспаға түсті.

*М. Т. Абдикакимов

Университета Шакарима,
Республика Казахстан, г. Семей.

Материал поступил в редакцию 03.10.21.

КРИТЕРИИ ИЗМЕРЕНИЯ СОЦИАЛЬНОГО ДОВЕРИЯ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

В данной статье представлен теоретический и эмпирический анализ категории социального доверия в различных аспектах исследования. Показано, что социальное доверие является следствием специфики формирования свойств общества и их центральных

институты, всей системы установок и ценностей. Являясь ключевой характеристикой сегодняшнего общества, категория социальное доверие представлено на социальном уровне (доверие общественным институтам). Показано, что доверие обеспечивает развитие общества. Тем самым в качестве доказательной эмпирической базы автор методом вторичного анализа используют данные известного всемирного проекта World Values Survey и ссылаются на теории Р. Инглехарта.

Автор обращая особое внимание к категории социального доверия определяет ее тесную связь с современным экономическим развитием общества. В связи с сегодняшними условиями развития и возможностями предполагается, что основным фактором, делающим риск субъективно более осязаемым, является большая чувствительность к угрозам и опасностям. Предполагается, что экономическое развитие и возможности современности создали в обществе условия для субъективного восприятия индивидом угрозы и возникновения большой чувствительности к опасностям. Знание вероятности неблагоприятного события позволяет определить вероятность благоприятных событий. Движущей силой этих процессов являются индивидуальные и коллективные действия, решения и выборы акторов в рамках существующих структурных возможностей.

Ключевые слова: индивид, взаимодействие, социальный капитал, социальное доверие, экономический показатель, уровень жизни, модернизация.

*М. Abdikakimov

Shakarim University,
Republic of Kazakhstan, Semei.

Material received on 03.10.21.

CRITERIA FOR MEASUREMENT OF SOCIAL TRUST IN MODERN SOCIETY

This article presents a theoretical and empirical analysis of the category of social trust. The research focuses on different aspects of the category of trust. It is shown that social trust is a consequence of the specifics of the formation of the properties of society and their central institutions, the entire system of attitudes and values. Being a key characteristic of today's

society, the category of social trust is represented at the social level (trust in public institutions). It is shown that trust ensures the development of society. Thus, as a preliminary empirical base, the authors use the data of the well-known world project World Values Survey by the method of secondary analysis and refer to the theories of R. Inglehart.

The authors, paying special attention to the category of social trust, determine its close connection with the modern economic development of society. Due to today's development conditions and opportunities, it is assumed that the main factor making the risk subjectively more tangible is greater sensitivity to threats and dangers. It is assumed that economic development and the possibilities of modernity have created conditions in society for an individual's subjective perception of a threat and the emergence of a great sensitivity to dangers. Knowing the probability of an adverse event allows you to determine the probability of favorable events. The driving force of these processes is individual and collective actions, decisions and choices of actors within the existing structural capabilities.

Keywords: individual, interaction, social capital, social trust, economic indicator, standard of living, modernization.

FTAMP 303.687

<https://doi.org/10.48081/ETSY3319>

*Ж. Ж. Сембина, А. М. Тұрлыбекова

¹Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.

²Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

ПСИХОСЕМАНТИКАЛЫҚ ӘДІСТЕР ЖӘНЕ ЭТНИКАЛЫҚ ТОПТАРДЫ ЗЕРТТЕУДЕГІ ОЛАРДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

Берілген мақалада этникалық топтар туралы әлеуметтік түсініктер мәселесін зерттеуде психосемантикалық әдістерді қолдана отырып зерттеу практикасы қарастырылған. Көпұлтты ортадағы әлеуметтік құбылыстарды талдау үшін психосемантикалық әдістердің мүмкіндіктері кең. Атап айтқанда оның зерттеу пәні алуан түрлі – этникалық стереотиптерден бастап халықтың бет-бейнесі, ұрпақаралық стереотиптер, моральдық сана-сезім, мамандық «бейнесі» және т.б. Психосемантикалық әдістердің негізі – субъективті семантикалық кеңістікті жасау. Семантикалық кеңістікті жасау дегеніміз қабылдаудың қарапайым формаларында құбылысты суреттеуді білдіреді. Семантикалық кеңістік респондентке когнитивті деңгейдегі мағынадан аффективті деңгейдегі мағыналарға өтуге көмектеседі. Күшті аффективті деңгейдегі әлеуметтік құбылыстарға этникалық топтар туралы әлеуметтік түсініктер мен әлеуметтік стереотиптер жатады. Этникалық стереотиптерді зерттеу коннотативтік мәндерді іздеуді талап етеді, бұл мәселені зерттеу кезінде семантикалық әдістерді қолданудың тиімділігін көрсетеді. Этникалық стереотиптерді зерттеу кезінде зерттеуші қабылдаудың терең құрылымдарын талдау мүмкіндігін алады, олар өз кезегінде қоғамдағы индивидтің мінез-құлқын реттеудің негізі болып табылады.

Психосемантикалық әдістер субъективті семантикалық кеңістіктерді анықтауға бағытталған, бұл шкалаларды құруда зерттеуші ұсынған емес, керісінше респонденттердің өздері анықтайтын конструкцияларды пайдалануға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, психосемантикалық кеңістіктер зерттелетін

қауымдастықтардың авто және гетеростереотиптері, респонденттің этникалық сәйкестігінің ерекшеліктері және оның қауымдастығын қабылдауының эмоциялық бояуы туралы түсінік алуға мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: этникалық топтар, әлеуметтік түсініктер, психосемантикалық әдістер, семантикалық кеңістік, семантикалық дифференциал.

Кіріспе

Қазақстан – көп ұлтты мемлекет. Еліміздің ұлттық құрамы әр текті, оған алуан түрлі этникалық топтардың өкілдері кіреді. Қазақстан Республикасы халық санының этникалық құрамының алуандылығы ұлттық-этникалық қатынастарды зерттеудің зор ғылыми және әлеуметтанулық маңыздылығын айқындап береді.

Этникалық жіктелу түсінігі түрлі этникалық топтардың әлеуметтік-этникалық теңсіздігін, этникалық қауымдастықтардың жалпы иерархиясындағы олардың мәртебесі мен орнын білдіреді. Әрине, этникалық жіктелу таза түрде кездеспейді, бұл жағдайда ол қарапайым нәсілдік ескішілдікті тудырады.

Этникалық жіктелуді зерттеу үшін қолайлы инструмент ретінде қоғамдық пікірдегі түрлі ұлт өкілдерінің «артық көрушілік» немесе мәртебесін анықтауға көмектесетін ХХ ғасырдың 20 жылдары америкалық зерттеуші Э.Богардус ойлап тапқан әлеуметтік қашықтық шкаласын атап өтуге болады. Бұл шкала басқа да шкалалар тәрізді басқа этникалық топқа қатысты бір этникалық топтың өкілдерінің мүмкін болатын нұсқауларының континуумын анықтап береді.

Белгілі бір этникалық топтарға бағытталып жүргізілген сауалнамалар сияқты мұндай зерттеулер этникалық топтардың объективті әлеуметтік мәртебесін қамтып көрсетпейді. Мұндай зерттеулердің нәтижелері ұлттық стереотиптерді, ең алдымен қоғамдық пікірде жиі кездесетін ұлттық-этникалық ескішілдік пен теріс пікірді ғана анықтай алады.

Соңғы уақыттарда этникалық топтар туралы әлеуметтік түсініктер мәселесін зерттеуде психосемантикалық әдістерді қолдану зерттеу практикасына айтарлықтай берік еніп келеді. Психосемантикалық әдістерді көпұлтты ортадағы әлеуметтік құбылыстарды талдау үшін қолдануға болады. Оның зерттеу пәні алуан түрлі – этникалық стереотиптерден бастап халықтың бет-бейнесі, ұрпақаралық стереотиптер, моральдық сана-сезім, мамандық «бейнесі» және т.б. [1; 2; 3].

Зерттеудің әдіснамасы

Қазақстан көпұлтты мемлекет болғандықтан, этникалық топтарды әлеуметтанулық зерттеу тәжірибесінде психосемантикалық әдістерді қолдану келешегі мен ерекшеліктерін анықтау арқылы психосемантикалық әдістерді көпұлтты ортадағы әлеуметтік пікірді зерттеуге бейімдеу маңызды. Көпұлтты ортадағы әлеуметтік құбылыстарды талдау үшін қолданылатын психосемантикалық әдістердің негізі – субъективті семантикалық кеңістікті жасау. Семантикалық кеңістік қандай да бір мазмұндық саладағы объектілерді анықтайтын және сипаттайтын белгілердің бір тәртіппен ұйымдастырылған жиынтығын білдіреді. Семантикалық кеңістікті жасау дегеніміз қабылдаудың қарапайым формаларында құбылысты суреттеуді білдіреді. Семантикалық кеңістік респондентке когнитивті деңгейдегі мағынадан аффективті деңгейдегі мағыналарға өтуге көмектеседі [4; 5; 6].

Әлеуметтанулық модельді жасау үшін қолдануға болатын адам психикасының терең құрылымдары туралы ақпаратты алу мәселесі әлеуметтанулық зерттеулердің маңызды мәселесі болып табылады. Индивидтің санасының негізінде белгілі бір заңдылықтар жатады, олардың негізгісі адамның психикасында ой елегінен өткізілмеген феномендер бар, олар сөздік түрге енбеген және эмоциялық сипаты бар дегенді білдіреді. Респондент санасында аффективті деңгейдің болуы әлеуметтануда кең таралған [7]. Осыған сәйкес, сананың бұл деңгейін зерттеу үшін оның табиғатына барабар әдістер қажет. Мінез-құлықтың шынайы мотивтері индивидтің ой елегінен өтпегендіктен мінез-құлыққа байланысты әлеуметтік нұсқаулардың аффективті компоненттері анкеталық сұрауларды қолдану кезінде талдаудан шет қалып қалады.

Зерттеудің нәтижелері

Бұл тілдің қоғамдық құрылым болып табылатындығымен байланысты, мұндағы психологиялық құрылымдар психологиялық жаратылысы бар болғандықтан жеке тұлғалық мағыналармен байланысты. Сондықтан, респонденттің аффективті деңгейін тереңінен қозғайтын күрделі әлеуметтік-психологиялық құрылымдарды талдау үшін біріншісі – тілдік формалар арқылы жанамаланған, екіншісі – субъективті күйзелістер түрінде берілген индивид санасының екі болмысын да ескеру қажет [8].

Осылайша, жеке сананың аффективті деңгейін барабар сипаттауға талпыныс жасау барысында әлеуметтанудың жаңа әдістерін іздеу қажеттілігі туындады. Осыған байланысты зерттеушілер психологияның жетістіктеріне жүгінді. Психологиялық зерттеулер аясында ой елегінен өткізілмеген феномендерді талдау үшін қолданылатын әдістердің екі тобы кеңінен танымал. Оларға проективті және психосемантикалық әдістер жатады [9].

Семантикалық кеңістікті жасау рәсімі үш кезенді қамтиды. Бірінші кезеңде талданып отырған объектілердің семантикалық байланыстары айқындалып, олардың арасындағы мағыналық ұқсастықтар белгіленеді. Мұнда ассоциативті эксперимент, субъективті шкалалау, семантикалық дифференциал және т.б. әдістерді қолдануға болады. Екінші кезең бастапқы матрицаның негізінде жатқан факторларды көрсетуді қамтиды. Семантикалық кеңістікті жасаудың үшінші кезеңі – анықталған факторларды түсіндіреді.

Психосемантикалық әдістердің бірі түрі болып өткен ғасырдың 50-жылдары Ч.Осгуд әзірлеген семантикалық дифференциал әдісі табылады. Зерттеуші бұл әдісті қолдана отырып, әлеуметтік объектілерді тұлғалық бағалауды көрсетуге болады. Бұл әдістің ерекшелігі қабылдаудың қарапайым формасы тұрғысынан объекті сипаттауға мүмкіндік беретін антонимдік шкалаларды қолдануда жатыр. Адам зерттеліп отырған объектіні ұсынылған шкалалармен салыстыру барысында пайда болған ассоциацияларға байланысты бағалайды. Әрбір шкалада бес-жеті бөлік белгіленеді. Респондент зерттеліп отырған объектінің ұсынылған сапаларының деңгейін белгілейді. Бір-бірімен байланысты шкалалар факторларға біріктіріледі, олар өз кезегінде семантикалық кеңістікті құрайды. Байланыстар мен шкалалардың факторларға бірігуі синестезия құбылысының арқасында жүзеге асуы мүмкін, бұл психологиялық механизм кезінде бір объектіден екіншіге қабылдауды өзгерту мүмкін. Шын мәнісінде бұл әдістеме қандай да бір объектіге немесе түсінікке қатысты нұсқаулардың когнитивті және эмоциялық компоненттерін бағалауға арналған. Бұл техника қандай да бір түсінікке респондент берген мағынаны (когнитивті компонент), сонымен қатар аталған түсінікке қатынасты (аффективті компонент) айқындауға мүмкіндік береді. Ч.Осгудтің семантикалық дифференциалының классикалық нұсқасы қандай да бір түсініктерді полюстері антоним түрінде берілген, мысалы: мейірімді – қатігез, салқын – жылы, жылдам – баяу және т.б. биполярлы жеті балдық шкалалар жиынының көмегімен бағалауды ұсынады.

Ч. Осгуд семантикалық дифференциалдың көмегімен объектінің мағыналық мәнін, қабылдау кезінде пайда болған бағалауларды белгілеуге болатындығын атап көрсетті. Осылайша, объект пен оған тән белгілер мен қасиеттер бағаланбайды, керісінше индивидтің өзі, яғни оның субъектісі бағаланады. Яғни объектіні бағалауға индивид беретін тұлғалық мағына өлшенеді.

Семантикалық дифференциал әдісін қолдану кезінде шындықты сипаттау міндеті тұрмағандығын айта кету керек. Зерттеуші нақты бір индивидтің әлемнің субъективті суретін құрастыруға, респондент үшін

зерттеліп отырған құбылыстың мәнін білдіретін метафоралардың көмегімен шындықты сипаттауға тырысады. Сонымен қатар, респондент объектіні басынан бастап аяғына дейін эмоциялық сезімдерінен тыс, көптеген ұстанымдар тұрғысынан бағалай алмайтындығы бұл әдістің қиындығы болып табылады. Сөйтіп, құрастырылған семантикалық кеңістік индивид үшін жақын немесе қарама-қарсы мәні бар түсініктер, түсініктер тобы арасындағы арақашықтықты анықтауға мүмкіндік береді. Түсініктер арасындағы қашықтық сандық формада беріледі, бұл объектіні семантикалық кеңістіктегі түрлі индивидтердің немесе әлеуметтік топтардың орнын, сондай-ақ зерттеліп отырған қауымдастыққа тән түсініктерді бағалау жүйесін анықтауға мүмкіндік береді.

Ч. Осгуд пен оны қолдаушылардың жұмыстарында үш әмбебап фактор көрсетілген: баға, күш және белсенділік. Осгудтің пікірінше, барлық индивидтерде эмоциялардың әмбебап жиынтығы бар, бұл әдісті де әмбебап қыла түседі, себебі тілдік қабылдау ерекшелігі туралы мәселе мұнда қойылмайды. Шкалаларды пайдалана отырып, зерттеуші эмоциялық қабылдауды, қабылдаудың аффективті деңгейін көрсетеді. Алайда, зерттеушінің міндеті эмоциялық деңгейде емес, ал когнитивті деңгейде қалыптасады. Семантикалық дифференциал әдісі когнитивті және аффективті деңгейлер арасындағы байланысты табуға, сөздік формаларды түйсіну деңгейіне көшіруге мүмкіндік береді.

Ресейде Ч. Осгуд идеясы «эксперименталды психосемантика» деп аталатын ғылыми саланың дамуына түрткі болды [5]. Аталған бағыттың аясында семантикалық дифференциалдың көптеген модификациялары пайда болды, оның ішінде этнопсихологиялық зерттеулер де бар. Этнопсихологияда аталған әдістеме түрлі этникалық топтардың өкілдеріне қатысты нұсқауларды (этникалық сана компоненті ретінде) бағалауға мүмкіндік береді.

Кейде семантикалық дифференциал өз және басқа да этникалық топтарды қабылдауды білдіретін этномәдени сананың категориялық құрылымдарын зерттеу әдісі ретінде қарастырылады [10]. Бұл мақсатта сыналушыларға өзінің, өз этникалық тобының және басқа этникалық көршілерінің сапаларының қандай да бір жиынтығының көрсетілуін 1-ден 5 балл шкаласы бойынша бағалау тапсырмасы беріледі, мұндағы 1 – сапаның көрінбеуі, 5 – оның барынша көрінуі.

Семантикалық кеңістік зерттеліп отырған объектіні эмоциялық қабылдауға жауап береді. Кеңістікті құрастыру онда объектілерді орналастыруға және зерттеліп отырған топтың санасына тән ерекше категорияларды құрылымдауға мүмкіндік береді. Алайда шкалаларды

таңдау бір күрделі үдерісті білдіреді. Бұл әдістің қиындығы, респонденттің объектіні басынан бастап аяғына дейін эмоциялық сезімдерінен тыс, көптеген ұстанымдар тұрғысынан бағалай алмайтындығында жатыр. Көңіл бөлініп, кестелерді толтырған сайын эмоциялық күй өзгеруі мүмкін. Осыған байланысты шкалалар тізімі ұзақ болмауы тиіс. Шкалаларды іріктеу үшін ассоциациялар әдісі, контент-талдау және т.с.с. қолданылуы мүмкін [11].

Мұндағы тағы бір маңызды жайт тек қана сипаттаушылық немесе эмоциялық сипаттамалардың тарапына өтіп кетпеу.

Психосемантикалық әдістермен зерттеу анық эмоциялық сипат тән әлеуметтік феномендерді зерттеуге мүмкіндік береді. Күшті аффективті деңгейдегі әлеуметтік құбылыстарға этникалық топтар туралы әлеуметтік түсініктер мен әлеуметтік стереотиптер жатады. Стереотип бейтарап болмайды, ол үнемі оң немесе теріс сипатта болады. Бұл индивидтің мінез-құлқына тікелей ықпал етеді. Бірақ мұның қиындығы болып зерттеушіден эмоциялық компоненттің жасырылуы жатыр, бастысы ол көбінесе индивидтің өз тарапынан зердесіне жетпейді. Этникалық стереотиптерді зерттеу коннотативтік мәндерді іздеуді талап етеді, бұл мәселені зерттеу кезінде семантикалық әдістерді қолданудың тиімділігін көрсетеді. Субъективті семантикалық кеңістік сипаттаушылық деңгейде қол жетімсіз болып табылатын, маңызды факторларды анықтауға мүмкіндік тудырады, мұның аясында индивид санасыздық деңгейде құбылыстарды категорияларға бөліп, жүйелейді. Этникалық стереотиптерді зерттеу кезінде зерттеуші қабылдаудың терең құрылымдарын талдау мүмкіндігін алады, олар өз кезегінде қоғамдағы индивидтің мінез-құлқын реттеудің негізі болып табылады.

Қорытынды

Жалпы алғанда, психосемантикалық техникалар көбіне көп проективті болып келеді. Бұл сапалар тізімінің жай ғана сипаттамасы ғана емес, дұрысы индивидтің өзінің құндылықтар жүйесі арқылы бағалауының нәтижесі. Алайда, бұл әдістеме іс-әрекеттер кіретін саланы ғана талдауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, көптеген идентификациялар әдісі мәліметтерді жинақтау мен өңдеу кезінде айтарлықтай күрделі. Сондықтан бұл әдістеме жаппай сауалнама жүргізу кезінде айтарлықтай сирек қолданылады. Әдістemenің басты артықшылығы болып белгілер тобын факторларға біріктіру мүмкіндігі, сонымен қатар олардың ықпалы мен мәнін саралау мүмкіндігі табылады.

Осылайша, семантикалық дифференциал әдісі түрлі жүйелерді құрастыруға мүмкіндік береді, оны түрлі әлеуметтік топтарға қолдануға болады, түрлі әлеуметтік құбылыстарды зерттеу үшін қол жетімді.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Дугарова, Т. Ц., Эрхитуева, Л. И.** Специфика применения психосемантических методов в этнопсихологии. – Улан-Удэ, 2009.

2 **Лопухова, О. Г.** Исследование особенностей трансформации гендерных представлений в современном сознании // В мире научных открытий. – 2006 – №4 (17).

3 **Петренко, В. Ф.** Исследования этнических стереотипов с использованием «множественных идентификаций» // Психологический журнал. – 1987. – № 6.

4 **Баранова, Т. С.** Психосемантические методы в социологии // Социология: 4М. – 1993–1994. – № 3–4.

5 **Петренко, В. Ф.** Методология экспериментальной психосемантики. – М., 2008.

6 **Пузанова, Ж. В.** Использование психосемантических методов в изучении феномена одиночества // Вестник РУДН. Серия «Социология». – 2011. – № 2.

7 **Баранова, Т. С.** Психосемантические методы в социологии // Социология. – М., 1993.

8 **Леонтьев Д. А.** Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. – М., 2008.

9 **Петренко, В. Ф.** Основы психосемантики. – 3-е изд. – М. : Эксмо, 2010. – 480 с.

10 **Этнос. Идентичность. Образование. Труды по социологии образования.** Под редакцией В.С. Собкина. – Том. IV. Выпуск VI. – М., 1998. – 268 с.

11 **Клименко, А. П.** Вопросы психолингвистического изучения семантики. Минск, 1970.

REFERENCES

1 **Dugarova, T. C., Erhitueva, L. I.** Specificity of the application of psychosemantic methods in ethnopsychology. – Ulan-Ude, 2009.

2 **Lopuhova, O. G.** Issledovanie osobennostej transformacii gendernyh predstavlenij v sovremennom soznanii [Investigation of the Peculiarities of the Transformation of Gender Representations in Modern Consciousness] // V mire nauchnyh otkrytij. – 2006. – № 4 (17).

3 **Petrenko, V. F.** Issledovaniya etnicheskikh stereotipov s ispol'zovaniem «mnozhestvennykh identifikacij» [Studies of ethnic stereotypes using «multiple identifications»]. In *Psichologicheskij zhurnal*. – 1987. – № 6.

4 **Baranova, T. S.** Psihosemanticheskie metody v sociologii [Psychosemantic methods in sociology]. In *Sociologiya*: 4M. – 1993–1994. – № 3–4.

5 **Petrenko, V. F.** Metodologiya eksperimental'noj psihosemantiki [Experimental psychosemantics methodology]. – Moscow, 2008.

6 **Puzanova, Zh. V.** Ispol'zovanie psihosemanticheskikh metodov v izuchenii fenomena odinochestva [The use of psychosemantic methods in the study of the phenomenon of loneliness]. In *Vestnik RUDN. Seriya «Sociologiya»*. – 2011. – № 2.

7 **Baranova, T. S.** Psihosemanticheskie metody v sociologii [Psychosemantic methods in sociology]. In *Sociologiya*. – Moscow, 1993.

8 **Leont'ev, D. A.** Psihologiya smysla: priroda, stroenie i dinamika smyslovoj real'nosti [The psychology of meaning: the nature, structure and dynamics of meaningful reality]. – Moscow, 2008.

9 **Petrenko, V. F.** Osnovy psihosemantiki [Basics of psychosemantics]. – 3rd edition. – Moscow : Eksmo, 2010. – 480 p

10 *Etnos. Identichnost'. Obrazovanie. Trudy po sociologii obrazovaniya. Pod redakciej V. S. Sobkina* [Ethnicity. Identity. Education. Works on the sociology of education. Ed. by V. S. Sobkin]. – Volume IV. Issue VI. – Moscow, 1998. – 268 s.

11 **Klimenko, A. P.** Voprosy psiholingvisticheskogo izucheniya semantiki [Questions of the psycholinguistic study of semantics]. – Minsk, 1970.

Материал 03.10.21 баспаға түсті.

*Ж. Ж. Сембина, А. М. Турлыбекова

¹Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Республика Казахстан, г. Нур-Султан

²Торайғыров университет,

Республика Казахстан, г. Павлодар.

Материал поступил в редакцию 03.10.21.

ПСИХОСЕМАНТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ И ИХ ВОЗМОЖНОСТИ В ИЗУЧЕНИИ ЭТНИЧЕСКИХ ГРУПП

В данной статье рассмотрена исследовательская практика с использованием психосемантических методов при изучении проблемы социальных представлений об этнических группах.

Возможности психосемантических методов для анализа социальных явлений в полиэтнической среде широки. В частности, предмет его исследования многообразен – от этнических стереотипов до лица народа, межродовых стереотипов, нравственного сознания, «образа» профессии и т.д. В основе психосемантических методов лежит создание субъективного смыслового пространства. Создание семантического пространства означает описание явления в простейших формах восприятия. Семантическое пространство помогает респонденту перейти от значения на когнитивном уровне к значению на аффективном уровне. К социальным явлениям на сильном аффективном уровне относятся социальные представления и социальные стереотипы об этнических группах. Изучение этнических стереотипов требует поиска коннотативных значений, что свидетельствует об эффективности использования семантических методов при изучении проблемы. При изучении этнических стереотипов исследователь получает возможность проанализировать глубинные структуры восприятия, которые, в свою очередь, являются основой регуляции поведения индивида в обществе.

Психосемантические методы направлены на выявление субъективных семантических пространств, что позволяет использовать при построении шкал конструкты, определенные самими респондентами, а не навязанные исследователем. Помимо этого психосемантические пространства позволяют получить представления об авто- и гетеростереотипах изучаемых общностей, особенностях этнической идентичности респондента, эмоциональной окраске восприятия своей общности.

Ключевые слова: этнические группы, социальные понятия, психосемантические методы, семантическое пространство, семантический дифференциал.

*Zh. Zh. Sembina, A. M. Turlybekova

¹L. N. Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan;

²Toraighyrov University,

Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

Material received on 03.10.21.

PSYCHOSEMANTIC METHODS AND THEIR POSSIBILITIES IN THE STUDY OF ETHNIC GROUPS

This article examines the research practice using psychosemantic methods in the study of the problem of social representations of ethnic groups. The possibilities of psychosemantic methods for analyzing social phenomena in a multiethnic environment are wide. In particular, the subject of this research is diverse – from ethnic stereotypes to the face of the people, intergenerational stereotypes, moral consciousness, the «image» of the profession, etc. Psychosemantic methods are based on the creation of a subjective semantic space. Creating a semantic space means describing a phenomenon in the simplest forms of perception. Semantic space helps the respondent to move from meaning at the cognitive level to meaning at the affective level. Social phenomena at a strong affective level include social representations and social stereotypes about ethnic groups. The study of ethnic stereotypes requires the search for connotative meanings, which indicates the effectiveness of the use of semantic methods in the study of the problem. When studying ethnic stereotypes, the researcher gets the opportunity to analyze the deep structures of perception, which, in turn, are the basis for regulating the behavior of an individual in society.

Psychosemantic methods are aimed at identifying subjective semantic spaces, which makes it possible to use constructs defined by the respondents themselves when constructing scales, and not imposed by the researcher. In addition, psychosemantic spaces allow one to get an idea of the auto- and heterostereotypes of the studied communities, the peculiarities of the respondent's ethnic identity, and the emotional coloring of the perception of his community.

Keywords: ethnic groups, social concepts, psychosemantic methods, semantic space, semantic differential.

МРПТИ 04.41.41

<https://doi.org/10.48081/SXC15328>

*G. E. Shapiyeva¹, Z. T. Abetova², Zh. I. Yessimkhan³

^{1,2}L. N. Gumilyov Eurasian National University,
Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan;

³Institute of Postgraduate Education. Academy of Law Enforcement Agencies
under General Prosecutor Office of the Republic of Kazakhstan
Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan

SOCIAL CAPITAL VIRTUALISATION AND SELF- PRESENTATION OF DIGITAL KAZAKH DIASPORAS

This article discusses online communities of Kazakh diasporas on the Facebook social network such as «Kazakh American Association», «Köln Kazak Medeniyet Ortalıǵı», «Germaniadaǵy Qazaqtar – Deutsche Kasachen», «Qazaqtar Türkiyede». The Facebook social platform is a kind of centralizing field for the formation of cultural identity, representation and social capital of these communities, linking them to the place of origin. In this case, the created online communities are regarded as virtual centers around which imaginary national and ethnic spaces are formed. The analysis of ethno-communities was carried out within the framework of the doctoral dissertation «Ways of integration and adaptation of the pre-industrial society actors into the modernist community». In this work, digital diasporas are examined through the concept of social capital by J. Cowelman. He describes the mechanisms of the circulation of social capital in migrant communities. In this article, the social capital definition of the diaspora is as a certain element of the social structure that migrants use in order to obtain various profits, and not only of a monetary nature. The concept of social capital makes it possible to explain the desire to unite migrants into virtual ethnic communities by those benefits, both monetary and informational and emotional-psychological, which they acquire as a result of membership in virtual groups. Meanwhile, speaking of micro-functions at the individual level, ethnic virtual networks generate social capital that is useful for each individual participant. Through the social capital of virtual ethnic communities, just as in offline situations, virtual social networks perform a number of important functions both at the group and at the individual levels of migrant diasporas.

Keywords: digital Kazakh diasporas, online communities, social capital, migrants, ethnic community.

Introduction

Diaspora groups exist through cultures, landmasses, and peoples. Online communities of migrants represent a kind of centralizing field for their cultural identity, linking them to their place of origin. In this case, the created online communities can be regarded as virtual centers around which imaginary national and ethnic spaces are formed.

New media influence migrant diasporas in a similar way to how the print media played a key role in creating virtual images of national communities: online communities emphasize common aspects of their individual identities, such as shared history, culture, geography, and contribute to the emergence of a sense of solidarity [1].

Materials and methods

Representatives of the Chicago School of Sociology, headed by R. Park, drew attention to the fact that a migrant in the host community does not exist in isolation from others, but is a part of the migrant community and lives in a specific socio-ecological area («life world»). This community helps to create and accumulate the resources necessary for successful adaptation, but in return requires compliance with certain interactions [2] run by R. Park, together with his followers, further interprets the migrant community, primarily as a collection of institutions that organize the life and leisure of its members (coffee shops, newspapers, pray houses, mosques, sports fans' clubs). The researcher notes that the effectiveness of community institutions is measured by the ability to organize the free time of their participants (leisure and religious practices).

The followers of R. Park, researchers W. Thomas and F. Znanetsky substantiated the thesis that in order to explain the functioning of a community, it is important to take into account the intention of migrants to transplant the social «matter» (normative patterns, behavioral code, status system) of the parental society into the host community as much as possible. Another important explanatory principle of migrant behavior is the need to maintain prestige both in the receiving society and in the sending one [3].

To review, M. A. Safonova lists all those benefits that a migrant receives from participation in the ethnic community, which makes him show strong solidarity and participation in it: cited by his colleagues and students [4]. The community can give the migrant access to housing and work, i.e. provide a sense of relative safekeeping, generate a group that produces status, recognition and personal contacts acceptable to him, organize free time. The community, among other

things, bequeaths the migrant with a set of consistent and coherent definitions of situations, as well as rules of conducting that correspond to these definitions, since a number of the previous ones taken out of the emigration country are no longer relevant. In terms of the representatives of the Chicago school, «the community provides the migrant with the social world where he lives» [5].

Since the 1990 in explaining why migrant communities persist rather than liquefy through assimilation in the host community, sociologists are beginning to use the concept of social capital. J. Coleman is one of the first to try to describe the mechanisms of social capital circulation in migrant communities [6]. He defines social capital as some elements of the social structure that actors use in order to obtain various profits, and not only of an economic nature. Social capital, according to Coleman, can take the following forms: 1) obligations and expectations, 2) information channels, 3) norms [7]. An additional condition is the closure of the agents' social relations, otherwise the accumulated social capital may simply dissolve in the unidentified receiving community.

The concept of social capital makes it possible to explain the desire to unite migrants into virtual ethnic communities by those benefits, both economic and informational and emotional-psychological, which they acquire as a result of membership in virtual groups. Social capital in relation to social networks can be interpreted as a virtual social infrastructure that allows a migrant member of the community to receive various profits. For example, in the form of useful contacts and mutual commitments, realistically important information and news from the homeland, emotional and psychological strengthen communication, opportunities for making contacts offline.

The necessity to conserve status, not only in the host community, but also in the community of exodus, noticed by sociologists on social networks, often takes the form of virtual self-presentation using prestigious consumer goods and «selfies» in expensive places of recreation and service.

Finally, the concept of social capital makes it possible to explain the desire to unite migrants into virtual ethnic communities by those benefits, both financial and informational and emotional-psychological, which they acquire as a result of membership in virtual groups. Social capital in relation to social networks can be interpreted as a virtual social organization that allows a migrant member of the community to receive various profits. For example, in the form of useful contacts and mutual obligations, pragmatically important information and news from the homeland, emotional and psychological reinforce communication, opportunities for making contacts offline. The social capital of virtual ethnic communities, just as in the offline situation, is formed on the limited solidarity and secured trust of fellow tribesmen.

Virtual ethnic communities, like any associations of people, have their own history of origin and growth in popularity. And also virtual social networks perform a number of important functions both at the group level of migrant diasporas and at the individual level of individuals. Of the key functions of social media at the macro level, it should be noted: obtaining network platforms for conducting public discussions on identity topics, discussing and manifesting new hybrid identities and overcoming collective psychotrauma, reinterpreting and reinforcing group norms of behavior, supporting the integration of the diaspora into the host community and partial acceptance of new liberal values, creating mutual obligations and preventing the marginalization of migrants, organizing collective mobilization in case of participation in protest actions. In addition, social virtual networks of migrants have the ability to influence politicians, are a valuable tool for researchers, as well as a rich source of information for refugees and illegal migrants.

Ethnic virtual networks generate social capital that is useful for each individual participant in terms of microfunctions at the individual level:

1) This facilitation of navigation and search for the country of moving when making a decision on emigration through Internet search and network requests for already resettled compatriots / relatives;

2) The support of psycho-emotional ties with relatives and friends in the country of origin;

3) The organization and participation in ethnocultural events;

4) Obtaining advice in the field of access to public services of the host community,

5) The procedure of virtual ethnic communities as business directories, advertising boards and a virtual gender dating service.

Social media also offers a chance for migrants to forge and develop relationships with members of their new dominant cultural environment.

The object of our research was the Facebook platform, which presents several pages of the «digital diasporas» of Kazakh migrant communities.

1) The empirically discovered multiplicity of virtual Kazakh ethnic communities on this platform;

2) Open opportunities for monitoring online communities, transparency and the general linguistic basis of Internet communication (groups are for the most part open, and not on the basis of an invite (invitation), their content and forums are available, communication or bilingual);

3) The commonality of the spiritual and historical context of the religious and cultural attitudes of network communities, based to one degree or another on Islamic values;

4) The large number and significant role of these virtual Diasporas both for the community abroad and for Kazakhstan as a whole.

The concept of accommodating social capital through limited solidarity and secured trust can also be transferred to virtual ethnic communities. By the network social capital of a virtual ethno-community, we mean some joint electronic resources of communities, access to which by an individual brings him both monetary and non-monetary socio-psychological benefits, subject to his investment in the community. Following J. Coleman [8], we subdivide social capital, on the one hand, into norms, obligations and expectations transmitted to the migrant community, on the other, into informational and psycho-emotional support of the migrant by the virtual ethnic community. Adherence to traditionalist or religious norms of behavior broadcast in the virtual ethno-community should guarantee the cohesion of the ethnic diaspora, revenue, mutual assistance and resistance to the temptations of the consumer receiving community, and should also provide economic benefits and adaptation without full cultural assimilation while preserving ethnic identity. At the same time, norms, obligations and expectations in virtual communities do not have such a degree of secured trust and compulsion as in offline networks. And therefore, migrants can verbally, virtually ritually, agree with the traditionalist-religious principles of organizing life in words, but in fact profess other norms of relations. Virtual network communities of migrants, unlike real ones, are devoid of effective mechanisms to control the behavior of participants, and the only sanction for violating generally accepted norms is «ban» and exclusion from the community.

Informational and psycho-emotional support for a migrant can be expressed in the provision of pragmatically useful information about employment opportunities, legal legalization, the use of social assistance (medicine, education), ongoing offline activities of migrants, obtaining information and support from close relatives. It is also possible to obtain information of a cognitive nature about the history and culture of one's ethnic group, its great representatives, current events taking place in the homeland. The most important role for a migrant, cut off from his homeland and loved ones, is played by the opportunity to receive psycho-emotional support through the Network, often of a compensatory nature.

Results and discussion

«Kazakh American Association», the group has been active on Facebook since April 11, 2008. The group is open and public, the participants are 17 thousands 900 hundred. This platform maintains its page in 3 languages. On the profile picture of the group there is a photo of the event, on which Kazakhs and other nationalities are captured at the celebration, we see the community and unity of the Kazakhs, that is, the positioning is expressed through the picture. In the group there are

4 administrators Ayauly Akykhan, Darkhan Damen, Dana Damenova, Bauyr Bauyr. The Kazakh-American Association is an officially registered non-profit, non-governmental and non-political organization, the main goals of this page are to support Kazakhstanis living or temporarily visiting the United States in matters of communication, culture, education and recreation, as well as to familiarize the American population with the heritage and the culture of Kazakhstan. Publicly available information covers the rules of network communication Please note: all posts and comments incompatible with the above goals will be deleted (especially, commercial ads and political propaganda). Since this group was created by more Kazakhs who emigrated from Kazakhstan at a later time in 2000-2010, the main topics of this page are news from Kazakhstan, these are political, cultural, etc. Information is also provided on immigration issues, housing, domestic issues.

«Köln Kazak Medeniyet Ortalgı», it is the closed group. This page was created by Kazakhs who arrived in Germany as labor migrants from Turkey. They came to Turkey from the following countries Pakistan, China, India as refugees during the great famine of the Kazakh steppe in 1920–1920. There are 4,351 thousand participants, among them Kazakh labor migrants in the third and second generations, Kazakhs, citizens of Turkey and other parties concerned. The profile picture, consisting of the flags of Kazakhstan and Turkey, gently passing from one to the other symbolizes a dual self-presentation, at the same time the name of the page itself corresponds to the content presented on the page. The page is moderated in three languages Kazakh, Turkish and very little in German. The following topics are consecrated in the community feed:

- 1 National holidays of Kazakhstan and Turkey,
- 2 Political life of Kazakhstan and Turkey,
- 3 Religious holidays,
- 4 Cultural and historical events such as celebration of the birthday of Osman batyr, the birthday of the great poet Abai Kunanbayev and etc.,
- 5 Charitable events such as helping the needy, charitable dinners, etc.

This community closely cooperates with the Embassy of the Republic of Kazakhstan in Germany, actively participates in all kinds of activities of the Embassy. The title of the page corresponds to the content presented; there is never any news of a negative political nature on this page. The cohesion of the group can be traced in the comments, which are supportive and positive.

«Germanıadağy Qazaqtar – Deutsche Kasachen», the group has been operating since 2016. This group is a closed group. Participants are numbered 3,4 thousand. The group profile reflects the purpose and intention of the group, the moderator greets and says that «the group was created for Kazakhs in Germany, and all those who consider themselves Kazakhs in spirit. Also, the group may be

interesting for Kazakhstanis who are going to connect their lives with Germany. The purpose of the group is the exchange of interesting and useful information, news, events, as well as the organization of meetings, mutual assistance and support, acquaintance and communication. «We see the presentation of the group from the very beginning. The profile picture consists of the flags of Kazakhstan and Germany, in the form of a puzzle. The page participants are students, Kazakhs who also moved to Germany, and not only Kazakhs, but also other nationalities who feel Kazakh nature in their souls.

«Kazaktar Turkiyada – Qazaqtar Türkiyede», the group is public, created in 2018, only 2,3 thousand members. The rule of this page is that all posts and announcements are in Kazakh only, no matter in Latin or Cyrillic. The group's content consists of patriotic news from Kazakhstan, news from Turkey and various issues regarding prices, work, study, accommodation, moving, etc. In this group, the participants are both citizens of Kazakhstan who have long moved to the Republic of Turkey, and have recently moved. The aim of the group is to help, support and advise both those living and those wishing to move to Turkey. The page contains mainly questions and advice, as well as suggestions for joint national celebrations. The group is friendly, the members of the group are happy to share information about accommodation, relocation and other information.

Conclusion

Among the most common ways of prescribing and reproducing communities of national identity by moderators, we can note the appeal in the posts to:

- Group values (values of Islam, respect for elders, family values);
- Emotional images (patriotic, artistic, etc.);
- National symbols and rituals (national ornament, costume, holidays);
- Admiring the landscapes of the Motherland (photographs, reproductions of paintings by artists);
- Offers to listen to a song / watch a video of a famous national singer;
- Citing the sayings of the great sages and poets of the East.

Thus, by broadcasting «ethno-messages», the moderators of virtual ethno-communities become actors in the reproduction of the ethnic identity of their fellow migrants. What they perceive as a process of preserving national roots is, in fact, a condition for the reproduction through Internet communication of the migrants' ethnic identity from Kazakhstan in conditions of living in a modernist society. This allows us to talk about the specifics of the ethnic community of migrants in social networks as communities of a special type, as well as to assign them the functions of the social capital representation in the format of a «digital diaspora».

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 Сафонова, М. А. Концепции функционирования мигрантских сообществ в американской социологии // Социс. – 2015. – № 5. – С. 108.
- 2 Парк, Р. Э. Организация сообщества и романтический характер // Социологическое обозрение. – 2002. – Т. 2. – № 3. – С. 13–18.
- 3 Сафонова, М. А. Концепции функционирования мигрантских сообществ в американской социологии // Социс. – 2015. – № 5. – С. 106–117.
- 4 Thomas, W. I., Park, R. E., Miller, H. A. Old world traits transplanted. – Montclair, NJ : Patterson Smith, 1971. – P. 25–30.
- 5 Aldrich, H. E., Waldinger, R. Ethnicity and Entrepreneurship // Annual Review of Sociology. – 1990. – Vol. 16. – P. 111–135.
- 6 Coleman, J. Social Capital in the Creation of Human Capital // The American Journal of Sociology. – 1988. – Vol. 94. – P. 95–120.
- 7 Сафонова, М. А. Концепции функционирования мигрантских сообществ в американской социологии // Социс. – 2015. – № 5. – С. 106–117.
- 8 Сафонова, М. А. Концепции функционирования мигрантских сообществ в американской социологии // Социс. – 2015. – № 5. – С. 111–112.

REFERENCES

- 1 Safonova, M. A. Konceptii funkcionirovaniya migrantskih soobtshestv v amerikanskoy sociologii [Concepts of functioning of migrant communities in American sociology]. In Socis. – 2015. – No. 5. – P. 108.
- 2 Park, R. E. Community organization and romantic character. In Sociological Review. – 2002. – Vol. 2. – No. 3. – P. 13–18.
- 3 Safonova, M. A. Konceptii funkcionirovaniya migrantskih soobtshestv v amerikanskoy sociologii [Concepts of functioning of migrant communities in American sociology]. In Socis. – 2015. – No. 5. – P. 106–117.
- 4 Thomas, W. I., Park, R. E., Miller, H. A. Old world traits transplanted. – Montclair, NJ : Patterson Smith, 1971. – P. 25–30.
- 5 Aldrich, H. E., Waldinger, R. Ethnicity and Entrepreneurship. In Annual Review of Sociology. – 1990. – Vol. 16. – P. 111–135.
- 6 Coleman, J. Social Capital in the Creation of Human Capital. In The American Journal of Sociology. – 1988. – Vol. 94. – P. 95–120.
- 7 Safonova, M. A. Konceptii funkcionirovaniya migrantskih soobtshestv v amerikanskoy sociologii [Concepts of functioning of migrant communities in American sociology]. In Sotsis. – 2015. – No. 5. – P. 106–117.

8 Safonova, M. A. Konceptii funkcionirovaniya migrantskih soobtshestv v amerikanskoy sociologii [Concepts of functioning of migrant communities in American sociology]. In Sotsis. – 2015. – No. 5. – P. 111–112.

Material received on 03.10.21.

*Г. Е. Шаниева¹, З. Т. Абетова², Ж. І. Есімхан³

^{1,2}Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.

³Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институты.

ҚР Бас прокуратурасы жанындағы

Құқық қорғау органдары академиясы,

Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.

Материал 03.10.21 баспаға түсті.

ӘЛЕУМЕТТІК КАПИТАЛДЫ ВИРТУАЛИЗАЦИЯЛАУ ЖӘНЕ ЖЕЛІ ЦИФРЛЫ ҚАЗАҚ ДИАСПОРАЛАРЫНЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ КӨРСЕТУ

Бұл мақалада қазақ диаспораларының «Kazakh American Association», «Köln Kazak Medeniyet Ortaligi», «Germanäadizy Qazaqtar – Deutsche Kasachen», «Qazaqtar Türkiyede» сияқты фейсбук әлеуметтік желісіндегі онлайн-қоғамдастықтары қаралады. Фейсбук әлеуметтік платформасы осы қоғамдастықтардың мәдени бірегейлігін, репрезентациясын және әлеуметтік капиталын қалыптастыру үшін оларды шыққан ежерімен байланыстыратын бір орталықтандырушы өріс болып табылады. Бұл жағдайда құрылған онлайн-қоғамдастықтар айналасында қиялдағы ұлттық және этникалық кеңістіктер құрылатын виртуалды орталықтар ретінде бағаланады. Этно-қоғамдастықтарды талдау «Индустрияға дейінгі қоғамдастық акторларын модернистік қоғамдастыққа кіркітіру және бейімдеу жолдары» докторлық диссертациясы шеңберінде жүзеге асырылды. Бұл жұмыста цифрлық диаспоралар Дж. Коулменнің әлеуметтік капиталының түжырымдамасы арқылы қарастырылады. Ол мигранттық қоғамдастықтардағы әлеуметтік капитал айналымының тетіктерін сипаттайды. Осы бапта әлеуметтік қамқоршының анықтамасы. Бұл бапта диаспораның әлеуметтік капиталын анықтау мигранттар монетарлық сипаттағы ғана емес, түрлі пайда алу мақсатында пайдаланатын

әлеуметтік құрылымның кейбір элементі болып табылады. Әлеуметтік капитал тұлғарындамасы көшіп-қонушыларды виртуалды этнокомьюниттерге біріктіруге ұмтылысты виртуалды топтарға мүшеліктің нәтижесінде алатын монетарлық, сол сияқты ақпараттық және эмоционалды-психологиялық сипаттағы бенефициялармен түсіндіруге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, жеке тұлға деңгейіндегі микрофункциялар туралы айтқанда, этникалық виртуалды желілер әрбір жеке қатысушы үшін пайдалы әлеуметтік капиталды жасайды. Виртуалды этностық қоғамдастықтардың әлеуметтік капиталы арқылы офлайн жағдайындағы сияқты виртуалды әлеуметтік желілер мигранттар диаспорасының топтық деңгейінде де, жекелеген адамдардың жеке деңгейінде де бірқатар маңызды функцияларды орындайды.

Кілтті сөздер: цифрлық қазақ диаспоралары, желілік қауымдастықтар, әлеуметтік капитал, мигранттар, этникалық қауымдастық.

*Г. Е. Шапиева¹, З. Т. Абетова², Ж. І. Есімхан³

^{1,2}Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева,

Республика Казахстан, г. Нур-Султан;

³Институт послевузовского образования.

Академия правоохранительных органов

при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан,

Республика Казахстан, г. Нур-Султан.

Материал поступил в редакцию 03.10.21.

ВИРТУАЛИЗАЦИЯ СОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА И САМОПРЕЗЕНТАЦИЯ ЦИФРОВЫХ КАЗАХСКИХ ДИАСПОР

В данной статье рассматриваются онлайн-сообщества казахских диаспор в социальной сети Фейсбук такие как «Kazakh American Association», «Köln Kazak Medeniyet Ortalığı», «Germaniadaғы Qazaqtar – Deutsche Kasachen», «Qazaqtar Türkiyede». Социальная платформа Фейсбук представляет собой некое централизованное поле для формирования культурной идентичности, репрезентации и социального капитала данных сообществ связывающее их с местом происхождения. В данном случае созданные онлайн-сообщества расцениваются как виртуальные центры, вокруг которых образуются вообразимые национальные и этнические

пространства. Анализ этно-сообществ осуществлен в рамках докторской диссертации «Пути интеграции и адаптации акторов доиндустриального сообщества в модернистское сообщество». В данной работе цифровые диаспоры рассматриваются через концепцию социального капитала Дж. Коулмена. Он описывает механизмы циркуляции социального капитала в мигрантских сообществах. В данной статье определение социального капитала диаспор является как некоторый элемент социальной структуры, которые мигранты используют с целью получения различных прибылей, причем не только монетарного характера. Концепция социального капитала позволяет объяснять стремление к объединению мигрантов в виртуальные этнокомьюнити теми бенефициями, как монетарного, так и информационного и эмоционально-психологического характера, которые они приобретают в результате членства в виртуальных группах. Тем временем, говоря о микрофункциях на уровне индивида, то этнические виртуальные сети генерируют социальный капитал, полезный для каждого отдельного участника. Посредством социального капитала виртуальных этносообществ так же, как и в ситуации офлайн, виртуальные социальные сети выполняют ряд важнейших функций как на групповом уровне диаспор мигрантов, так и на индивидуальном уровне отдельных людей.

Ключевые слова: цифровые казахские диаспоры, онлайн-сообщества, социальный капитал, мигранты, этнокомьюнити.

<https://doi.org/10.48081/AZM8866>***Н. О. Байгабылов**

Франфурт қолданбалы зерттеулер университеті,
Германия, Майндағы Франкфурт қ.

**МИГРАНТТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК
БЕЙІМДЕЛУІНДЕГІ МӘСЕЛЕР**

Көші-қон процестері бүгінгі қоғамдағы өзекті мәселердің бірі. Қабылдаушы аймақтардың көші-қон кезіндегі мигранттардың психологиялық, психоәлеуметтік және әлеуметтік әл-ауқаты басты мәселе болып табылады. Көші-қон саласында мигранттардың әсіресе балалардың тиімді әлеуметтік бейімделуін қамтамасыз ету шарттары мен тетіктерін зерттеу басты мәселелер қатарында. Мигранттардың әлеуметтік мәдени жағдайлар негізінде жаңа әлеуметтік ортаға бейімделуі. Өз бетінше қоныс аударатын балаларда көші-қон үрдісінде ерекше категория ретінде.

Мигранттар отбасынан шыққан балалар мен жасөспірімдер әртүрлі деструктивті әрекеттердің белсенді қатысушылары болып табылады. Деструктивті мінез-құлқы, әдетте, қабылдаушы орта баланың ұнату, ұнатпауына қарамастан, бұрын таныс болмаған құндылықтарға, жалпы мінез-құлық модельдеріне, жергілікті тұрғындармен қарым-қатынасқа және т.б. байланысты проблемаларға қарамастан жаңа мәдени жағдайларға яғни әлеуметтік ортаға бейімделуі керек және осы бағытта қолдауды қажет етеді.

Шетелдік ғалымдардың зерттеулерін қарағанда, мигрант отбасылардан шыққан балалар мен жасөспірімдер ауыр жарақатсыз әлеуметтік бейімделуі, өз мәдениетін сақтай отырып, жаңа мәдениетке интеграциялану қажеттілігі зор.

Осы аталған тақырып төңірегінде әлеуметтік қызметкер басты кейіпкер ретінде ортаға шығады. Әлеуметтік қызметкердің мигранттардың әлеуметтік бейімделуіндегі ролі зор және педагогикалық проблемаларды да назардан тыс қалдырмау қажет.

Кілтті сөздер: мигрант, әлеуметтік қызметкер, бейімделу, көші-қон.

Кіріспе

Көші-қон процестері саяси және экономикалық салалардағы проблемалармен қатар жүретіні белгілі. Қабылдаушы елдердің, немесе ішкі көші-қон кезіндегі қабылдаушы қалалар мен аудандардың экономикалық жағдайлары және мигранттардың психологиялық, психоәлеуметтік және әлеуметтік әл-ауқаты әртүрлі (мысалы, жұмыссыздық деңгейі) болып табылады. Көші-қон үрдісіндегі ерекше санатта саналатын балалар мен жасөспірімдер кез-келген нәрсеге сезімтал болады, олардың наразылық мінез-құлқы жеке дамуға және жаңа ортаға бейімделуге кедергі келтіреді. Осыған байланысты, көші-қон саласындағы балалардың тиімді, әлеуметтік бейімделуін қамтамасыз ету басты мәселес. Ата-аналардың балаларымен бірге әртүрлі елді мекенге жиі көшуі баланың мінез-құлқына әсерін тигізеді. Бұл басқа да проблемаларды тудыруы мүмкін.

Қазіргі қоғам мен әлеуметтік жұмыстың негізгі бір мақсаты мигранттарға олардың білімі мен әлеуметтік бейімделуіне көмектесу болып табылады, өйткені білім беру ең күрделі элемент және әртүрлі. Осыған байланысты Вильгельм фон Гумбольдт пікірі: «білім – бұл «Мен» және сыртқы әлем арасындағы үздіксіз және еркін өзара әрекеттесу, ол үздіксіз сипатқа ие. Білім – бұл ешқашан аяқтауды білмейтін динамикалық құбылыс» [1, 2 б.].

Мигранттар саны мемлекеттің объективті әлеуметтік-экономикалық мүмкіндіктерінен асып кетсе, елдегі жағдай тұрақсыз болуы мүмкін, бұл бүгінде бірқатар елдерде байқалады. Көбінесе жастар, оның ішінде мигранттар отбасынан шыққан жасөспірімдер әртүрлі деструктивті әрекеттердің белсенді қатысушылары болып табылады. Мигранттар отбасынан шыққан балалар мен жасөспірімдердің деструктивті мінез-құлқы, әдетте, қабылдаушы орта баланың ұнату, ұнатпауына қарамастан, ата-анасымен бірге көшіп келген ол мәдениетке, бөтен, бұрын таныс болмаған құндылықтарға, жалпы мінез-құлық модельдеріне, жергілікті тұрғындармен қарым-қатынасқа және т.б. байланысты проблемаларға қарамастан жаңа мәдени жағдайларға яғни әлеуметтік ортаға бейімделуі керек және осы бағытта қолдауды қажет етеді. Осы мақсатта әлеуметтік қызметкердің ролі зор.

Зерттеудің әдіснамасы

Мигранттармен әлеуметтік жұмысты зерттеу көші-қон құбылысының мәнін түсіндіруді қамтиды. Біріншіден, халықтың көші-қонын зерттеудің көптеген тәсілдері бар. Әлеуметтік ғылымдар көші-қон үрдісін өз тұжырымдасы тұрғысынан қарастырады (демография, экономика, әлеуметтану, мәдениеттану, саясаттану, құқық, география, тарих, антропология). Әлеуметтік ғылымдарда осы тұжырымдаманы анықтауға жалпы көзқарас жоқ. Мигранттармен әлеуметтік жұмыс үшін мұндай жағдай

әлі де жүйелеуді қажет етеді. Екіншіден, мигранттармен әлеуметтік жұмыс олардың ғылыми және практикалық институционализациясының басында қолданыстағы мектептер мен бағыттар нәтижелі зерттеулер жүргізді, олардың ғылыми, соның ішінде әлеуметтік жұмыс үшін құнды эмпириялық материалдарды жинақтады. Ғылыми тәсілдердің плюрализмінің шарттары олардың салалық тұжырымдамасын біртіндеп қалыптастыру арқылы, қажетті көші-қон тұжырымдамасына көшуге мүмкіндік береді. Мигранттардың балалары үшін интеграциялық мәдениаралық байланыс, яғни мигранттың біртұтас қауымдастыққа бірігу кезінде өзінің мәдени ерекшелігін сақтауы қажет. Мигрант бала екі мәдениетті де синтездейді, олардың байланысын бекітеді. Бұл үшін осындай балалардың интеграциясы мен әлеуметтік-мәдени бейімделуіне психологиялық қолдау қажет, олар басқа мәдениетке тез еніп, жаңа мәдениеттің өкілдеріне тән белгілі бір қасиеттерге ие бола алады, сонымен қатар олардың мәдени құндылықтарын сақтайды. Бұл проблемалардың өзектілігі қоғамдық санада, көркем шығармашылықта, ғылыми рефлексияда да көрінеді.

Зерттеудің нәтижелері

Қазіргі әлемдегі көші-қон процестері қабылдаушы ел халқының көбеюіне ғана емес, сонымен бірге оның әлеуметтік құрылымын және нәтижесінде жалпы мәдени фонын өзгерте алады.

Мигрант – қоныс аударушы, яғни тұрақты тұрғылықты жерін мәңгі немесе көп немесе аз уақытқа ауыстырумен белгілі бір аумақтардың шекараларын кесіп өтетін адам. Бұл ұғымның кең түсіндірмесінде мигрант – бұл туристік, рекреациялық және іскерлік мақсаттар үшін басқа елдерге немесе елді мекендерге эпизодтық сапарлар жасайтын немесе екі елді мекен арасында үнемі (күн сайын, апта сайын) жүретін немесе әртүрлі мерзімге (ай немесе одан да көп) өз тұрғылықты жерінен басқа жерлерде уақытша жұмыс істеуге кететін немесе тұрақты тұрғылықты жерге қоныс аударатын кез келген адам. Оның шағын ұйғарымында көшіп-қонушы тұрақты тұратын жерін өзгертетін басқа жерге (елді мекенге) қоныс аударушы болып табылады.

Сондай-ақ, өз бетінше қоныс аударатын балаларды атап өту керек, олар әдетте көптеген факторлардан өз еркілері мен қалаулары бойынша елден немесе қаладан қашады. Қазақстанның ішкі көші-қонында бұл мәселе бойынша статистика жоқ, алайда БҰҰ-ның статистикасының деректеріне сәйкес 2011 жылы бүкіл әлем бойынша халықаралық көшіп-қонушылардың саны шамамен 214 млн адамды немесе әлем халқының 3,1 пайызын құрайды; тағы 740 млн адам өз елдерінің шегінде қоныс аударды. Дүниежүзілік Банктің мәліметтері бойынша, дамушы елдерден көші-қон ағынының үштен бір бөлігін 12–24 жас аралығындағы жастар құрайды. Мигранттар – 18 жасқа

дейінгі миллиондаған балалар, олар ата-аналарымен бірге жүреді немесе өздері ересектерсіз қоныс аударды.

Көші-қон процесінде балалар көбінесе зорлық-зомбылыққа, соның ішінде олардың еңбегін пайдалануға эксплуатацияға ұшырайды [2, 1 б.]. Әлеуметтік түсініктегі мигранттар – бұл әлеуметтік топтар, олардың мүшелері өздерін жаңа тұрғылықты жердегі мінез-құлықтың ажырамас субъектісі ретінде сезінеді және топтық ынтымақтастық сезімін сезінеді.

Мигрант балалардың қоршаған ортаның қазіргі жағдайында бейімделу процесі жаңа жағдайларға бейімделу үшін үлкен ішкі зияткерлік және эмоционалды ресурстарды жұмсауы қажет. Мигрант балалар мазасыздық пен стрессті жеңуде қолдауды қажет етеді, таныс ортамен және олар қоныс аударғанға дейін жақын адамдарымен қатынастың үзілуі қосымша ауырлық. Көші-қон процестері белгілі бір ерекшелікпен сипатталатын және өзінің шұғыл және егжей-тегжейлі шешімін талап ететін «балалар» проблемаларының тұтас кешенінің туындауына алып келеді.

Көші-қон саласындағы зерттеулер бойынша О. В. Дацко және С. М. Фурса нақты және маңызды «балалар» проблемаларын анықтайды:

– әдеттегі жағдайдың мәжбүрлі өзгеруімен байланысты психологиялық стресстер (жасөспірімдер, ересектерге тәуелді болғандықтан, әрқашан мәжбүрлі мигранттар болып табылады) және әдеттегі отбасылық, табиғи-аумақтық, мәдени-коммуникативтік және басқа байланыстардың құрылымын бұзумен байланысты;

– әлеуметтік қажеттіліктер мен құндылықтар жүйесіндегі сәйкессіздік, немесе сәйкестілік дағдарысы;

– өзіне және өмірдің әртүрлі аспектілеріне жалпы қанағаттанбау;

– бала үшін жаңа қарым-қатынас ортасына кірігудің қиындықтары, соның салдарынан жиі туындайтын психикалық шиеленіс пен үрей, жоғары жанжалдар мен агрессивтілік, бас тарту және иеліктен шығару және т.б [3, 21 б.].

Бейімделген бала – бұл өзіне берілген жаңа педагогикалық ортада өзінің зияткерлік, физикалық, жеке және басқа да әлеуетін жан-жақты дамытуға ұмтылатын бала.

Мигрант субмәдениетінің әсерінен өмір сүретін және көпшілік мәдениетке тап болған мигрант бала өте қиын дағдарыстық жағдайда: оның отбасы тұрғылықты жерін толығымен өзгерту туралы шешім қабылдағанына қарамастан, ол мигранттардың ұрпағы болып табылады, толыққанды жеке даму үшін көп жұмыс жасау қажет. Оң этнодентизм және осыған байланысты этнотолерантизмнің қалыптасуы. Мұнда баланы дін мен ана тілі сабақтары түрінде этнодентикалықты таңдауда, мектептегі білім мазмұнына түрлі мәдени архетиптерді (ертегілер, әндер, ойындар) енгізуде педагогикалық

қолдау үлкен рөл атқарады. Мұның бәрі басым мәдениет пен азшылық мәдениет балалардың өзара әрекеттесуіне ықпал етеді, баланың жаңа мәдени ортаға бейімделуін тездетеді, сонымен бірге мигрант баланың жеке этникалық ерекшелігін жоғалтуына жол бермейді.

Тағы бір педагогикалық проблема – әр түрлі жастағы балалардың жаңа айналадағы шындықтың әлеуметтік-мәдени жағдайларына бейімделуі. Бастауыш сынып оқушыларында бұл проблема негізінен тілді білмеу мен түсінбеушілікпен, онымен қарым-қатынас жасай алмауымен байланысты, содан кейін жасөспірімде бейімделу белгілі бір жас проблемаларымен қиындайды. Әлеуметтік, психологиялық және жас ерекшеліктеріне байланысты бұл жас кезеңі (жасөспірім) әлеуметтік тұрақсыздық жағдайында эмоционалды тәжірибеге үлкен сезімталдықпен сипатталады, мигрант жасөспірімдер психологиялық дағдарысқа бейім. Мұндай дағдарыстың көріністерінің бірі-дүниетанымның өзгеруі, бейімделу, ересек өмірге кіру қиындықтары. Мигрант жасөспірімдер – бұл қоршаған ортаның өзгерген жағдайларына оңай бейімделуге көмектесетін арнайы жағдайлар жасауды қажет ететін халықтың ерекше жас және әлеуметтік санаты.

Бейімделген мигрант бала өзі өмір сүретін қоғамның нормаларын, құндылықтары мен дәстүрлерін қабылдаумен, адамдармен қарым-қатынастың бара-бар жүйесін құрумен, барлық деңгейлерде өз әлеуетін дамыту қабілетімен сипатталады. Демек, мигрант отбасыларындағы балалардың бейімделу процесінің тиімділігінің маңызды шарттарының бірі өмірлік қажеттіліктерді барынша қанағаттандыру болып табылады, олардың арасында келесі қажеттіліктер үлкен мәнге ие болады:

- әлеуметтік-психологиялық қорғалу мүмкіндігі;
- болашаққа деген сенімділік;
- қоғамдастық сезімі;
- қолайлы өмір сүру жағдайлары;
- жақсы қарым-қатынас;
- білім алу;
- белгілі бір топтың мүшесі болу;
- өзін-өзі тану;
- материалдық әл-ауқат.

Мигрант жасөспірімдердің әлеуметтік-психологиялық бейімделу процесін зерттеу өте маңызды. Ол үшін мигрант жасөспірімдерді бейімдеу бойынша әлеуметтік-психологиялық жұмыстың жаңа тұжырымдамасын, осы процесті психологиялық-педагогикалық қолдаудың ғылыми-практикалық негіздерін әзірлеу және пайдалану қажет. Мигрант жасөспірімдердің жалпы білім беретін мектептің оқу бағдарламаларындағы этномәдени

ерекшеліктерін ескеру осы процестің негізі болып табылады. Зерттеу тұжырымдамасы бірқатар тәсілдерге негізделген:

- психологиялық тәсіл процестің жеке тұлға үшін маңыздылығымен сипатталады;
- әлеуметтанулық тәсіл қоғам үшін маңызды;
- бейімделуді тек оған бейімделуді ғана емес, қоршаған ортаны белсенді түрлендіруге бағытталған интегралды процесс түрінде қарастыруға мүмкіндік беретін жүйелік тәсіл [5, 81 б.].

Қабылдаушы ортаның мәдениетін, тарихы мен әдет-ғұрпын білу және түсіну қажеттілігінің болмауы немесе төмен болуы, мигрант отбасыларындағы балалардың қазіргі және болашақтағы оң бейімделуі мен табысына ықпал ете алмайды. Бұл әрқашан жеке тұлғаның деструктивтілігінің және елдегі этносаралық шиеленістің қалыптасуына әкеледі. Бұл тұжырым ресейлік ғалымдардың нәтижелерімен расталады, олар әлеуметтік ортамен белсенді өзара әрекеттесу қажеттілігі мінез-құлықтың зиянды формаларының пайда болуына әкеледі, ал нормативтік мінез-құлықты көрсету көбінесе қорғаныш болып табылады [7, 87–91 б.].

Шетелдік ғалымдар мен практиктердің зерттеулерін қарағанда, мигрант отбасылардан шыққан балалар мен жасөспірімдердің этномәдени бейімделуі сәтті болатын, ауыр психологиялық жарақатсыз, позитивті көзқарастар мен қажеттіліктерді қалыптастыратын жағдайларды атауға мүмкіндік береді, өз мәдениетін сақтай отырып, жаңа мәдениетке интеграциялау қажеттілігі.

1) көшіп-қонушылар отбасыларынан шыққан балаларға мейірімді білім беру және әлеуметтік кеңістіктің болуы;

2) көшіп-қонушылар отбасында және оның мүшелерінде жаңа мәдениетке кірігу, отбасы ортасында қажетті тілдерде қарым-қатынас жасау, ұлттық көпшіліктің салт-дәстүрлерін, нормалары мен қағидаларын меңгеру және қабылдау қажеттілігі;

3) көшіп-қонушылар балаларының жергілікті халықпен жанжалсыз, толерантты өзара іс-қимылы (толеранттылық екі жақтан да байқалуға тиіс);

4) көшіп-қонушылар отбасыларынан шыққан балалардың білім беру, әлеуметтік, мәдени және өзге де қатынастар жүйесіне дағдарыссыз этномәдени бейімделуі;

5) білім беру, әлеуметтік және ұлттық-мәдени ұйымдардың қызметіне мәдениетаралық білім беру мен мәдениетаралық диалог технологияларын интеграциялау;

б) мәдени әралуандылық пен мәдениетаралық ашықтықты тану.

Көші-қонды анықтауда, әрине, әмбебап белгі болуы керек-бұл аумақтық қозғалыс. Бірақ әлеуметтік қызметкер үшін көші-қонның белгілі бір жеке

құрылымдармен алшақтығы және жаңа жеке құрылымдарға қатысты бейімделу мен интеграция проблемаларының пайда болуы сияқты жақтарын атап өткен жөн.

Әлеуметтік қызметкерлер қиын өмірлік жағдайда көмектеседі, мигранттардың және де олардың балаларының бейімделу жағдайын жеңілдетеді, әлеуметтік ынтымақтастықты қолдайды, жеке және топтық деңгейде әлеуметтік шиеленісті жеңілдетеді, жеке, топтық және ұлттық мемлекеттік сәйкестікті іздеуді жеңілдетеді.

Әлеуметтік қызметкер мигранттардың күнделікті қажеттіліктерін, заңды мүдделері мен құқықтарын жүзеге асырудың ерекшеліктерін ескеруі керек.

Әлеуметтік бейімделу процесін психологиялық-педагогикалық қолдаудың мазмұнын құрайтын психологиялық-педагогикалық бағдарламалар жеке, мәдени ерекшеліктерді, сондай-ақ жасөспірімнің проблемалары мен оның ерекшеліктерін ескере отырып, психологиялық тұрақтылық пен әлеуметтік норма ретінде толеранттылық пен жағымды жеке тұлғаны қалыптастыруға бағытталуы керек. Бұл бейімделу бағдарламалары жан-жақты болуы керек, яғни әртүрлі салаларды қамтуы керек: әлеуметтік жұмыс, әңгімелесу терапиясы, психология.

Мигрант балалармен жұмыс кезінде оқу кезеңіне, идеялардың динамикасына байланысты білімнің қазіргі деңгейін ескеру қажет. Оқыту мен тәрбиелеу ұлттық мәдениеттің, этникалық және мәдениаралық процестердің әсері арқылы жүзеге асырылады. Әлеуметтік бейімделудің даму деңгейі баланың ұлтына байланысты емес екенін атап өткен жөн. Мәдени ерекшеліктер баланың бейімделу және танымдық кезеңіне әсер етеді. Көшіп-қонушы балаларға тиімді әлеуметтік қолдау көрсету қажет, өйткені қоршаған ортаның құбылмалы жағдайларында оларға жай адами қарым-қатынас жеткіліксіз. Бала кезінен жиі қабылдайтын отбасылық, діни, мәдени құндылықтарды түсіну маңызды әрі пайдалы. Бұл әртүрлі этникалық мәдениеттерден шыққан балаларды бейімдеу бойынша жұмысты сауатты жоспарлауға мүмкіндік береді. Мигрант балалармен жұмыс жасау кезінде маңызды компонент отбасылық және мектеп ортасының өзара әрекеттесуі болып табылады, өйткені шетелдік мәдени ортадан шыққан бала өмірінің осы компоненттері арасында жиі бұзылады. Мектептегі оқудың бірінші жылында баланың бүкіл өмір салты өзгереді, оның әлеуметтік қатынастар жүйесіндегі орны өзгереді, сондықтан бұл кезең баланың өміріндегі бетбұрыстық қиын кезең. Мектеп балаға жаңа, қатаң талаптар қояды. Жасөспірімге қойылатын талаптардың жоғарылауына байланысты ұлтына қарамастан барлық балалардың мінез-құлқы мен оқуында белгілі бір қиындықтар туындауы мүмкін, бірақ бұрын келтірілген бірқатар себептерге байланысты мигрант

балаларға кейде қиынырақ болады. Сондықтан, білім беру мекемесінде мигрант балалармен жұмыс кең, жан-жақты жүруі керек.

Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу көшіп-қонушы отбасылардан шыққан балалардың негізгі проблемаларын шешуге бағытталуы тиіс:

1) көшіп-қонушы балалардың қарым-қатынасының бұзылуымен байланысты проблемалар (тіл менгеру деңгейінің төмендігіне байланысты). Байланыс мәселесі мигрант балалар арасында жиі кездеседі. Оқуға кіріскендер әр түрлі мектеп жағдайларында сынып жетекшісімен, мектеп әкімшілігімен, басқа мұғалімдермен және ең бастысы сыныптастарымен және басқа оқушылармен сөйлесуге мәжбүр;

2) эмоциялық проблемалар (агрессивтілік, мазасыздық және т.б.);

3) негізінен балалардың физиологиялық ерекшеліктерімен байланысты басқа да проблемалар.

Өз елді мекенінен басқа жерге көшіп келген мигранттар көп жағдайда маргинал жағдайында болады. Олар көбінесе өздері көшіп келген елдің байырғы тұрғындарының ыңғайсыздығын, құқықтарын бұзуды, кемсітуді және ұнатпауын сезінеді. Әлеуметтік бейімделу мигранттардың басты проблемаларының бірі болып табылады. Әсіресе, бұл проблема мигранттардың балаларына айтарлықтай әсер етеді, өйткені олар жеке тұлға ретінде дами бастайды және әлеуметтенудің негізгі кезеңдерінен өтеді. Бірақ осы кезеңдерде олар мәдени құндылықтарға, моральдық және этикалық нормаларға, басқа мәдениеттің, басқа «әлемнің» бейресми мінез-құлық ережелеріне бейімделуі керек. Тек сәтті әлеуметтік бейімделу нәтижесінде бірінші буын мигранттарының балалары, сондай-ақ елдің байырғы тұрғындары сияқты, қоғамда жеке және кәсіби тұрғыдан қалыпты жұмыс істей алады және дами алады.

Мигранттардың балалары мектепте және басқа ортада көптеген қиындықтарға тап болады. Олар көбінесе ата-аналарымен бірге өте қиын өмірлік жағдайларға тап болады, оларды жеңуге, проблемаларды шешкеннен кейін бейімделуге, қажетті дағдыларды үйренуге және жеке ресурстарын жұмылдыруға көмек қажет. Әлеуметтік жұмыс мигранттардың балалары мен мемлекеттік көші-қон саясатының ажырамас бөлігі және байланыстырушы буыны болып табылады, өйткені оның бағыттарына сәйкес клиенттердің осы санатына әлеуметтік көмек пен қолдау қалыптасады. Мигрант балаларға көмек көрсетудегі басты мәселе-олар оқитын және ұзақ уақыт өткізетін мектеп пен сыныптарда жеке және топтық жұмыс. Әлеуметтік қызметкерлермен қатар, әлеуметтік педагогтар мен психологтар осы қызмет түрімен айналысады,

өйткені мигранттардың балаларымен жұмыс қиын және жан-жақты көзқарасты және әртүрлі нюанстар мен бөлшектерді зерттеуді қажет етеді.

Сондай-ақ, әлеуметтік қызметкер мектепте мигранттың баласымен ғана емес, сонымен бірге оның отбасымен де жұмыс істеуге бағытталған. Мектеп арқылы бейімделу механизмі тек еңбек мигранттарының отбасыларындағы балаларға ғана емес, олардың ата-аналарына да әсер етеді. Мектеп – бұл мигранттар «ресми әлеммен» кездесетін кеңістік. Олар:

– құжаттарды рәсімдеу және отбасы туралы ақпарат беру қажеттілігіне тап болады;

– мектеп ішінде белгілі бір ережелерді сақтауды талап етумен;

– отбасында қалыптасқан тәжірибені өзгерту қажеттілігімен (ана тілін емес, қабылдаушы орта тілін қолдану).

Мигранттар отбасынан шыққан баланы әлеуметтендіру, зерттеушілердің пікірінше, адамның бала үшін жаңа мәдениеттің, оның ішінде жаңа балалар субмәдениетінің нормалары мен құндылықтарын игеру, ересектермен және балалармен қарым-қатынаста ізгілікке, құрметке және әдептілікке тәрбиелеу процесі. Сонымен қатар, әлеуметтік бейімделу жаңа әлеуметтік ортаға бейімделумен ғана шектелмейді, сонымен бірге баланың шығармашылық өзін-өзі жүзеге асыруда педагогикалық көмек пен қолдауды қамтиды. Әлеуметтік оқшаулау-бұл мигранттардың балалары мен мектептегі «иммигранттардың» балалары кездесетін негізгі мәселелердің бірі.

Мигрант балалардың бейімделу мәселелерін қарастыра отырып, бұл проблемаларға қызығушылықтың күрт өсуін атап өткен жөн. Бұл қызығушылықтың жалпы себептері:

1) аз дамыған елдерден неғұрлым дамыған елдерге көші-қонның едәуір жандануы;

2) мигранттарды қабылдайтын елдердің міндеттемелеріне сәйкес оқуға және бейімделуге жататын мигранттардың балалары санының өсуі;

3) білім беру саласындағы әлеуметтік теңсіздіктің күшеюі, өйткені мигранттардың балаларының сапалы білімге қол жеткізу мүмкіндігі төмен; көшіп-қонушылар, олардың балалары және еңбек, этникалық, діни және өзге де негіздегі елдердің байырғы (жергілікті) халқы (ересектер мен балалар) арасындағы шиеленіске дейін жететін қайшылықтар және т.б. [6, 3 б.].

Г. Е. Зборовский мен Е. А. Щуклианың зерттеуі бойынша, авторлар мигранттардың балаларын, ең алдымен ата-аналарымен, туыстарымен, құрдастарының қауымдастықтарымен, мұғалімдермен өзара әрекеттесетін ерекше әлеуметтік қауымдастық ретінде қарастыруды ұсынады. Авторлар оқу, әлеуметтік-психологиялық және мәдени компоненттерден тұратын мигранттардың балаларын бейімдеудің үш деңгейлі моделін ұсынады. Оқуға

бейімделу дегеніміз-мектеп мінез-құлқының белгіленген нормалары мен құндылықтарын игеру, жасөспірімдерді оқу және тәрбие іс-шараларына қосу, олардың сыныптан тыс жұмыстарға қатысуы [7, 74 б.].

Көші-қонның ең өзекті проблемаларының ішінде мигрант балаларды білім беру, мәдени-демалыс және әлеуметтік қызметтің түрлеріне сәтті тартуға кедергі келтіретін тілдік және әлеуметтік-мәдени кедергілерді атап өткен жөн. Көптеген адамдарға тілді меңгеру қиын болатын басқа мәдени ортаға кірудің қиындығы, жаңа қоғам мәдениетінің нормалары мен негізгі құндылықтары туралы идеялардың болмауы, күнделікті өмірдің ерекшеліктерін және тұлғааралық қарым-қатынас нормаларын білмеу, студенттер тобында және мұғалімдер құрамымен қарым-қатынас қиындықтары, оқу материалын игерудің оңай шешілмейтін мәселелері-мигранттардың балалары кездесетін негізгі проблемалар.

Дәл осындай жағдай білім беру жүйесінде байқалады. Жалпы білім беретін мектепке түсе отырып, бала жаңа тілдік мәртебеге ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік-топтық міндеттемелерге де ие болады. Қазіргі жаһанданған әлемде Халықаралық көші-қон ағындары күрделі және көп өлшемді құбылыс бола отырып, барған сайын маңызды бола түсуде. Олардың көптеген сипаттамалары мен әртүрлі бағыттары бар, олардың бірі білім беруді интернационализациялауға және жоғары білікті мамандарға деген сұранысқа байланысты білім беру интеграциясы болып табылады. Шын мәнінде, білім беру көші-қоны – бұл өңірлік қоғам үшін де, жалпы ұлттық бірлестіктер үшін де жаһандық зияткерлік капитал.

Мигранттардың бейімделу мәселесі әлі күнге дейін ең күрделі және теориялық тұрғыдан маңызды болып табылады. Басқа мәдениетпен байланыс психикалық денсаулықтың бұзылуына, психикалық күйзелістің болуына әкеледі, оны белгілеу үшін «мәдени шок» термині 1970–1980 жылдары кросс-мәдени психологияда енгізілген. Бұл тұжырымдаманы американдық антрополог Ф. Бок енгізді [8, 31 б.]. Мәдени шок гипотезасы жаңа мәдениеттің тәжірибесі жағымсыз немесе таңқаларлық екендігіне негізделген, өйткені ол күтпеген, ал ішінара ол өз мәдениетін теріс бағалауға әкелуі мүмкін. Адам шетелдік қоғамда өз қажеттіліктерін қанағаттандыруда айтарлықтай қиындықтарға тап болады, ол өзін дәрменсіз және бағдарсыз сезінеді. Көптеген психологтар жоғарыдағы тұжырыммен келіспеді. Олар адамның мұндай жағдайы «шок» ұғымына және шок кезінде адаммен болатын процестерге сәйкес келмейді деп жазды, өйткені мигрант бейімделу қабілетінің ресурсын сақтай отырып, әрекет етуді жалғастырады және шындықтан «шықпайды». Бұл жағдайда, дәлірек айтқанда, «стресс» термині,

ол шоктан ерекшеленеді, ол адам қоршаған ортаны қабылдай алады, жаңа мәдениеттің сипаты мен күшіне сәйкес қайта бейімделеді [9, 32 б.].

Көші-қон саясаты-экономикалық және әлеуметтік саясаттың маңызды элементі. Мысалы, Еуропалық Одақ интеграциялық тіректердің бірі ретінде иммиграциялық саясатқа ерекше назар аударады. АҚШ пен Канада жыл сайынғы мигранттарды іріктеуге өте маңызды мән береді. «Көші-қон саясаты» ұғымы барған сайын көлемді бола түсуде және қызметтің сараланған салаларын қамтиды. Әлеуметтік саясаттың бөлігі ретінде көші-қон саясаты – бұл көші-қон ағындарын басқару ғана емес, сонымен бірге селективті механизмдерді құру, сонымен қатар иммигранттарды қабылдаушы қоғамға интеграциялау қызметі және т. б. Көші-қон саясатының осындай әлеуметтік компоненті Бельгияда, Данияда, Германияда және басқа да елдерде орнатылды. Оны қамтамасыз ету үшін мигранттарды интеграциялаудың мемлекеттік бағдарламалары қабылданады, иммигранттарды қабылдау критерийлері жасалады, әлеуметтік жұмыс мамандары оқытылады. Мигранттар үшін мемлекет ұйымдастыратын Голландия, Бельгия, Германиядағы тіл курстары тек тіл үйренуге ғана емес, сонымен бірге қоғамға интеграциялау жұмыстарының сипатына ие. Арнайы мемлекеттік билік органдарының құрылуы кездейсоқ емес, интеграция министрлігі (Германия), абсорбция министрлігі (Израиль), интеграция басқармалары (Швеция) [10, 40 б.].

Жергілікті деңгейде әлеуметтік жұмысты ұйымдастыру құрылымы әдетте ұйымның екі моделі түрінде болады:

- бар проблемалардың (немесе секторлардың) айналасындағы ұйым;
- аумақтық принцип бойынша ұйым.

Бар проблемалар (немесе секторлар) төңірегінде ұйымдастыру әлеуметтік жұмыс клиенттердің проблемаларына сәйкес жүзеге асырылатынын білдіреді: балалармен әлеуметтік жұмыс мәселелері бойынша әлеуметтік қызметкерлер, алкогольизм, мүгедектер, қарттар проблемаларымен айналысатын мақсатты әлеуметтік көмек, мигранттарды біріктіру және бейімдеу жөніндегі мамандар және т.б.

1970 жылдары Еуропа елдері аумақтық принциптің әсерін күшейте отырып, муниципалды басқару жүйелері сияқты әлеуметтік қамсыздандыру функцияларын қайта құра бастады. Әлеуметтік жұмыстың әртүрлі түрлері бойынша мамандар тобы адамдар саны бойынша оңтайлы аумақта Халыққа қызмет көрсету бойынша бірлескен қызметті бастады. Ұлыбританияда аумақтық принципке негізделген әлеуметтік қызметтерді ұйымдастыруды жоспарлау бойынша мұқият жұмыс жүргізілді. Көптеген басқа елдер осы үлгіні ұстанды. 2000 тұрғын тұратын аумақ оңтайлы деп есептелді. Бұл, бір жағынан, әлеуметтік қызметкерлерге осы аумақта тұратын адамдарды

жақсырақ зерттеуге мүмкіндік берді, ал екінші жағынан, онда тұратын адамдар әлеуметтік қызметкерлерді тани алды [11, 15 б.].

Орталық Еуропа елдерінде, Германияда әлеуметтік қызметкерлер көбінесе шіркеудегі қоғамдық бірлестіктерде немесе әлеуметтік ұйымдарда жұмыс істейді. Ерікті ұйымдар Скандинавия елдерінде де әлеуметтік қызметкерлерді жалдайды. Бұған дейін кәсіпорындар әлеуметтік қызметкерлерді жалдау арқылы өз қызметкерлеріне әлеуметтік қызмет көрсететін. Бұл тәжірибе аз қолданыла бастады, бірақ Испания мен Нидерландыдағы жеке кәсіпорындарда сақталады. Сондай-ақ, интеграция мамандары оңалту орталықтарында, кеңес беру пункттерінде, өзіне-өзі көмек көрсету топтарында, Қызыл Кресттің қызметтерінде, мектептерде, әлеуметтік мәселелер бойынша заңгерлік кеңестерде, полиция қызметтерінде жұмыс таба алады.

Қорытынды

Мигранттар – бейімделу мен интеграция үрдісінде әлеуметтік көмекке мұқтаж субъектілер.

Әлеуметтік қызметкерлердің көзқарасы бойынша, көші-қон әлеуметтік ортадағы адамдардың немесе жеке тұлғалардың белгілі бір топтарының қарым-қатынасын өзгерту және қалыптастыру контекстіне енеді. Бұл қатынастар әлеуметтік ортаның атрибуттары ретінде әртүрлі сәйкестіктердің келесі әмбебап өзара әрекеттесуін жояды. Интеграция стратегиясы мигранттардың қосылуын қамтиды, бұл олардың қабылдаушы қоғамның мәдени нормаларын қабылдауға әкеледі. Интеграция мүмкіндіктері шексіз емес, ал олқылықтар елеулі проблемалар туғызады. Мультимәдениет стратегиясында да ерекше мән беру керек. Интеграция стратегиясы, атап айтқанда, мигранттардың әртүрлі ағындарын саралауды, негіздеуді жаңартуды қажет етеді.

Мигранттар отбасынан шыққан балалар мен жасөспірімдер әртүрлі деструктивті әрекеттердің белсенді қатысушылары ретінде оларды жаңа мәдени жағдайларға яғни әлеуметтік ортаға бейімделуі керек және осы бағытта қолдау қажет. Мигрант отбасылардан шыққан балалар мен жасөспірімдер ауыр жарاقاتсыз әлеуметтік бейімделуі, өз мәдениетін сақтай отырып, жаңа мәдениетке интеграциялану қажеттілігі зор. Әлеуметтік қызметкердің мигранттардың әлеуметтік бейімделуіндегі ролі зор және педагогикалық проблемаларды да назардан тыс қалдырмау маңызды.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Михайлова, Н. В.** Особенности организационной работы с детьми-мигрантами и беженцами. – Осиповичи, 2016. – 9 с.
- 2 Save the Children's Child Protection Strategy 2013–2015 / Making the world a safe place for children // Electronic resource. – 2013. – 40 p.
- 3 **Алиева, Т. И., Бучилова, И. А.** Проблемы социокультурной адаптации детей младшего школьного возраста, воспитывающихся в условиях двуязычия в семьях мигрантов // Сборники конференций НИЦ Социосфера. – М., 2013. – 154 с.
- 4 **Бондырева, С. К., Колесов, Д. В.** Көші-қон (мәні мен құбылысы). – М. : Мәскеу психологиялық-әлеуметтік институтының баспасы. – Воронеж, 2004. – Б. 53–71.
- 5 **Зборовский, Г. Е., Щуклина, Е. А.** Обучение детей мигрантов как проблема их социальной адаптации // Социологические исследования. – Екатеринбург, 2013. – С. 80–91.
- 6 **Баранова, В. В.** Языковая социализация детей мигрантов / Антропологический форум. – Санкт-Петербург, 2012. – С. 157–172.
- 7 **Шапошникова, Т. Д.** К проблеме адаптации детей из семей мигрантов в современном социокультурном пространстве / Нач. шк. плюс до и после. – Ростов н/Д, 2012. – С. 87–91.
- 8 Дети-мигранты в российских школах [Статья о Школах] / ГлавСправ., 2011. – 3 с.
- 9 **Габуня, Г. Г.** Программа психолого-педагогического сопровождения социокультурной адаптации детей мигрантов. – М., 2007. – 74 с.
- 10 Дополнительная общеобразовательная программа «Будем знакомы» (социокультурная адаптация детей-мигрантов 6,5–10 лет). – СПб., 2018. – 37 с.
- 11 **Kultan, T. V., Kozik, J., Minasyan, T.** Meaningfulness of Academic Migrants : Education, Its Assessment and Modeling on IT-based Technologies. – Moscow, 2016. – P. 485–498.

REFERENCES

- 1 **Mihajlova, N. V.** Osobennosti organizacii raboty s det'mi-migrantami i bezhencami [Features of the organization of work with migrant and refugee children]. – Osipovichi, 2016. – 9 p.
- 2 Save the Children's Child Protection Strategy 2013–2015 / Making the world a safe place for children. In Electronic resource. – 2013. – 40 p.

- 3 **Alieva, T. I., Buchilova, I. A.** Problemy sociokul'turnoj adaptacii detej mladshego shkol'nogo vozrasta, vospityvayushchih v usloviyah dvuyazychiya v sem'yah migrantov [Problems of socio-cultural adaptation of children of primary school age brought up in conditions of bilingualism in migrant families]. In Sborniki konferencij NIC Sociosfera. – Moscow, 2013. – 154 p.
- 4 **Bondyreva, S. K., Kolesov, D. V.** Көші-қон (мәні мен құбылысы) [Migration (essence and phenomenon)]. – Moscow : Мәскеу психологиялық-әлеуметтік институтының баспасы. – Воронеж, 2004. – P. 53–71.
- 5 **Zborovskij, G. E., Shchuklina, E. A.** Obuchenie detej migrantov kak problema ih social'noj adaptacii [Teaching children of migrants as a problem of their social adaptation // Sociological Research]. In Sociologicheskie issledovaniya. – Ekaterinburg, 2013. – 80–91 p.
- 6 **Baranova, V. V.** YAzykovaya socializaciya detej migrantov [Language socialization of migrant children]. In Antropologicheskij forum. – Saint Petersburg, 2012. – P. 157–172.
- 7 **Shaposhnikova, T. D.** K probleme adaptacii detej iz semej migrantov v sovremennom sociokul'turnom prostranstve [To the problem of adaptation of children from migrant families in the modern socio-cultural space]. In Nach. shk. plyus do i posle. – Rostov n/D, 2012. – P. 87–91.
- 8 Deti-migranty v rossijskih shkolah [Migrant children in Russian schools] [Stat'ya o SHkolah]. In GlavCprav., 2011 – 3 p.
- 9 **Gabuniya, G. G.** Programma psihologo-pedagogicheskogo soprovozhdeniya sociokul'turnoj adaptacii detej migrantov [The program of psychological and pedagogical support of the socio-cultural adaptation of migrant children]. – Moscow, 2007. – 74 p.
- 10 Dopolnitel'naya obshcheobrazovatel'naya programma «Budem znakomy» (Sociokul'turnaya adaptaciya detej-migrantov 6,5–10 let) [Additional general educational program «Let's Get to Know» (Socio-cultural adaptation of children-migrants 6.5–10 years old)]. – Saint Petersburg, 2018. – 37 p.
- 11 **Kultan, T. V., Kozik, J., Minasyan, T.** Meaningfulness of Academic Migrants : Education, Its Assessment and Modeling on IT-based Technologies. – Moscow, 2016. – P. 485–498.

Материал 03.10.21 баспаға түсті.

*Н. О. Байгабылов

Франкфуртский университет прикладных наук,
Германия, г. Франкфурт на Майне
Материал поступил в редакцию 03.10.21.

ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ МИГРАНТОВ

Миграционные процессы – одна из самых актуальных проблем современного общества. Основная проблема – психологическое, психосоциальное и социальное благополучие мигрантов во время миграции из принимающих регионов. Одним из ключевых вопросов в сфере миграции является изучение условий и механизмов, обеспечивающих эффективную социальную адаптацию мигрантов, особенно детей. Адаптация мигрантов к новой социальной среде на основе социокультурных условий как особая категория в миграционном процессе детей, перемещающихся самостоятельно.

Дети и подростки из семей мигрантов – активные участники различных деструктивных действий. На деструктивное поведение обычно влияют ранее неизвестные ценности, общие модели поведения, взаимодействия с местными жителями и т. д. Независимо от того, нравится или не нравится ребенок принимающей среде. Несмотря на связанные с этим проблемы, он должен адаптироваться к новым культурным условиям, то есть к социальной среде, и нуждается в поддержке в этом направлении.

Согласно исследованиям зарубежных ученых, детям и подросткам из семей мигрантов необходимо адаптироваться к новой культуре, сохраняя при этом свою культуру, без социальных травм.

Социальный работник будет главным героем этой темы. Роль социального работника в социальной адаптации мигрантов значительна, и нельзя игнорировать педагогические проблемы.

Ключевые слова: мигрант, социальный работник, адаптация, миграция.

*N. O. Baigabylov

Frankfurt University of Applied Sciences,
Germany, Frankfurt am Main.

Material received on 03.10.21.

PROBLEMS OF SOCIAL ADAPTATION OF MIGRANTS

Migration processes are one of the most pressing problems of modern society. The main problem is the psychological, psychosocial and social well-being of migrants during migration from receiving regions. One of the key issues in the field of migration is the study of conditions and

mechanisms that ensure effective social adaptation of migrants, especially children. Adaptation of migrants to a new social environment based on socio-cultural conditions as a special category in the migration process of children moving independently.

Children and adolescents from migrant families are active participants in various destructive actions. Disruptive behavior is usually influenced by previously unfamiliar values, shared patterns of behavior, interactions with local residents, etc. Whether the child likes or dislikes the host environment. Despite the problems associated with this, he must adapt to new cultural conditions, that is, to the social environment, and needs support in this direction.

According to studies by foreign scientists, children and adolescents from migrant families need to adapt to a new culture, while maintaining their culture, without social trauma.

The social worker will be the protagonist of this theme. The role of the social worker in the social adaptation of migrants is significant, and pedagogical problems cannot be ignored.

Keywords: migrant, social worker, adaptation, migration.

<https://doi.org/10.48081/NWEI5005>

*D. A. Tyulyubayeva, D. K. Burkhanova

¹Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Kazakhstan,
Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan;

²Al-Farabi Kazakh National University,
Republic of Kazakhstan, Almaty.

INSTRUMENTS OF INTERACTION BETWEEN THE STATE AND SOCIETY

The scientific research includes the analysis and results of the existing mechanisms of interaction between the state and society, the authors have identified specific factors that complicate their effective implementation.

Currently, at the stage of implementing the «hearing state» model, there is a complex of unresolved issues related to the improvement of the mechanisms of interaction between the state and society and the need to conduct scientific research in order to bring appropriate reforms and initiatives from state bodies.

At the same time, the authors present new tools and mechanisms of interaction between the state and society. It is necessary to develop new approaches to popularize standard-setting activities and promote existing tools, to ensure proactive information activities of state bodies, including analysis, decision-making and public assessment. To date, these problems have not received proper consideration, development and resolution in the legal plane and scientific theory.

Keywords: society, listening state, law, normative activity, interaction tools.

Introduction

A society means a group of people striving for constant self-development, maintaining spiritual or material principles [1]. The state is understood as a certain political organization of society that guarantees its cohesion and unity, as well as directs all the affairs of society through state instruments [2].

As can be seen from the above two definitions, the definition of society is much broader than the definition of the state. The definition of society includes

four large areas: social, political, spiritual, and economic. The state, in turn, studies mainly the political sphere. This confirms the fact that society and the state today cannot build a democracy without each other. One of the factors hindering the high-quality implementation of their interaction is the lack of effective tools. Unfortunately, the existing tools are not perfect and comprehensive.

The relevance of this article lies in the full study of the above issue, the need for high-quality development, the introduction of effective tools for improving the relationship between the state and society.

Promoting the improvement of the quality of relations between the state and society determines the purpose of the scientific article.

Materials and methods

The materials of the article are based on the analysis of the Law on Access to Information.

Results and discussion

The interaction between the state and society is contradictory: society always appeals to morality, and the state – to political interests. This leads to constant clashes between politics and morality.

This ideology is covered by N. Machiavelli in his work «The Sovereign». The main idea of his work was the political actions of the ruler. He referees the key problematic issues in a peculiar way, he has his own vision and opinion on the management of the state. N. Machiavelli is convinced that morality and politics are mutually exclusive. He believes that in the management of the state, morality does not matter, only a clearly structured policy that contributes to the strengthening of the state is important [3].

For me, the position of I. Kant is close. Unlike Machiavelli, I. Kant definitely connects politics and morality. He believes that morality is a set of absolutely exalted laws according to which we should behave. In solving acute state problems, moral politicians seek to harmonize public administration with the idea of human reason [4].

Thus, the prospect of the relationship between the people and the state is that the state itself will strive to be accountable to society, and society, in turn, will be more state-minded, that is, focused on constructive interaction with the state [5].

Public involvement in government decision-making.

As Magdalena Sepulveda Carmoa noted: «Participation is in itself a fundamental human right, the basis or accelerator for the exercise of other human rights. It is essential in increasing human capabilities» [6].

Why is public participation so important? I have identified 3 main reasons:

- helps you make the best decision;
- increases the transparency of the decision-making process;

– contributes to the strengthening of democracy in the country.

In addition, I believe that the public, first of all, generates an ethnic idea. The ethnic idea is the product of a deep awareness and worldview of citizens, creating the ideal of the people. The ethnic idea arises suddenly, as an epiphany that allows society to respond to the challenge of history later on [7].

At the same time, the following levels of public participation are distinguished:

- manipulation and psychotherapy;
- informing;
- consulting services;
- calm down;
- partnership;
- delegation;
- civil control.

Despite the sufficient number of levels, only 2 levels are used in Kazakhstan: information and consulting.

However, in international practice, information and advice are recognized as minimum levels. In other words, beginner levels that do not lead to changes and do not take into account the opinion and suggestion of the public.

Study and analysis of the experience of foreign countries.

The Estonian Government has developed a legislative Internet forum called «Themis». It works as follows:

- the new bill is published on the website «Themis» with a brief explanation;
- users of the website submit their questions, comments and suggestions;
- the staff of this site prepares a summary of citizens' statements and sends them to the ministry, another state body or to the parliament;
- answers to questions, as well as information about whether comments and suggestions were taken into account, and if not, why, are posted on the Themis website;
- all changes in draft laws are published on the website, the movement of the draft law is tracked, as well as the dates of adoption of the law, its publication and entry into force are published.

The information published on the site is clear to everyone [8].

In Finland, the population has the opportunity to submit their draft laws for consideration in the parliament, through the collection of signatures [9]. The Finnish government has approved a new technology developed by the Open Ministry crowdsourcing platform. The implementation of this technology will allow the citizens of the country to submit their own new bills to the parliament for voting. The developed platform was the result of the formation of the «civil initiative» resource, which allows registered users to put forward their draft laws.

If a proposed bill receives 50,000 votes of support from other registered users within six months, it is submitted to the Finnish Parliament for a vote.

In Canada, there is a long-standing practice of involving the public through so-called «Royal Commissions» [10]:

- 1) they are independent of state bodies;
- 2) have the opportunity to attract researchers and experts;
- 3) have the authority to conduct such hearings, which may not be conducted by the ministries.

Available tools for interaction between the state and society.

To date, in Kazakhstan, certain measures have already been taken to improve the interaction between the state and society:

- consideration of citizens' appeals;
- conducting a personal reception of citizens;
- holding final meetings of managers with the population;
- formation of public councils;
- public participation in standard-setting activities;
- posting information on official Internet resources and social networks.

These measures are quite effective, but there is no systematicity in their application. Systematicity and sequence are an effective indicator of the success of the government of any state. For example, the leading government in the United Kingdom quite often, at a systematic level, carried out various reforms. These reforms have contributed to the improvement of public administration: it has become people-oriented [11].

Identify gaps in existing tools and implement more effective ones.

Based on the above existing tools, I have identified 3 tools that are poorly functioning at the moment and require high-quality improvement.

Consideration of citizens' appeals. One of the factors hindering the high-quality implementation of the right of citizens to appeal is that the current legal framework of Kazakhstan is not a perfect, comprehensive system that constructively meets all the needs of the population.

The institution of citizens' appeal is not perfect today and needs effective and high-quality improvement. There is a formalized approach to the functioning of this institution. There is a different degree of efficiency in different departments, and there are no uniform standards for the quality of responses.

There is also a problem in the procedure for reviewing the application. For example, the same appeal can be submitted to 5 different state bodies. The state authorities, in turn, provide 5 differential responses for one appeal. Subsequently, in the Committee on Legal Statistics and Special Accounts of the Prosecutor

General's Office of the Republic of Kazakhstan, the same appeal will be recorded as 5 different ones.

I see the solution to this problem as the creation of a single center for receiving citizens' appeals. This body will initially record this request in the database, send it to the state body in whose competence it should be considered, in order to avoid duplication in the future. The main task of this center will be to organize the reception of appeals, providing citizens with advice and answers to standard questions.

Also, in order to establish feedback with the population on the E-Government portal, it will be possible to install a section on assessing the satisfaction of the population with responses to their requests. Automatic notifications about the receipt and registration number of the appeal will also significantly simplify the entire procedure for considering citizens' appeals. A system of material and non-material incentives for the effectiveness of working with citizens' appeals will improve the quality of consideration of appeals.

Involvement of society in normative activity.

To date, the portal «Open RLA» operates in Kazakhstan. It was created as a platform for discussing draft legal acts until they are approved by state and local executive bodies.

Unfortunately, this platform is of a formal nature and does not have the proper effect due to the limited use of the population due to lack of awareness. As a result, there is criticism from the public on the already adopted normative legal acts.

What is the main reason for this problem? Often, the head of a state body conducts a public discussion at his own discretion. The burden of promoting the development, discussion and adoption of normative legal acts, including draft laws, rests solely on the State apparatus.

If the draft law is published on the portal, another problem arises: the texts are difficult for ordinary citizens to understand.

In this regard, in order to maximize the involvement of society in norm-setting activities, it is necessary to take effective measures to popularize and promote existing instruments, implementing the above-described international experience of Estonia and Finland. It is also necessary to simplify the texts of laws for the general understanding of citizens. As Thomas Jefferson said: «Laws are made for ordinary citizens, for this reason they should be based on simple rules in an accessible language».

Posting information on official Internet resources and social networks.

Earlier, I conducted an operational assessment of state bodies according to the criterion «Filling the official Internet resource».

As the assessment showed, the key problems for government agencies were: the lack of updating of the posted information or its incompleteness, incorrect display of information, the presence of inactive links, the lack of analysis of all incoming questions, suggestions and complaints of citizens.

Despite the regulation of Article 16 of the Law «On Access to Information» [12], state bodies continue to formally post information on the website.

Therefore, I consider it necessary to develop a new approach to ensure proactive information activities of state bodies:

- 1 Analysis of incoming questions and requests from citizens;
- 2 Development of alternative solutions and discussion with experts;
- 3 Choosing a solution and taking the necessary measures;

Conclusion

1 At the moment, there is a lack of effective relevant initiatives on the part of State authorities. It is advisable to build a systematic and consistent system of tools for improving the quality of public administration.

2 Create a single center for receiving citizens' appeals. Set a section for evaluating the satisfaction of the population with the responses to their requests, as well as automatic notifications about the receipt and registration number of the request.

3 The participation of the society in the state affairs of Kazakhstan is at a low level. This directly determines the borrowing of international experience. After all, the above-described international experience shows that a fairly effective system of relations between the state and the people has been built in foreign countries, regulating the mandatory consideration of public opinion when making state decisions.

5 Simplify the texts of laws. Take effective measures to promote norm-setting activities and promote existing instruments of interaction between the state and society.

I am sure that these effective tools will increase the interest of society, form a constructive dialogue with the population and strengthen trust in public authorities.

REFERENCES

- 1 **Bagratyan, G. A.** «Society and the state». – Moscow, 2000. – 320 p. – P. 17.
- 2 **Shablova, E. G.** Legal studies : Training manual / E. G. Shablova, O. V. Zhevnyak, T. P. Shishulina; [Scientific editor E. G. Shablova]. – Ekaterinburg : Publishing house of the Ural University, 2016. – 192 p. – P. 6. – ISBN 978-5-7996-1716-5.
- 3 **Machiavelli, N.** FAV. Op. – M., 1982. – 514 p. – P. 345.

4 **Kant, I.** Ess.: 6 T. – M., 1966. – V. 6. – 743 p. – P. 289-290.

5 **Orlova, O. V.** The Concept and background of the emergence and development of civil society in Russia. In State and law. 2013. – No. 7. – P. 19–26.

6 United Nations General Assembly. Report of the Special Rapporteur on Extreme Poverty and Human Rights, Magdalena Sepulveda Carmona. In Human Rights Council, 23rd session, A/HRC/23 / 36, 2013.

7 **Nugmanova, K. Zh.** Fundamentals of civil society and the Rule of Law. – Astana, 2012. – 241 p. – P. 627.

8 Law office [Electronic resource]. – <https://femida.ee>.

9 **Henrik Serup Christensen, Maija Karjalainen, and Laura Nurminen** «Does Crowdsourcing Legislation Increase Political Legitimacy? The Case of Avoin Ministerio in Finland». – Oxford, USA, 2015. – 21 p. – P. 4–6.

10 **Michael Howlett, Anthony Maragna** (2006), «How Big Is a Policy Network? An Assessment Utilizing Data from Canadian Royal Commissions 1970–2000», – 23(2). – 2005. – P. 433–452. – P. 8–9.

11 **Christopher Hood, Ruth Dixon.** «A Government that Worked Better and Cost Less? Evaluating Three Decades of Reform and Change in UK Central Government». – Oxford University Press, 2015. – 244 p. – P.165. – ISBN-13: 978-019-968-70-22.

12 The law of the Republic of Kazakhstan dated November 16, 2015 No. 401-V «On access to information» (with amendments and additions as of 12.03.2021).

Material received on 03.10.21.

*Д. А. Тюлюбаева¹, Д. К. Бурханова²

¹Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы,

Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.,

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

Материал 03.10.21 баспаға түсті.

МЕМЛЕКЕТ ПЕН ҚОҒАМНЫҢ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛ ЖАСАУ ҚҰРАЛДАРЫ

Ғылыми зерттеу мемлекет пен қоғамның өзара іс-қимылының қолданыстағы тетіктерін талдау мен нәтижелерін қамтиды, авторлар оларды тиімді іске асыруды қиындататын нақты факторларды анықтады.

Қазіргі уақытта «халық үніне құлақ асатын мемлекет» моделін енгізу кезеңінде мемлекет пен қоғамның өзара іс-қимыл тетіктерін жетілдірумен және мемлекеттік органдар тарапынан тиісті реформалар мен бастамаларды келтіру мақсатында ғылыми зерттеу жүргізу қажеттілігімен байланысты шешілмеген мәселелер кешені сақталуда.

Сонымен қатар, авторлар Мемлекет пен қоғамның өзара іс-қимылының жаңа құралдары мен тетіктерін ұсынды. Норма шығармашылық қызметті танымал ету және қолданыстағы құралдарды ілгерілету, талдауды, шешімдер қабылдауды және қоғамдық бағалауды қамтитын мемлекеттік органдардың проактивті ақпараттық қызметін қамтамасыз ету бойынша жаңа тәсілдерді әзірлеу қажет. Осы уақытқа дейін бұл проблемалар құқықтық жазықтықта және ғылыми теорияда тиісті түрде қаралмады, дамыды және шешілді.

Кілтті сөздер: қоғам, естутін мемлекет, заң, норма шығармашылық қызмет, өзара әрекеттесу құралдары.

*Д. А. Тюлюбаева¹, Д. К. Бурханова²

¹Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, Республика Казахстан, г. Нур-Султан;

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Республика Казахстан, г. Алматы.

Материал поступил в редакцию 03.10.21.

ИНСТРУМЕНТЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ГОСУДАРСТВА И ОБЩЕСТВА

Научное исследование включает в себя анализ и результаты имеющихся механизмов взаимодействия государства и общества, авторами определены конкретные факторы, затрудняющие их эффективную реализацию.

В настоящее время, на этапе внедрения модели «слышащего государства», сохраняется комплекс нерешенных вопросов, связанных с совершенствованием самих механизмов взаимодействия государства и общества и необходимостью проведения научного исследования в целях приведения соответствующих реформ и инициатив со стороны государственных органов.

Вместе с тем, авторами представлены новые инструменты и механизмы взаимодействия государства и общества. Необходимо разработать новые подходы по популяризации нормотворческой деятельности и продвижению действующих инструментов, по обеспечению проактивной информационной деятельности государственных органов, включающий анализ, принятие решений и общественную оценку. До настоящего времени эти проблемы не получили должного рассмотрения, развития и разрешения в правовой плоскости и научной теории.

Ключевые слова: общество, слышащее государство, закон, нормотворческая деятельность, инструменты взаимодействия.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Абдикакимов Мухтар Тыныштыкбекулы, PhD, Әлеуметтік мониторинг және болжау орталығының басшысы, Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті, Семей қ., 071400, Қазақстан Республикасы, e-mail: muhtar.abdikakim@mail.ru

Абетова Зейнеп Толегеновна, философия ғылымдарының кандидаты, доцент м.а., «Әлеуметтану» кафедрасы, Әлеуметтік ғылымдар факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., 010008, Қазақстан Республикасы, e-mail: abetova_zt@enu.kz

Ахмадиева Айгуль Толеукановна, заң ғылымдарының магистранты, аға оқытушы, Экономика және құқық факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: a.t_kz@mail.ru

Байгабылов Н. О., Франкфурт қолданбалы зерттеулер университеті, Германия, Майндағы Франкфурт қ., e-mail: n.baigabyl@gmail.com

Бурханова Дана Камаловна, PhD, аға оқытушы, «Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс» кафедрасы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050000, Қазақстан Республикасы, e-mail: dana.burkhanova@gmail.com

Досымжан Әйгерім Досымжанқызы, заң ғылымдарының магистранты, аға оқытушы, Экономика және құқық факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: dossymzhan.a@mail.ru

Есімхан Жасұлан Ізбастыұлы, педагогика ғылымдарының магистры, оқытушы, I сыныпты заңгер, «Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер» кафедрасы, Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институты, ҚР Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы, Нұр-Сұлтан қ., 010078, Қазақстан Республикасы, e-mail: 7171119@prokurof.kz

Жанат Жангелді, магистрант, МЮр-12п тобы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: zhanik_94_kz@mail.ru

Кабдулин Жанболат Темырболатович, заң ғылымдарының магистранты, аға оқытушы, Торайғыров университеті, Экономика және құқық факультеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: elnur0888@bk.ru

Мұсабекова Нұрсұлун Мукидиновна, тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, «Құқықтану» кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: musabekova.1979@mail.ru

Сембина Жұлдыз Жангелдіқызы, аға оқытушы, «Әлеуметтік ғылымдар» факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: JSembina@mail.ru

Тұрлыбекова Айгуль Мухаметханқызы, тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, «Қазақстан тарихы» кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: TurlybekovaAM@mail.ru

Тюлюбаева Дана Амангалеевна, магистрант, Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан, e-mail: tyulybaeva_dana@mail.ru

Шамшудинова Гульнара Тургановна, PhD, қауымд. профессор, «Құқықтану» кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: Gulya-sgt@mail.ru

Шапиева Гульмира Еренгаиповна, докторант, «Әлеуметтану» мамандығы, Әлеуметтік ғылымдар факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., 010008, Қазақстан Республикасы, e-mail: shgulmira_e@mail.ru

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абдикакимов Мухтар Тыныштыкбекулы, PhD социологии, руководитель «Центра социального мониторинга и прогнозирования», Университет Шакарима, г. Семей, 071400, Республика Казахстан, e-mail: muhtar.abdikakim@mail.ru

Абетова Зейнеп Толегеновна, кандидат философских наук, и.о.доцента, кафедра «Социологии», Факультет социальных наук, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, 010008, Республика Казахстан, e-mail: abetova_zt@enu.kz

Ахмадиева Айгуль Толеукановна, магистр юридических наук, ст. преподаватель, Факультет экономики и права, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: a.t_kz@mail.ru

Байгабылов Н. О., Франкфуртский университет прикладных наук, Германия, г. Франкфурт на Майне, e-mail: n.baigabyl@gmail.com

Бурханова Дана Камаловна, PhD, ст. преподаватель, Кафедра «Социологии и социальной работы», Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, г. Алматы, 050000, Республика Казахстан, e-mail: dana.burkhanova@gmail.com

Досымжан Әйгерім Досымжанқызы, магистр юридических наук, ст. преподаватель, Торайғыров университет, Факультет экономики и права, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: elnur0888@bk.ru

Есімхан Жасұлан Ізбастыұлы, магистр педагогических наук, преподаватель, юрист I класса, кафедра «Социально-гуманитарных дисциплин», Институт послевузовского образования, Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, г. Нур-Султан, 010078, Республика Казахстан, e-mail: 7171119@prokurof.kz

Жанат Жангелді, магистрант, группа МЮр-12п, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: zhanik_94_kz@mail.ru

Кабдулин Жанболат Темырболатович, магистр юридических наук, ст. преподаватель, Торайғыров университет, Факультет экономики и права, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: elnur0888@bk.ru

Мусабекова Нурсулун Мукидиновна, кандидат исторических наук, профессор, кафедра «Правоведение», Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: musabekova.1979@mail.ru

Сембина Жұлдыз Жангельдыевна, ст. преподаватель, Факультет социальных наук, Евразийский национальный университет имени

Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан, e-mail: JSembina@mail.ru

Турлыбекова Айгуль Мухаметхановна, кандидат исторических наук, профессор, кафедра «История Казахстана», Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: TurlybekovaAM@mail.ru

Тюлюбаева Дана Амангалеевна, магистрант, Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан, e-mail: tyulyubaeva_dana@mail.ru

Шамшудинова Гульнара Тургановна, PhD, асоц. профессор, кафедра «Правоведение», Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: Gulya-sgt@mail.ru

Шапиева Гульмира Еренгаиповна, докторант, кафедра «Социология», Факультет социальных наук, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, 010008, Республика Казахстан, e-mail: shgulmira_e@mail.ru

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Abdikakimov Mukhtar, PhD, Head of the «Center for Social Monitoring and Forecasting», Shakarim University, Semey, 071412, Republic of Kazakhstan, e-mail: muhtar.abdikakim@mail.ru

Abetova Zeinep Tolegenovna, Candidates of Philosophical Sciences, associate professor, Department of «Sociology», Faculty of Social Sciences, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, 010008, Republic of Kazakhstan, e-mail: abetova_zt@enu.kz

Akhmadiyeva Aigul Toleukanovna, Master of Law, senior lecturer, Faculty of Economics and Law, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: a.t_kz@mail.ru

Baigabylov N. O., Frankfurt University of Applied Sciences, Germany, Frankfurt am Main, e-mail: n.baigabylov@gmail.com

Dossymzhan Aigerim Dossymzhankyzy, Master of Law, senior lecturer, Faculty of Economics and Law, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: elnur0888@bk.ru

Kabdulin Zhanbolat Temirbolatovitsch, Master of Law, senior lecturer, Faculty of Economics and Law, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: elnur0888@bk.ru

Mussabekova Nursulun Mukidinovna, professor, Department of «Jurisprudence», Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: musabekova.1979@mail.ru

Sembina Zhuldyz Zhangeldiyevna, senior lecturer, Faculty of Social Sciences, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: JSembina@mail.ru

Shamshudinova Gulnara Turganovna, PhD, associate professor, Department of «Jurisprudence», Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: Gulya-sgt@mail.ru

Shapiyeva Gulmira Erenгаipovna, doctoral student in «Sociology», Faculty of Social Sciences, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, 010008, Republic of Kazakhstan, e-mail: shgulmira_e@mail.ru

Turlybekova Aigul Mukhametkhanovna, Candidate of Historical Sciences, professor, Department of «History of Kazakhstan», Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: TurlybekovaAM@mail.ru

Yessimkhan Zhassulan Izbastyuly, Master of Pedagogy, tutor of social-humanitarian disciplines, 1 class lawyer, Institute of Postgraduate Education, Academy of Law Enforcement Agencies under General Prosecutor Office of the

Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, 010078, Republic of Kazakhstan, e-mail: 7171119@prokuror.kz

Zhanat Zhandeldy, undergraduate student, group MUr-12p, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: zhanik_94_kz@mail.ru

Burkhanova Dana Kamalovna, PhD, senior lecturer, Department of «Sociology and Social Work», Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050000, Republic of Kazakhstan, e-mail: dana.burkhanova@gmail.com

Tyulyubayeva Dana Amangaleevna, undergraduate student, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: tyulyubaeva_dana@mail.ru

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ В НАУЧНОМ ЖУРНАЛЕ «ВЕСТНИК ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА. ГУМАНИТАРНАЯ СЕРИЯ»

Редакционная коллегия просит авторов руководствоваться следующими правилами при подготовке статей для опубликования в журнале.

Научные статьи, представляемые в редакцию журнала должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартам по оформлению статей в соответствии с ГОСТ 7.5-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов», пристатейных библиографических списков в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

*В номер допускается не более одной рукописи от одного автора либо того же автора в составе коллектива соавторов.

*Количество соавторов одной статьи не более 5.

*Степень оригинальности статьи должна составлять не менее 60 % (согласно решению редакционной коллегии).

*Направляемые статьи не должны быть ранее опубликованы, не допускается последующее их опубликование в других журналах, в том числе переводы на другие языки.

*Решение о принятии рукописи к опубликованию принимается после проведения процедуры рецензирования.

*Двойное рецензирование (слепое) проводится конфиденциально, автору не сообщается имя рецензента, а рецензенту – имя автора статьи.

*Статьи отправлять вместе с квитанцией об оплате. Стоимость публикации в журнале за страницу 1000 (одна тысяча) тенге, включая статьи магистрантов и докторантов в соавторстве с лицами с ученой степенью.

*Оплата за статью не возвращается в случае, если статья отклонена антиплагиатом или рецензентом. Автор может повторно отправить статью на антиплагиат или рецензирования 1 раз.

Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи.

Если статья отклонена антиплагиатом или рецензентом, статья возвращается автору на доработку. Автор может повторно отправить статью на антиплагиат или рецензирования 1 раз. За содержание статьи несет ответственность автор.

Статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и возвращаются авторам.

Датой поступления статьи считается дата получения редакцией ее окончательного варианта.

Статьи публикуются по мере поступления.

Периодичность издания журналов – четыре раза в год (ежеквартально).

Сроки подачи статьи:

- первый квартал до 10 февраля;
- второй квартал до 10 мая;
- третий квартал до 10 августа;
- четвертый квартал до 10 ноября.

Журнал «Вестник Торайғыров университета. Гуманитарная серия» выпускается с периодичностью 4 раза в год в сетевом (электронном) формате в следующие установленные сроки выхода номеров журнала:

- Первый номер выпускается до 30 марта текущего года,
- Второй номер – до 30 июня;
- Третий номер – до 30 сентября;
- Четвертый номер – до 30 декабря.

Статью (электронную версию и квитанции об оплате) следует направлять на сайт: <https://vestnik-humznitar.tou.edu.kz/>. Для подачи статьи на публикацию необходимо пройти регистрацию на сайте.

Лицо, которое внесло наибольший интеллектуальный вклад в подготовку рукописи (при двух и более соавторах), является автором-корреспондентом и обозначается «*».

Для осуществления процедуры двойного рецензирования (слепого), авторам необходимо отправлять два варианта статьи: первый – с указанием личных данных, второй – только содержание статьи.

Статьи должны быть оформлены в строгом соответствии со следующими правилами:

– В журналы принимаются статьи по всем научным направлениям, набранные на компьютере, напечатанные на одной стороне листа с полями 30 мм со всех сторон листа, электронный носитель со всеми материалами в текстовом редакторе «Microsoft Office Word (97, 2000, 2007, 2010) для WINDOWS».

– Общий объем статьи, включая аннотации, литературу, таблицы, рисунки и математические формулы не должен превышать **12 страниц печатного текста**. *Текст статьи: кегль – 14 пунктов, гарнитура – Times New Roman (для русского, английского и немецкого языков), KZ Times New Roman (для казахского языка).*

Структура научной статьи включает название, аннотации, ключевые слова, основные положения, введение, материалы и методы, результаты и обсуждение, заключение, выводы, информацию о финансировании (при наличии), список литературы (используемых источников) к каждой статье, включая романизированный (транслитерированный латинским алфавитом) вариант написания источников на кириллице (на казахском и русском языках) *см. ГОСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом.*

Статья должна содержать:

1 **МРНТИ** (Межгосударственный рубрикатор научной технической информации);

2 **DOI** – после МРНТИ в верхнем правом углу (присваивается и заполняется редакцией журнала);

3 **Фамилия, имя, отчество** (полностью) автора(-ов) – на казахском, русском и английском языках (*жирным шрифтом, по центру*);

4 **Ученая степень, ученое звание;**

5 **Аффилиация** (факультет или иное структурное подразделение, организация (место работы (учебы)), город, почтовый индекс, страна) – на казахском, русском и английском языках;

6 **E-mail;**

7 **Название статьи** должно отражать содержание статьи, тематику и результаты проведенного научного исследования. В название статьи необходимо вложить информативность, привлекательность и уникальность (*не более 12 слов, прописными буквами, жирным шрифтом, по центру, на трех языках: русский, казахский, английский либо немецкий*);

8 **Аннотация** – краткая характеристика назначения, содержания, вида, формы и других особенностей статьи. Должна отражать основные и ценные, по мнению автора, этапы, объекты, их признаки и выводы проведенного исследования. Дается на казахском, русском и английском либо немецком языках (*рекомендуемый объем аннотации – не менее 150, не более 300 слов, курсив, нежирным шрифтом, кегль – 12 пунктов, абзацный отступ слева и справа 1 см, см. образец*);

9 **Ключевые слова** – набор слов, отражающих содержание текста в терминах объекта, научной отрасли и методов исследования (*формируются на трех языках: русский, казахский, английский либо немецкий; кегль – 12 пунктов, курсив, отступ слева-справа – 1 см.*). Рекомендуемое количество ключевых слов – 5-8, количество слов внутри ключевой фразы – не более 3. Задаются в порядке их значимости, т.е. самое важное ключевое слово статьи должно быть первым в списке (*см. образец*);

10 Основной текст статьи излагается в определенной последовательности его частей, включает в себя:

- **Введение / Кіріспе / Introduction** (абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов). Обоснование выбора темы; актуальность темы или проблемы. Актуальность темы определяется общим интересом к изученности данного объекта, но отсутствием исчерпывающих ответов на имеющиеся вопросы, она доказывается теоретической или практической значимостью темы.

- **Материалы и методы** (абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов). Должны состоять из описания материалов и хода работы, а также полного описания использованных методов.

- **Результаты и обсуждение** (абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов). Приводится анализ и обсуждение полученных вами результатов исследования. Приводятся выводы по полученным в ходе исследования результатам, раскрывается основная суть. И это один из самых важных разделов статьи. В нем необходимо провести анализ результатов своей работы и обсуждение соответствующих результатов в сравнении с предыдущими работами, анализами и выводами.

- **Информацию о финансировании (при наличии)** (абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов).

- **Выводы / Қорытынды / Conclusion** (абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов).

Выводы – обобщение и подведение итогов работы на данном этапе; подтверждение истинности выдвигаемого утверждения, высказанного автором, и заключение автора об изменении научного знания с учетом полученных результатов. Выводы не должны быть абстрактными, они должны быть использованы для обобщения результатов исследования в той или иной научной области, с описанием предложений или возможностей дальнейшей работы.

- **Список использованных источников / Пайдаланған деректер тізімі / References** (жирными буквами, кегль – 14 пунктов, в центре) включает в себя:

Статья и список использованных источников должны быть оформлены в соответствии с ГОСТ 7.5-98; ГОСТ 7.1-2003 (см. образец).

Очередность источников определяется следующим образом: сначала последовательные ссылки, т.е. источники на которые вы ссылаетесь по очередности в самой статье. Затем дополнительные источники, на которых нет ссылок, т.е. источники, которые не имели место в статье, но рекомендованы вами читателям для ознакомления, как смежные работы, проводимые параллельно. Объем не менее 10 не более чем

20 наименований (ссылки и примечания в статье обозначаются сквозной нумерацией и заключаются в квадратные скобки). В случае наличия в списке использованных источников работ, представленных на кириллице, необходимо представить список литературы в двух вариантах: первый – в оригинале, второй – романизированный (транслитерация латинским алфавитом) вариант написания источников на кириллице (на казахском и русском языках) см. ГОСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом.

Романизированный список литературы должен выглядеть следующим образом:

автор(-ы) (транслитерация) → название статьи в транслитерированном варианте → [перевод названия статьи на английский язык в квадратных скобках] → название казахоязычного либо русскоязычного источника (транслитерация, либо английское название – если есть) → выходные данные с обозначениями на английском языке.

11 Иллюстрации, перечень рисунков и подрисуночные надписи к ним представляют по тексту статьи. В электронной версии рисунки и иллюстрации представляются в формате TIF или JPG с разрешением не менее 300 dpi.

12 Математические формулы должны быть набраны в Microsoft Equation Editor (каждая формула – один объект).

**На отдельной странице (после статьи)
В электронном варианте приводятся полные почтовые адреса,
номера служебного и домашнего телефонов, e-mail
(номер телефона для связи редакции с авторами, не публикуются);**

Сведения об авторах

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
Фамилия Имя Отчество (полностью)		
Должность, ученая степень, звание		
Организация		
Город		
Индекс		
Страна		
E-mail		
Телефон		

140008, Республика Казахстан, г. Павлодар, ул. Ломова, 64,
НАО «Торайғыров университет»,
Издательство «Toraighyrov University», каб. 137,
 Тел. 8 (7182) 67-36-69, (внутр. 1147).
 E-mail: kereku@tou.edu.kz

Наши реквизиты:

НАО «Торайғыров университет» РНН 451800030073 БИН 990140004654	НАО «Торайғыров университет» РНН 451800030073 БИН 990140004654	Приложение kaspi.kz Платежи – Образование – Оплата за ВУЗы – Заполняете все графы (в графе Факультет укажите «За публикацию в научном журнале, название журнала и серии»)
АО «Jysan Bank» ИИК KZ57998FTB00 00003310 БИК TSESKZK A Кбе 16 Код 16 КНП 861	АО «Народный Банк Казахстана» ИИК KZ156010241000003308 БИК HSBKZKZKX Кбе 16 Код 16 КНП 861	

ОБРАЗЕЦ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ

МРНТИ 04.51.59

DOI xxxxxxxxxxxxxxxx

С. К. Антикеева*, С. К. Ксембаева

Торайғыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

**ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ
КОМПЕТЕНЦИЙ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ
ЧЕРЕЗ КУРСЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ**

В данной статье представлена теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, которая разработана в рамках докторской диссертации «Формирование личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации». В статье приводятся педагогические аспекты самого процесса моделирования, перечислены этапы педагогического моделирования. Представлены методологический, процессуальный (технологический) и инструментальный уровни модели, ее цель, мониторинг сформированности искомых компетенций, а также результат. В модели показаны компетентностный, личностно-ориентированный и практико-ориентированный педагогические подходы, закономерности, принципы, условия формирования выбранных компетенций; описаны этапы реализации процесса формирования, уровни сформированности личностных и профессиональных компетенций. В разделе практической подготовки предлагается интерактивная работа в системе слушатель-преподаватель-группа, подразумевающая личное участие каждого специалиста, а также открытие первого в нашей стране Республиканского общественного объединения «Национальный альянс профессиональных социальных работников». Данная модель подразумевает под собой дальнейшее совершенствование и самостоятельное развитие личностных и профессиональных компетенций социальных работников. Это позволяет увидеть в модели эффективность реализации курсов повышения квалификации, формы, методы и средства работы.

Ключевые слова: теоретическая модель, компетенции, повышение квалификации, социальные работники.

Введение

Социальная работа – относительно новая для нашей страны профессия. Поэтому обучение социальных работников на современной стадии не характеризуется наличием достаточно разработанных образовательных стандартов, которые находили бы выражение в формулировке педагогических целей, в содержании, технологиях учебного процесса.

Продолжение текста публикуемого материала

Материалы и методы

Теоретический анализ научной психолого-педагогической и специальной литературы по проблеме исследования; анализ законодательных и нормативных документов по открытию общественных объединений; анализ содержания программ курсов повышения квалификации социальных работников; моделирование; анализ и обобщение педагогического опыта; опросные методы (беседа, анкетирование, интервьюирование); наблюдение; анализ продуктов деятельности специалистов; эксперимент, методы математической статистики по обработке экспериментальных данных.

Продолжение текста публикуемого материала

Результаты и обсуждение

Чтобы понять объективные закономерности, лежащие в основе процесса формирования и развития личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, необходимо четко представлять себе их модель.

Продолжение текста публикуемого материала

Выводы

Таким образом, на основании вышеизложенного можно сделать вывод о том, что теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации содержит три уровня ее реализации.

Продолжение текста публикуемого материала

Список использованных источников

1 **Дахин, А. Н.** Педагогическое моделирование : сущность, эффективность и неопределенность [Текст] // Педагогика. – 2003. – № 4. – С. 22.

2 **Кузнецова, А. Г.** Развитие методологии системного подхода в отечественной педагогике : монография [Текст]. – Хабаровск : Изд-во ХКИППК ПК, 2001. – 152 с.

3 **Каропа, Г. Н.** Системный подход к экологическому образованию и воспитанию (На материале сельских школ) [Текст]. – Минск, 1994. – 212 с.

4 **Штофф, В. А.** Роль моделей в познании [Текст] – Л. : ЛГУ, 1963. – 128 с.

5 **Таубаева, Ш.** Методология и методика дидактического исследования : учебное пособие [Текст]. – Алматы : Казак университеті, 2015. – 246 с.

6 **Дахин, А. Н.** Моделирование компетентности участников открытого образования [Текст]. – М. : НИИ школьных технологий 2009. – 290 с.

7 **Дахин, А. Н.** Моделирование в педагогике [Текст] // Идеи и идеалы. – 2010. – № 1(3). – Т. 2 – С. 11–20.

8 **Дахин, А. Н.** Педагогическое моделирование: монография [Текст]. – Новосибирск : Изд-во НИПКиПРО, 2005. – 230 с.

9 **Аубакирова, С. Д.** Формирование деонтологической готовности будущих педагогов к работе в условиях инклюзивного образования : дисс. на соиск. степ. д-ра филос. (PhD) по 6D010300 – Педагогика и психология [Текст] – Павлодар, 2017. – 162 с.

10 **Арын, Е. М., Пфейфер, Н. Э., Бурдина, Е. И.** Теоретические аспекты профессиональной подготовки педагога XXI века : учеб. пособие [Текст]. – Павлодар : ПГУ им. С. Торайгырова; СПб. : ГАФКиСим. П. Ф. Лесгафта, 2005. – 270 с.

References

1 **Dahin, A. N.** Pedagogicheskoe modelirovanie: suschnost, effektivnost i neopredelennost [Pedagogical modeling : essence, effectiveness, and uncertainty] [Text]. In Pedagogy. – 2003. – № 4. – P. 22.

2 **Kuznetsova, A. G.** Razvitie metodologii sistemnogo podhoda v otechestvennoi pedagogike [Development of the system approach methodology in Russian pedagogy : monograph] [Text]. – Khabarovsk : Izd-vo KhK IPPK PK, 2001. – 152 p.

3 **Karopa, G. N.** Sistemnyi podhod k ekologicheskomu obrazovaniyu i vospitanii (Na materiale selskih shkol) [The systematic approach to environmental education and upbringing (Based on the material of rural schools)] [Text] – Minsk, 1994. – 212 p.

4 **Shtoff, V. A.** Rol modelei v poznanii [The role of models in cognition] [Text] – L. : LGU, 1963. – 128 p.

5 **Taubayeva, Sh.** Metodologiya i metodika didakticheskogo issledovaniya : uchebnoe posobie [Methodology and methods of educational research : a tutorial] [Text] – Almaty : Kazak University, 2015. – 246 p.

6 **Dahin, A. N.** Modelirovanie kompetentnosti uchastnikov otkrytogo obrazovaniya [Modeling the competence of open education participants] [Text] – Moscow : NII shkolnyh tehnologii, 2009. – 290 p.

7 **Dahin, A. N.** Modelirovanie v pedagogike [Modeling in pedagogy] [Text]. In Idei i idealy. – 2010. – № 1(3). – Т. 2 – P. 11–20.

8 **Dahin, A. N.** Pedagogicheskoe modelirovanie : monographia [Pedagogical modeling : monograph] [Text]. – Novosibirsk : Izd-vo NIPKiPRO, 2005. – 230 p.

9 **Aubakirova, S. D.** Formirovaniye deontologicheskoi gotovnosti buduschih pedagogov k rabote v usloviyah inklusivnogo obrazovaniya : dissertaciya na soiskanie stepeni doctora filosofii (PhD) po specialnosti 6D010300 – Pedagogika i psihologiya. [Formation of deontological readiness of future teachers to work in inclusive education : dissertation for the degree of doctor of philosophy (PhD) in the specialty 6D010300- Pedagogy and psychology] [Text] – Pavlodar, 2017. – 162 p.

10 **Aryn, E. M., Pfeifer, N. E., Burdina, E. I.** Teoreticheskie aspekty professionalnoi podgotovki pedagoga XXI veka : ucheb. posobie [Theoretical aspects of professional training of a teacher of the XXI century : textbook] [Text] – Pavlodar : PGU im. S. Toraigyrov PSU; St.Petersburg. : GAFKiS im. P. F. Lesgafta, 2005. – 270 p.

C. K. Антикеева*, C. K. Ксембаева

Торайғыров университет, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

БІЛІКТІЛІКТІ АРТТЫРУ КУРСТАРЫ АРҚЫЛЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ ҚҰЗІРЕТТІЛІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МОДЕЛІ

Бұл мақалада «Әлеуметтік қызметкерлердің біліктілігін арттыру курстары арқылы тұлғалық және кәсіби құзіреттіліктерін қалыптастыру» докторлық диссертация шеңберінде әзірленген біліктілікті арттыру курстары арқылы әлеуметтік қызметкерлердің тұлғалық және кәсіби құзіреттілігін қалыптастырудың теориялық моделі ұсынылған. Мақалада модельдеу процесінің педагогикалық аспектілері, педагогикалық модельдеудің кезеңдері келтірілген. Модельдің әдіснамалық, процессуалдық (технологиялық) және аспаптық деңгейлері, оның мақсаты, қажетті құзыреттердің қалыптасу мониторингі, сондай-ақ нәтижесі ұсынылған. Модельде

құзыреттілікке, тұлғаға бағытталған және практикаға бағытталған педагогикалық тәсілдер, таңдалған құзыреттерді қалыптастыру заңдылықтары, қағидаттары, шарттары көрсетілген; қалыптасу процесін іске асыру кезеңдері, жеке және кәсіби құзыреттердің қалыптасу деңгейлері сипатталған. Практикалық дайындық бөлімінде тыңдаушы-оқытушы-топ жүйесінде интерактивті жұмыс ұсынылады, ол әр маманның жеке қатысуын, сондай-ақ елімізде алғашқы «кәсіби әлеуметтік қызметкерлердің ұлттық альянсы» республикалық қоғамдық бірлестігінің ашылуын білдіреді. Бұл модель әлеуметтік қызметкерлердің жеке және кәсіби құзыреттерін одан әрі жетілдіруді және тәуелсіз дамытуды білдіреді. Бұл модельде біліктілікті арттыру курстарын іске асырудың тиімділігін, жұмыс нысандары, әдістері мен құралдарын көруге мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: теориялық модель, құзыреттілік, біліктілікті арттыру, әлеуметтік қызметкерлер.

S. K. Antikeeva*, S. K. Ksembaeva

Toraigyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar

THEORETICAL MODEL OF FORMATION COMPETENCIES OF SOCIAL WORKERS THROUGH PROFESSIONAL DEVELOPMENT COURSES

This article presents a theoretical model for the formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses, which was developed in the framework of the doctoral dissertation «Formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses». The article presents the pedagogical aspects of the modeling process itself, and lists the stages of pedagogical modeling. The methodological, procedural (technological) and instrumental levels of the model, its purpose, monitoring the formation of the required competencies, as well as the result are presented. The model shows competence-based, personality-oriented and practice-oriented pedagogical approaches, patterns, principles, conditions for the formation of selected competencies; describes the stages of the formation process, the levels of formation of personal and professional competencies. The practical training section offers interactive work in the listener-teacher-group system, which implies the personal participation of each specialist, as well as the opening of the first Republican public Association in our

country, the national Alliance of professional social workers. This model implies further improvement and independent development of personal and professional competencies of social workers. This allows you to see in the model the effectiveness of the implementation of advanced training courses, forms, methods and means of work.

Keywords: theoretical model, competencies, professional development, social workers.

Сведения об авторах

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
Антикеева Самал Канатовна «Педагогика және психология» мамандығы бойынша докторант Торайғыров университеті, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, samal_antikeyeva@mail.ru, 8-000-000-00-00	Антикеева Самал Канатовна докторант по специальности «Педагогика и психология», Торайғыров университет, Факультет гуманитарных и социальных наук, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, samal_antikeyeva@mail.ru, 8-000-000-00-00	Samal Kanatovna Antikeyeva doctoral student in «Pedagogy and psychology», Toraighyrov University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, samal_antikeyeva@mail.ru, 8-000-000-00-00

ПУБЛИКАЦИОННАЯ ЭТИКА В НАУЧНОМ ЖУРНАЛЕ («ВЕСТНИК ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТ», «НАУКА И ТЕХНИКА КАЗАХСТАНА», «КРАЕВЕДЕНИЕ»)

Редакционная коллегия журналов «Вестник Торайғыров университет», «Наука и техника Казахстана» и «Краеведение» в своей работе придерживается международных стандартов по этике научных публикаций и учитывает информационные сайты ведущих международных журналов.

Редакционная коллегия журнала, а также лица, участвующие в издательском процессе в целях обеспечения высокого качества научных публикаций, во избежание недобросовестной практики в публикационной деятельности (использование недостоверных сведений, изготовление данных, плагиат и др.), обеспечения общественного признания научных достижений обязаны соблюдать этические нормы и стандарты, принятые международным сообществом и предпринимать все разумные меры для предотвращения таких нарушений.

Редакционная коллегия ни в коем случае не поощряет неправомерное поведение (плагиат, манипуляция, фальсификация) и приложит все силы для предотвращения наступления подобных случаев. В случае, если редакционной коллегии станет известно о любых неправомерных действиях в отношении опубликованной статьи в журнале или в случае отрицательного результата экспертизы редколлегии статья отклоняется от публикации.

Редакционная коллегия не должна раскрывать информацию о принятых к опубликованию рукописей третьим лицам, не являющимся рецензентами, потенциальными рецензентами, членами редакционной коллегии, работниками типографии. Неопубликованные данные, полученные из рукописей, не должны использоваться в личных исследовательских целях без письменного разрешения автора.

Ответственность экспертов (рецензентов)

Рецензенты должны давать объективные суждения и указывать на соответствующие опубликованные работы, которые еще не цитируются. К рецензируемым статьям следует обращаться конфиденциально. Рецензенты будут выбраны таким образом, чтобы не было конфликта интересов в отношении исследования, авторов и / или спонсоров исследования.

Ответственность авторов

Ответственность за содержание работы несет автор. Авторы обязаны вносить исправления, пояснения, опровержения и извинения, если такие имеются.

Автор не должен представлять статью, идентичную ранее опубликованной в другом журнале. В частности, не принимаются переводы на английский либо немецкий язык статей, уже опубликованных на другом языке.

В случае обнаружения в рукописи статьи существенных ошибок автор должен сообщить об этом редактору раздела до момента подписи в печать оригинал-макета номера журнала. В противном случае автор должен за свой счет исправить все критические замечания.

Направляя статью в журнал, автор осознаёт указанную степень персональной ответственности, что отражается в письменном обращении в редакционную коллегию Журнала.

Теруге 03.10.2021 ж. жіберілді. Басуға 20.10.2021 ж. қол қойылды.

Электронды баспа

696 Кб RAM

Шартты баспа табағы 6,04.

Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.

Компьютерде беттеген: З. С. Исакова

Корректоры: А. Р. Омарова

Тапсырыс № 3842

Сдано в набор 03.10.2021 г. Подписано в печать 20.10.2021 г.

Электронное издание

696 Кб RAM

Усл.печ.л. 6,04. Тираж 300 экз. Цена договорная.

Компьютерная верстка: Исакова З. С.

Корректор: А. Р. Омарова

Заказ № 3842

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

8 (7182) 67-36-69

e-mail: kereku@tou.edu.kz

vestnik-humanitar.tou.edu.kz